

JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM
Pedagógiai-Pszichológiai
Szakcsoport Könyvtára

POSCH JENŐ ÉLETE, MUNKASSÁGA
ÉS FILOZÓFIÁJA.

D/4

/ Doktori dolgozat. /

A M. TUDOMÁNYEGYETEM	
BOLCSÉSZET- NYELV- ÉS TUDOMÁNYI KÖNYVTÁRA	
543	42 48
Értékesítés	48. VI. 22
Kiadás dátuma	Kiadás helye
1948	Szeged

I r t a :

Dömötör Gábor.

TARTALOMJEGYZÉK.

I. Bevezetés.

a./A magyarság és filozófia.....	2. oldal
b./Filozófia, személyiség és kor viszonya.....	3. "
c./A XIX. és XX. századbéli európai filozófia vázlatos képe.....	6. "
d./A XX. század végi és a XX. század eleji magyar filozófia képe.....	14. "
1./A filozófia művelése.....	14. "
2./A filozófia intézményes művelése.....	17. "

II. Tárgyalás.

Posch Jenő élete és munkássága	
A./Élete.....	19. "
B./Munkássága.....	23. "
1./Metafizikai munkái:	
a./Az idő elmélete.....	24. "
b./Ausgangspunkte zu einer Theorie der Zeitvorstellung.....	30. "
c./Időelmélet és közhiedelmek.....	30. "
2./Esztetikai munkája:	
Játék, művészet és munka.....	31. "
3./Etikai munkái:	
a./Az apriorisztikus etikáról.....	33. "
b./Az erkölcsi érzület egysége.....	35. "
4./Pszichológiai munkái:	
a./Lelkijelenségeink és természetük.....	36. "
b./Adalékok a zene pszichológiájához.....	44. "
c./A metaphoráról.....	45. "
d./Az öngyilkosság lélek-és erkölعتani szempontból.....	46. "
e./Az álom és unalom.....	47. "
5./Pedagógiai tárgyú cikke.	
Az iskolai gyakorlatokról.....	48. "
6./Vegyes tárgyú munkái:	
a./Rousseauról.....	49. "
b./Egyháztörténelmi tanulmányok.....	49. "
c./Vallás-és színvallás.....	50. "
d./Irodalmi tultengés a filozófiában.....	50. "
7./Filozófiája, filozófiájának kapcsolata egyéniségeivel és korával. Korabeli hatása.....	
	51. "
<u>III. Be fe je z é s</u>	55. "

I. Bevezetés.

a./A magyarság és a filozófia.

Sok ideig tudományos körökben elterjedt vélemény volt, hogy a magyarságnak nincs filozófiai múltja, sőt a gyakorlati észjárásu magyarnak hiányzik az érzéke és érdeklődése a mélyebb és egészen elvont filozófikus gondolkodáshoz.

Ez alapján beszélnek arról, hogy a magyar filozófia szegény filozófiai értékekben és különösen a XX. szd.-ig szemlélve egészen az elmaradottság képét mutatja. Magyar filozófusok munkái és a magyar filozófiáról szóló irtóztatásokat forgatva, fentivel teljesen ellentétes felfogásom alakult ki. Örömmel és a legjőlesőbb érzéssel tapasztaltam meg, hogy nemzeti negyságunkhoz viszonyítva nemhogy elmaradásról, de különösen a XIX., XX. században igen élénk filozófiai életéről beszélhetünk. A magyar szellemi élet igenis figyelemmel kísértte a nyugati szellemi életét és reagált ennek minden jelentősebb rezdülésére.

Ami a józanság vádját illeti, valóban igaz az, hogy a magyar elme szereti a józan gondolkodást és a gyakorlatiasságot is. Ahoz azonban, hogy a Dunamedencében egy kis maroknyi nép a nagy ellentétes áramok és hatalmas egymással szembenálló erők között államot tudjon alapítani, igenis nagyon erős gyakorlati érzék kellett. A nehéz és szomorú menetű, de dicsőséges harcokkal teli magyar történelem során is ez a szívós élni akarás és gyakorlatiasság volt szükséges. Nagyon jól tudjuk, hogy a tudományok műveléséhez, a bölcselkedéshez béke és idő kell. A harcok alatt a művészet és tudomány mûzái hallgatnak. A mi nemzetünk pedig e békességnek századokon át híján volt. A nemzet ereje a hősiesség önfenntartás küzdelmében feccsélődött el. De ekkor is a béke egy-egy kis szakában felbukkant a magyar szellem valamely kiváló alkotása. Harcolt tehát a létéért a nemzet, de minden erőfeszítése arra irányult mindig, hogy beleilleszkedjék az európai szellemközösségbe. Nem is késett ez irányban és a legelső erre nyílt alkalmat felhasználta. Fiait külföldi egyetemekre küldötte az új tudományos értékekért, majd a XVIII., XIX., XX. századokban egész intenzív nemzeti kultúrellettel igyekezett és igyekszik szolgálni az egyetemes kultúra ügyét.

Az európai szellemi élet minden változását nyomon kísérte tudományos életünk. A filozófiának is mindenfajta iránya megtalálható a magyar filozófiai életben. Igyekezett azonban a szolgai másolást kerülni és mindig arra törekedett, hogy a megismert kultúrát saját szellemisége szerint alakítsa át megfelelően sajátos nemzeti, szellemi alkatának. Sohasem akart idegen kultúrát teljesen a magáévá tenni, sőt legtöbbször tulzott idegenkedéssel is találkozott minden idegenszerű a magyar földön.

A filozófia tudományának folyamában sem sodródott beletörődve, hanem mindig hallatta a magyar sajátos szellem a kritika szavát és organikusan akart bekapcsolódni a filozófia életébe. Persze akadt sokszor az idegen anyagot tulértékelő szolgai másoló, utánzó filozófusunk is, szerencsére kevés számmal. Velük szemben áll magyar filozófia történetében az önállóan gondolkodók nagyobb és értékesebb tábor. Vannak filozófusaink és filozófiai értékeink tehát, melyekről nem szabad elfeledkeznünk és amelyeket gondos munkával össze kell gyűjtenünk. Így tarthatjuk meg értékeinket és biztosíthatjuk a magyar filozófia megszakíthatatlan folytonosságát. E helyen mondok köszönetet hálás tanítványi szeretettel dr. Halasy-Nagy József egy. ny. r. tanár urnak, a magyar filozófiai kultúrának e hív őrzőjének, hogy figyelmem eme nemes és szép feladatra irányította.

Ez a szerény tanulmány egy kis részletfeladatát szeretné elvégezni e nek a nagyobbarányu munkának.

A mult kutatása megerősítette reményemet a magyar filozófia szellem erejében, a jövőre vonatkozóan pedig hiszem, hogy ígéret az, amit Halasy Nagy József professzorom mond könyvében: "A magyarság még nem mondotta el az emberiségnek, aminek elmondására hivatott."

Irodalom:

A filozófia története: Halasy Nagy József/461.o./

Magyarság és filozófia: Magyar Szemle/1935.dec.szám./

A filozófia Magyarországon: Joó Tibor Prot. Szemle 1945./

Magyar Filozófusok a XVIII.század végén: Pfeifer Vilmos/Szeged, 1941./

Alexander Bernát és filozófiai műveltségünk: Imre József/Pécs, 1938./

b./Filozófia, személyiség és kor viszonya.

Az értekezés tárgya-Pesch Jenő élete és filozófiája-szükségessé teszi e rövid bevezetésben a filozófiának kapcsolatát a személyiséghez és korhoz megvizsgálni. Legelőször a filozófia fogalmáról kell szólni. Eredeti jelentésében a bölcsesség igaz, önzetlen szeretetét jelentette a görögöknél. A léleknek állandó vágyódása a tudás után, gyönyörködés a tudásban, azaz a bölcsesség mély, nemes, állandó átélése. Megélés volt tehát náluk a filozófia, élet; a gondolkodás állandó művelése. A léleknek egyik legmagasabbrendű élete volt ez, melynek jellemzője a gondolkodás szeretete és az abban való állandó elmerülés, gyönyörködés. Élet, személyes élet, hitvallás tehát a filozófia. Keresése az igazságnak, abban való gyönyörködés és annak örökké bátor vállalása. A személyiségnek legmagasabbrendű, legnemesebb, istenalkotta, emberhez legmúltóbb élet stílusa. Halasy Nagy József professzor ur szavaival élve: "Egy attitűd, egy állásfoglalás ez az egész világgal szemben. Valami forma, melyben egész lényem, érzésem, gondolkodásom, cselekvésem eleve kifejeződik. Minden filozófia sajátosan egyéni módja az életnek, a gondolkodásnak és a cselekvésnek. Nem konfekciós ruha, amit bárki magára vehet, hanem olyasvalami, aminek eredeti szabása, színe, illata van. A filozófia eredetileg mindig valami, tartalmas egyéni élet: a világnak sajátos látása és formálása." /A Filozófia Kis Tükre, 11. old.: Halasy Nagy József. Egy. Nyomda./

A filozófia tehát a legszorosabb kapcsolatban van az emberi lélekkel. Lelkünk tele van vágyakkal, törekedünk a tudásra. Mindig magasabbra és magasabbra akarunk jutni. Működő, gyarló, véges életünk helyett szeretnénk az örökkévaló életet, melyhez úgy érezzük, hogy a tudás is közel visz, hisz a tudásunkkal éppen a végtelen örök igazságot, az Abszolutumot akarjuk megragadni, valósággal beleolvadni. A másik forma a hit, mely éppen olyan erővel törekszik a cél felé, csak más módon. Az életnek ilyenirányú élése a szent élet stílusa. Jellemzi a mérhetetlen alázatosság, kimeríthetetlen szolgálat és az abszolút igazság, az Isten kimondhatatlan szeretete. A tudás oldaláról való közeledés viszont a bölcs embert, a filozófát lelkét alakítja ki. Ez a már említett, a görögöknél először megjelent filozófus egyéniség típusa. Jellemzi a tudás vágya, az örök problemakeresés, és az igazság alázatos tisztelete. Életünknek ezek lehetnek csak igaz stílusai. E két irány sokszor küzdve, harcolva egymás ellen haladnak az örök nagy igazság felé. A filozófus és próféta típusát alakítja a lélek ősi alapvágyódásának kétirányu megvalósulás módja. Így alakul ki aztán a próféta és a filozófus különösen egyéni, lelki strukturája.

Milyen lelkialkatnak kell lenni az igazi bölcs embernek? Önkéntelenül és a szerényen elvonuló, küzdelmes életet folytató, de szabad ember a gyémántkőszőrű Spinóza jut eszembe. Emberek, kiknek nem fontos hír, diosóság, vagyon, csak néznek szabadon, gyönyörűséggel eltelve a magasabb, tisztább régiók felé, az igazság esodálatos bi-

rodalmába. Nem érti őket a világ, különnek, tébolyultnak tartja őket, sokszor martirhalállal jutalmazza bátorságukat, igaz szabadságszeretüket. Pedig ők szabadság nélkül élni nem tudnak. Ez szinte tudáskeresésük világának levegője, életadója. Az igaz, az önmagában megálló, minden kötöttségtől független, abszolút örök igazságot csak a szabadság vágyával eltelt, az izzón szerető és annak, birtokában levő lélek keresheti. E munka e híján elképzelhetetlen és lehetetlen. Hiszen az ember minden ízében, minden lelkivágyában legelőször a szabadság felé tör ellenálhatatlan erővel. Elképzelhetetlen tehát, hogy az embert igazán emberré tevő legmagasabbrendű szellemi tevékenységnél, a gondolkodásnál hiányozzon. "A bölcs tehát valóban független a világtól, mert az igazságnak van birtokában, ami a világnak is ura. Ennek tudatában felszabadultnak érzi magát minden olyan hittől, szokástól, hagyományos értékeléstől, amelynek igazságáról a saját esze nem győzi meg." "Szolgalelkeknek nem való a filozófia." /A Filozófia Kis Tükre. 12-13. Lásd Halasy Nagy József, Egyetemi Nyomda. /Ez tehát a filozófus lélek legsajátságosabb jegye.

Továbbá a filozófus igaz, valódi, pozitív ismeretre törekszik, nem elégszik meg és nem is elégedhetik meg a világ adta pusztá tények ismeretével. A tények fölé akar látni, azok belső, azok felettük álló összefüggéseit felfedni. Nem darabolta, hanem élő, szerves, organikus voltában akarja a világot megragadni. A tudást magáévá teszi, átéli és átélén át sugározza mások felé. Filozófus csak az lehet, aki optimista, hisz a gondolat erejében, az ész hatalmában. A gondolat munkálásáért és diadalra juttatásáért életét áldozza és teszi keekára. /Durand: A gondolat hősei. /A magam egyéni életének és másokért-élés életformájának lelki egyesítését teszi lehetővé a magasabbra emelő filozófikus gondolkodás. A gondolkodónak mindent önmagában kell megoldani, belső lényében kell az ellentéteket kibékíteni, harmóniát kialakítani. Sokszor egyoldalú lehet a filozófus, amikor lelki alapszerkezete vagy a lélekből fakadó valamilyen erős törekvés viszi egy irányban. A filozófus lelkét jellemzi még az állandó kételkedés és sokszor a megoldhatatlannak látszó kétkedés feletti csüggedés. Nehéz az elmének e magasságokban járni és lemondani a sokszor már szinte megfogható közelségben vélt igazságról, mely hirtelen messzi suhan. De ekkor is benne van e lélekben a szívós küzdés, az erős akarat vágya. A kiméletlen célratörés, az újra és újra elindulás, az értelem bizonytalan, gyöngé bárkáján. A filozófus bensőjében a maga felé fordulásban játszódik le mindez. Sajátos harc ez, melyhez külső segítséget igénybe venni nem lehet. E tények teszik a filozófust bizonyos fokig magányos emberré. Így járhat csak a filozófus az igazság honában. Küzdelemmel, kételkedéssel, de mindig felemelt fejjel és nemesebb léleklől, ki tudja, hogy munkája bár nehéz, de sohasem lehet céltalan. Az egyéniség tehát benne tükröződik a filozófiában. Nem rejthető semmiképen sem el. Az igazi egyéniség különös sajátosság, újat hoz, újat kezd. A filozófiát sajátos módon szövni át lelkialkatának megfelelően. A filozófiában és az ahoz idomuló életformában önmagát tudja adni. Az egyéni legmélyebbre nézést és átélést mindig a filozófus metafizikája mutatja. Ez a lélek legszubjektívebb vallomása a létéről, annak látásáról. Ez az ő mély és egyéniségét legjobban tükröző vallomása a létezők rendjéről. A filozófia, mint egyéni létstílus, tehát egybeforr az egyéniséggel; megérthetetlen tehát az egyéniség alapos analizálása nélkül. Fordítva is áll ez; valaki a filozófiája sugárkéve gyanánt világít be egyéni életének mélységeibe.

Másik kérdés: megvizsgálni azt, hogy a filozófia milyen kapcsolatban van a kor életével. Természeteszerű az, hogy a filozófus nem tudja magát függetleníteni kora áramlataitól. Feltétlenül hatnak tehát ezek a filozófiai rendszer kialakulására. Meg kell azonban jegyez-

nünk azt, hogy a hatást kellőképpen kell értékelnünk. A filozófia ugyanis a kortól nagyonis független, örök, abszolútum megismerése felé halad, tehát igazi valóját a kor nem érinti. Hatni legtöbbször csak anyiban hat rá, hogy "emberek" filozófálnak. Sokszor a kor hanyatló, dekadens, vagy nyomorúságtól súlytott fázisa egy időre a filozófiát is magával ragadja, legtöbbször hullámvölgybe rántva s igen ritkán vive felfelé. A filozófus is egészen egyéniségével bele van állítva a világba, a dolgok egyetemébe, el kell a világ hatásait szenvednie. Korát egyik sem előzheti meg. Belelőpja a filozófus lelkébe a kor kívánságait, a szükségleteit. A társadalmi és állami élet változásai, átalakulásai nagy impulzusokat adnak a filozófiának, bizonyos fokig problémát adnak a filozófiai gondolkodásnak. Sokszor a filozófiai rendszer szinte kifejezi a kor egész kultúráját, haladási irányát. Sokszor a kor teoretikus, majd gyakorlati problémát vet fel megoldandónak. E problémák kikerülhetetlenek a filozófus számára. "A kérdések emberének a saját élete és kora dobja oda a problémákat." /A Filozófia Kis Tükre: Halasy Nagy József, Egyet. Nyomda, Bpest./ Természetesen ez nem jelenti azért azt, hogy a filozófus a kor igénye szerint filozófáljon teljességgel. Vannak, akiket korunk irányai, eredményei annyira varázshatalmukba kerítenek, hogy képtelenek magukat koruktól függetleníteni. Gondolatviláguk megkötözött rabja lesz a kor uralkodó szellemiségének. Sok esetben egyéniségüket is teljesen feladják, de ezek minden esetben el szoktak térni a filozófia örök problémáinak útjáról. E problémák bár mindig korszerűek, de mindig a kor felett levők is.

A filozófia ugyanis a kor életének megfelelően különböző oldalaival fordulhat a kor kérdéseinek megoldásai felé; de sohasem alakulhat át lényegében a kor kívánalmai szerint. Az igazi filozófus, aki látja ezt a mindenekfelett lebegő örökké keresendő igazságot, sohasem fog a kor utvesztőjébe tévedni, hir, dicsőség, vagyon kedvéért, a nagy értékekről szemét levenni. Ha ezt megteszi, biztos mondhatjuk, hogy ez örökkéértéket sohasem érezte magához közel és sohasem kereste azt a filozófus lelket jellemző mélységes heroizmusával. Nehéz és gyötrelmes ez az út és a kétségek durva köveivel van kirakva, de varázslatos és az igazán rajta járó a kor sokszor megtévesztő szirénhangja nem csábítja le róla. Láttuk, hogyan hat a kor a filozófiára, a filozófusra, de a másik oldal is fenáll. Ugyanis a filozófus is hat a világra. Nem elég neki a világot szemlélni, ő azt alakítani is akarja. Cselekvőleg akar a világba belépni, hogy ezt a felismert, maradandó igazság formájában teremtsen ujja. Platon is új államot akar szervezni. Másá tenni, organizációjában átszervezni az egész kor életét.

Életalakító akar tehát lenni a filozófus. Belépni a világba a cselekvéssel. Ez fejeződik ki Platonnál a legélesebben akkor, amikor filozófusokat akar az állam élére állítani. Az igazi filozófus lélek ugyanis részeltetni akarja a világot a felismert igazságok áldásaiban. A görög bölcse a természetbe való simulás miatt kereste először a természet magyarázatát; majd a sorsát akarta legyőzni. A hanyatló görög és római világ új vallás, hit, szilárd pont után vágyott. A középkor filozófusai a dogmákat óhajtották koruk előtt igazolni az ész fegyverével.

A renaissance bölcselelő is a természet felé vágyó embernek mutatták meg a szabadság és a végtelen szépségeit. Majd a felvilágosodás kora a fejlett természettudományok segítségével végképp uralkodó akarta hajtani a természetet. Hol a

tapasztalás, hol az ész erejében hitt az ember. Sokszor bilines-be verte az ésszt, majd korlátlanul felszabadította. Hol magasra emelte a metafizika fákllyát, hol pedig a korabeli tudomány hatása alatt annak teljes tagadásába csapott át. Szoros és elszakíthatatlan, tehát természetesen a filozófus és a világ kapcsolata. Egymásra hatnak alakítóan. A kor kérdez, nagy és mély problémákat vet fel a filozófus számára, ki az igazságra fordított tekintetével ezzel való egyezésben akar a kornak kérdéseire felelni, melyek rendszerint és igazában az egyén, emberiség problémái szoktak lenni. A bölcselek élete fákllya, mely aként ég el, hogy koruk számára és ezen át az egész emberiség számára világosabb utat mutatnak. "Világmagyarázatok nem egyebek, mint vezetők, azon a nagy uton, melyen az ember halad az örök Absolutum felé." /A filozófia nagy kérdései: Halasy Nagy József szegedi egyetemi előadása 1947/48. tanévban, I. félév. /

Irodalom:

- A Filozófia Kis Tükre: Halasy Nagy József/Egyetemi Nyomda. Bp./
Egyéniség a filozófiában: Alexander Bernát/Athenaeum, 1917. évf. /
209. oldal. /
A Filozófia Korszerű Problémái: Kornis Gyula/Athenaeum, 1917.
évf., 232. oldal. /
A filozófia és az emberi lélek: Nagy József/Athenaeum, 1930.
évf. 1. oldal. /
A filozófia nagy kérdései: Halasy Nagy József szegedi egyetemi
előadása 1947-48. tanév I. félévben.

c. /A XIX. és a XX. századbeli európai filozófia vázlatos képe.

Ahoz, hogy Posch Jenő filozófiáját korával kapcsolatban láthassuk és a filozófia egészében valahol elhelyezhessük, fel kell vázolni a XIX. században kialakult filozófiai életet és többé-kevésbé folyamánát képező XX. század európai filozófiáját, később pedig a vele párhuzamosan kialakult magyar filozófiát.

A feladat sok nehézséget rejt magában, mert a XIX. és a XX. század filozófiája színes és tarka sokasága az alapszemléletnek és módszereknek, eszményeknek és eredményeknek. Monizmus és dualizmus különböztethető meg, mint főirány. Itt is beszélhetünk az ismeretelmélet szempontjából monista és dualista irányról. Az ismeretelméleti monizmusnak ismét két iránya ismeretes: az empirizmus/szenzualizmus, pozitivizmus/és a racionalizmus. Metafizikai szempontból a monizmusnak ismét két iránya van: az idealizmus és a realizmus. Ezekhez kapcsolódnak azután a dualista és pluralista irányok. Azért próbáltunk ezzel a csoportosítással élni, mert bölcselek kifejezetten monistának vallja magát. Lényegében azonban e filozófiai irányok két póluson helyezhetők el: -különösen, ha a filozófia leglényszerűségét, a metafizikát nézzük- a tapasztalati létén túl létező önálló szellemi létezőt tagadó és az elfogadó irányok, azaz metafizikát valló és azt kereken tagadó irányok. Lássuk mostmár e színes, gazdag együtttest, melynek felvázolásával kidomborodnak főirányzatok. Vannak, akik teljes önállóság és az újszerűség igényével lépnek fel; mások valamelyik régibb gondolkodóra támaszkodnak, ami már nevükben is kifejezésre jut. Így vannak antikantisták, ujjfichteisták, ujjschellingisták, ujjhegelisták, ujjtomis-

ták. De egy ilyen elnevezésen belül is többféle árnyalat van. Pozitivistá névvel jelölik pl. az oly kül nböző jellegű filozófusokat, mint amilyen a német Laas, a francia Comte, az angol J.S. Mill stb.

Mindenek előtt nem vállalkozunk a jelenkori filozófia minden jelenségének ismertetésére. Ez a teljesség nem célunk, de nagyon meg is haladná a munka megengedett terjedelmét, ha csak meg nem elégednénk jóformán nevek és könyveinek puszta felsorolásával. Mi csak néhány főbb irányt akarunk ki- ragadni, azokat az irányokat, amelyek a jelenkori gondolkodásra nézetünk szerint a legjellegzetesebbek. Ez a kép rendeltetésének aként vél legjobban megfelelni, ha a jelenkor különböző világnézet-típusait mutatja be; az őket egymástól megkülönböztető vonásokat igyekszik lehetőleg világosan megrajzolni, de lemond arról, hogy feltüntesse egy-egy típusnak többféle egyéni változatát is. Éppen azért arra szorítkozunk, hogy néhány ki- való filozófus egyéniségét tárgyaljuk, jobban mondva néhány egyéni világfelfogást, amelyek alapszemléleteiknél fogva típiku- sák.

Ezek után meg kellene állapítanunk, milyen legfőbb ti- pusokat találunk a XIX. és XX. szd. filozófiájában. Azonban e ti- pusoknak puszta ténylegességükben való odaállítására nagyonis az esetlegesség jellegét viselné magán. Ezért a XIX. szd. gondolkodásának fejlődését fogjuk röviden jellemezni, hogy megrajzol- juk mintegy az irányvonalat, amely a jelenkori gondolkodáshoz vezet. Tárgyalásunk itt csak vázlatos, sematikus lehet: csak a főutnak fő állomásait jelölhetjük meg, a főut mentén fekvő te- rületekre legfeljebb csak egy-egy pillantást vethetünk. Nem annyira egyes filozófusokat, mint inkább a filozófiának álta- lában a század folyamán változó sorsát fogjuk figyelemmel ki- sérni: hogyan befolyásolta a korhangulat a filozófia helyze- tét, milyen irányba terelték, kedvező vagy kedvezőtlen körülmé- nyek a filozófia fejlődését.

Ha a XIX. szd. elején vizsgáljuk a filozófia állását, úgy látszik, hogy a hosszabb filozófiai multra visszatekintő nemzetek gondolkodása mintha elfáradt volna. A filozófiai mun- ka nálunk sem pihen ugyan, de csak az előző szd. utjait fo y- tatja. Giordano Bruno, Descartes, Bacon és Spinoza hazájában e- gyelőre nincs olyan filozófiai egyéniség, aki új elv alapján, új ösvényeket mutatna a gondolkodásnak. Másként áll a dolog Németországban. Itt a XIX. szd. első tizedeiben egy soha nem lá- tott filozófiai virágzásnak vagyunk szemtanúi. A kantii filozó- fia kritikai elve egész sor zseniális főben érvényesítette termékenyítő energiáját és nagy, valóban világot átfogó rend- szerek egymás mellett és egymás után vonatkozásban egymással, de mégis úgy, hogy mindegyik egyéni, új szempontból értelmezi a természet és a szellem birodalmát. Fichte, Schelling, Schleiermacher, Hegel, Schopenhauer, Herbart-hogy csak a legfőbbeket említsük-Kanthoz csatlakozva egységes fejlődési vonalba sora- koznak és Kanttal együtt egységes jellegű korszakot alkotnak, minden idők filozófiájának egyik legnagyobb korszakát, mely az alkotóerőnek kimeríthetetlen gazdagságával époly esodált feje- zete a szellemtörténetnek, mint a Periklész korabeli görög kul- turélet. Érdekes az, hogy míg a szellemi élet fénykorai rend- szerint összeesnek a politikai hatalom és a gazdasági virágzás korszakaival, addig a német filozófia- és költészet- e klasszi- kus korában a német nemzet a politikai és gazdasági élet leg- mélyebb süllyedsét mutatja. De talán éppen a külső életviszonyok e mostoha sága magyarázza ennek a filozófiának eszményi lendü-

letét. A filozófus, mivel a tapasztalati világban nem találja meg eszményei megvalósulását, de rendületlen hittel csügg eszményein, egy új, ideális világot alkot magának, amely kielégíti lelkületét. A sivár valóságtól elfordulva a filozófus a maga belsejébe tekint és az itt elevenen élő eszményeket testesíti meg világképében.

Az első vonás tehát, amely mind e világképek sajátja, hogy nem a tapasztalati világot tükrözik, hanem azt az igazi, valódi világot, mely az érzékelhető világ mögött rejlik s ennek mélyebb értelmét tárja föl. Az érzékelhető világ e filozófusok szerint csak tudatjelenség, képzet, idea. Azért is mondjuk ezt a filozófiát idealisztikusnak. Azaz igazi világ pedig, amelynek a tapasztalati valóság csak a megismerő tudatban tükröződő jelensége: az Absolutum. Csodálatra méltó tény, hogy miután Kant Kritikája kimutatta az Absolutum megismerhetetlenségét és minden metafizika elvi lehetetlenségét, a közvetlenül utána következő nagy rendszeralkotók, ellenállhatatlan metafizikai szenvedélytől hajtva, újra az Absolutumot kutatják.

De az hit az Absolutum megismerhetőségében szükség szerűen kihatott a megismerő erők értékelésére is. Az érzékek nem férkőznek az igazi valósághoz, ez csak az ész, vagy egy felsőbbrendű értelmi szemlélet előtt tárul fel. Innen az észnek és intellektuális szemléletnek nagyratartása, egyben az érzékek tanúságának lebecsülése. Kant az ismeretek létrejöttére egyformán fontosnak tartja az ésszt és az érzeteket. Fichte-nél megbillen ez az egyensúly, mégpedig az érzékek hátrányára. A tudat-persze nem az egyéni, hanem az általános, transcendentalis tudat-teljességgel magából hozza létre a dolgok világát: a tapasztalati világ minden formájában, mind anyagában a tudat produktuma. A tudatnak, az észnek ezt a mindenhatóságát látjuk Schelling-nél és Hegel-nél is. Nem mennek ugyan el odáig, hogy a tapasztalati világ konkrét elemeit is az észből próbálják levezetni, de igenis a természeti és a történeti kozmosz egész szerkezetét a tapasztalat mellőzéseivel egyedül az észből konstruálják meg és szuverén módon az ész okoskodását fogadják el valahányszor ellenkezésbe jut a természeti vagy a történeti tapasztalattal. A tapasztalat legalábbis elvileg feleslegessé válik számukra.

Ez idealisztikus rendszerek optimisztikus elaphangulatúak. A leghatásosabb filozófusokra e korban, Fichte-re, Schelling-re, Hegel-re különösen áll, hogy a világot - az ő eszményi világukat - abszolút értékesnek érzik. Legjobb bizonyítéka ennek az, hogy az abszolútumot a legfőbb értékességgel, az Istenséggel azonosítják. Fichte a valóság magvát az erkölcsi világrendben látja s ezt Istennek mondja. Schelling szerint a valóság egységes, tökéletes organizmus és legfőbb műremek, örök, tudatlan alkotó s csak a szellemi világban öntudatra ébredő folyamat; ez az örök alkotás maga az Istenség élete. Hegel-nél az abszolútum az ész: a valóság az eszmének különböző fokokon át való önkifejtése és végül magamagához való visszatérése. Ezek a filozófusok a valóság minden fájdalmas küzdelme, minden bénító kudarca ellenére is bizva-biztek a világ alap jóságában és ezt a hitüket a kortársak lelkébe is ültették. A külső viszonyok általános sivársága közepette a nagy várszokások kora ez, melyben ezek az idealisztikus, a szellem kizárólagos egyeduralmát hirdető rendszerek tartják

varázshatalomban a lelkeket és valósággal tulfeszítik. Szinte már érezhető volt az erős tulzás. Nemsokára be is következett a visszahatás. Hegel, a Kant utáni idealisták legnagyobbika 1831-ben halt meg és filozófiája, mely egy ideig szinte korlátlanul tartotta varázshatása alatt a szellemeket, nem sokkal élte túl alkotóját. Hegel történetfelfogásának alapgondolata, hogy a történelem ésszerű.

A német népre szakadt történeti nyomorúság azonban ezt az alapgondolatot megdöntötte a lelkekben. A hegeli filozófia elbukott, de vele együtt, hitelét veszítette a filozófia általában. Ellenhatásként az idealizmus eszményiségére nagy józanság lett urrá a lelkeken. Ösztönszerűen visszaütötte minden felszárnyaló spekulációt s ha előbb a metafizikai megismerés gögősen tekintett le a tapasztalatra, most viszont a tapasztalat lett a jelszó. Az érzéki valóság mögött rejlő abszolútum nem izgatta többé az elméket, a reális világ magának követelt minden érdeklődést. De ennek a világnak a megismerését a tudománytól várta a józan kor és így a pozitív tudomány vette át a kultúréletben azt a szerepet, amelyben a nagy rendszeralkotások idején a filozófia büszkélkedett. S valóban a következő évtizedek tudományos kutatása mintha magának kötné le az alkotó intellektuális erőket: a filozófia porondján csak epigonok mozognak.

A filozófia e hanyatló korában már az előzővel ellentétes világfelfogások az uralkodók. Legszenvedelmesebb jellemvonásuk talán az, hogy tagadó irányt mutatnak azokkal az értékekkel szemben, amelyekben az idealisztikus rendszerek a valóság legbensőbb magvát pillantották meg. Az idealisztikus filozófia nagyra tartotta a szellemet, belőle származtatott minden értéket, benne látta ugyanis a lét és élet igazi szubsztanciáját. Most fellépnek a gondolkodók, kik tagadják a szellemet, nemcsak értékességét, de metafizikai létét is. A materialisták/Vogt, Molescott, Büchner/az anyagot vallják az egyedül létező dolognak. Ha az idealisták a materiát a szellem produktumának fogták föl, vagy benne a szellem egy formáját, szendergő, még tudatra nem ébredt szellemet láttak, viszont a materialisták szerint a szellem, az anyag egy mellékterméke, az agyszubstancia egy terméke, melyet az olyformán választ ki, mint a mirigyek a maguk váladékát. A történeti életben formája ennek a tanításnak az u.n. történeti materializmus, amely szerint a történeti életet nem az eszmék, hanem tisztán gazdasági és hatalmi törekvések mozgatják. A spekulatív filozófia önkényes konstrukcióival a materialisták a maguk világfelfogását, mint tudományost állítják szembe, hiszen alapelveit azonosnak tudták koruk természettudományának alapelveivel. Azonban nem vették észre, hogy ők a metafizika hangos becsmerlői, maguk is igazában metafizikát üznek, mégpedig a legprimitívebbet, amely a tudományosság szempontjából nagyonis sok sebezhető pontot nyújt a kritikának. Nagy materialista irodalom árasszotta el a műveltek és méginkább a félműveltek köreit. Büchner "Kraft und Stoff"-ját/Erő és anyag/, a legnépszerűbbek ez iratok között, számos idegen nyelvre is lefordították. A század utolsó harmadában az újra éledt filozófiai szellem erősödésével a materializmus befolyása mindinkább gyengül.

Ugyanebben a korban egy másik világfelfogás is nagyon elterjedt: a pesszimizmus. Schopenhauer főműve: "Die Welt als Will und Vorstellung", /A világ mint akarat és képzet/, a pesszimizmusnak e bibliája 1819-ben jelent meg, de csak a század közepén jutott nagy tekintélyre. Ha a materializmus a szellem tagadása, a pesszimizmus még tovább megerősíti a világot és az életet

értékességét általában. Az élet java...
 donikus mérlegelése nála mindenestre az élet értékének ta-
 gadásához vezet. Ennek az elvi pesszimizmusnak legjellemzőbb
 megnyilvánulása, hogy Schopenhauer a történelemtől megtagad
 minden értelmet; ugyanis, ha a világ lényege az akarat, de nem
 az eszes, eszméktől vezetett célkitűző, hanem a vak, esztelen,
 ösztönös akarat, akkor valóban minden haladás, fejlődés csak
 létszat, illuzió, minden küzdelem és vívódás hiábavaló. A soha
 ki nem elégíthető akarat minden változó megnyilvánulása kö-
 zepette is mindig ugyanaz marad. Az érték-tagadás az, ami Scho-
 penhauer filozófiájában és a materializmusban, mint a kort
 jellemző közönséget, megtalálható. Egyébként ég és föld vá-
 lasztja el a két felfogást egymástól.

Materializmus és pesszimizmus ellenhatások, a szel-
 lem korlátlan felsőbbiségét és a világ alap jóságát hirdető
 német idealisztikus rendszerekkel szemben.

A legradikálisabb és a metafizikát egyenesen tagadó
 és kizáró irányt "a pozitivizmust" érlelte meg e korban az em-
 pirizmus nagy térhódítása, melyet Locke az európai filozófiára
 ható angol filozófusok legnagyobbika indított el lényegében.
 Ez irány elvileg ellensége minden spekulációnak s egyedül a
 tapasztalatnak, az érzékekre támaszkodó ismeretnek tulajdonít
 igazságértéket. A gondolkodásnak ez az iránya, mely mint mon-
 dottuk nem ekkor született meg, ebben a spekulációkból kiáb-
 rándult és pozitívumokra vágyó korban elemi erővel jelentke-
 zett a különböző országokban. Ha a pesszimizmus lényege az,
 hogy az értékekkel szemben negatív álláspontot foglal el, a
 pozitivizmust viszont az jellemzi, hogy elvileg nem foglal ál-
 lást az értékekkel szemben. Csak a tényeket és a tények ösz-
 szefüggését megállapító tudományos ismeret becses előtte. Kü-
 lön filozófiai ismeret jogosultságát és lehetőségét tagadja.
 Ezt a felfogást látjuk már az időrendben elsőnek fellépő
 nagy pozitivistá gondolkodónál, a francia Auguste Comte-nál.
 Rendszere nem akar egyéb lenni, mint az exakt tudományok-nak
 meghatározott elv szerint való összefoglalása. A filozófia így
 nem külön diszciplína a tudományok mellett, hanem egybeesik a
 tudományok rendszerével. Persze azt lehet kérdezni, általában
 filozófia-e ez még? Annak kell vennünk, merthízen egyőbről
 nem szólva, azok az elmélkedések, amelyek ép a tudományok ösz-
 szefoglalásának elvét fejtegetik, egyetlen speciális tudó any-
 hoz sem tartoznak, hanem egyetemes jellegűknél fogva filozó-
 fiaiak. S ugyanaz áll a valamivel később fellépő s nem Comte-
 hanem régiebb hagyományra támaszkodó német pozitivistákra is.
 /Dühring, Jodl, Mach, Avenarius és mások./ A megismerés miként-
 jére és az ismeretek érték-re vonatkozó fejtegetéseik nem
 tudományos, hanem filozófiai természetűek. B-ármilyen sokféle
 változatban lép fel a pozitivizmus, valamennyi formáját jel-
 lemzi a metafizikának a tapasztalatot meghaladó minden speku-
 lációnak visszautasítása, egyedül az érzékek adataiban való bi-
 zakság legszigorubb formájában, a minden elmélettől, hipotézis-
 től való tartózkodás. Szigorú tudományosságánál fogva s mint
 főleg a természettudományos megismerés elmélete, a pozitivizm
 leginkább az exakt tudományos körökben talált visszhangra.
 Noha egy levezető korhangulatnak köszöni különös megerősödé-
 sét, hatása annak, elmúltával sem enyészett el, szélsőséges, ma
 is egyik tipikus formája a filozófiának.

A legnagyobb hatást a pozitív rendszerek közül az
 angol Herbert Spenceré/1820-1903/érte el. Sajátos bélége az,

hogyan a valóság minden területén alkalmazható. A fejlődés szempontjait érvényesíti. A fejlődés eszméje a XIX. szd. közepe táján ugyancsak a levegőben volt. Darwin a biológia területén alkalmazta ezzel, hogy a szerves élet célszerűségét egy mechanisztikus elvvel, a természetes kiválasztódás elvével magyarázta, szinte betetőzte a XIX. szd. természettudományos, mechanisztikus világfelfogását. Spencer, aki még Darwin előtt lépett fel a fejlődés elvével, valóban átfogó tekintettel az egész mindenséget az evolúció szempontjából szemlélte és a fejlődés mikéntjét néhány törvénybe foglalta össze, amelyek egyaránt érvényesek a kozmikus világban, meg a szerves testek világában és az egész lelki életben és a társadalmi életben is. Az igazi valóságot Spencer is megismerhetetlennek vallja. A világ, mely vizsgálódásainak tárgya, jelenségvilág. A legfőbb fejlődés törvénye: ténymegállapítások, leggyegetenesebb tények, -s ebben van a szintetikus filozófiának pozitivistikus jellege.

Ebből a tényeket követelő és csak tényeket becsúló szellemből folyik ebben a korban a filozófia történetének gazdag művelése is. Gyakran hazugoztatott és a filozófia akkori állására oly felette jellemző szállóige, hogy a filozófia már csak történetében él. Azt vallották, hogy a filozófiának csak története van: ez azt jelenti, hogy a filozófia, mint rendszeres munka, elvileg nem lehetséges többé: a kérdéseket, amelyek az emberi gondolkodás számára általában megoldhatók, a speciális tudományok intézik el. Külön filozófiai problémák nincsenek. Ugyancsak ebből a pozitív szellemből született meg valamivel később a kísérleti pszichológia is. /Weber, Fechner, Wundt és Helmholtz./ A pszichológia régebben spekulatív tudomány volt, vagy a belső tapasztalatra támaszkodott; most a természettudományi kutatás módszereknek, a tudat jelenségeire való alkalmazásával az exakt tudományok vonalába volt jutni. Mivel pedig minden, ami csak az elmélkedés tárgya lehet, a tudattal való kapcsolatban is tekinthető, egyes gondolkodók a pszichológiában találták a filozófia alaptudományát, sőt magát az egész filozófiát /Teodor Lipps./ E pszichológizmus értelmében a logika, esztétika és általában a filozófia rendszerének minden része csak egy-egy fejezete a pszichológiának s vizsgálódásainak minden területén egyetlen szempontot tart döntőnek: azt, hogy hogyan keletkeznek, hogyan mennek végbe a különböző élmények. Csak a XX. szd. elején erősödtek meg azok a filozófiai törekvések, amelyek a pszichológiának azt az igényét, hogy min a filozófia egésze szerepeljen, bírálat alá vették s kimutatták ennek az igénynek jogosulatlanságát, pontos határt vontak a pszichológiának és a filozófiának egészen más jellegű módszere között.

E gondolkodási irányok mélyen belenyulnak a század harmadik harmadába s hatásukat a jelenben is éreztetik. Azonban a 60-as évektől kezdve új filozófiai szellem megmozdulása is észlelhető. Fellépnek kiváló gondolkodók, akik távol állnak ugyan minden spekulatív filozófiától, de a pozitívizmussal ellentétben mégis vallják a filozófia jogosultságát, sőt szükségességét; sajátos problémakört jelölnek ki számára, mely élesen elhatárolódik a speciális tudományoktól. Az új filozófia kifejezetten "tudományos" akar lenni; éppen azért bizonyos tartózkodással eleinte nem is öleli fel a filozófia egész rendszerét, hanem csupán azt a területet, amely legközelebb érinti a tudományt: a megismerés elméletét. De ezek az ismertet-

tani törekvések egy messze kiható fordulatot is hoznak a német gondolkodásban: hidat vernek visszafelé Kénthoz. Többen szinte egyszerre hangoztatták a visszafordulás szükségességét. Így jött létre az újkantianizmus, egy nagy jövőre hivatott filozófiai áramlat s vele újraéledtek a kanti gondolkodásban rejlő idealisztikus indítékok, hovatovább mindnagyobb mértékben a filozófiának mind több és több problemakörében éreztetve hatásukat. Az újkantizmusnak ugyanis csak első képviselői/Helmholtz, Fr. A. Lange, Liebmann/, korlátozták az ismeretelméletre a filozófiát. A későbbiek a kritikai elvet nemcsak a megismerés, hanem egyéb kultúraterületek értelmezésére is alkalmazták/Ziehen, Windelband, Rickert, Simmel és mások/ mintegy párhuzamosan haladva a kanti fejtegetéssel, amely miután egyoldalúan ítélte meg a kanti gondolatvilágot, ebben lassankint egy átfogó rendszer alapvonalait, az egész kultúrélet filozófiai megalapozását ismerte fel. Sokféle módon magyarázzák Kantot s filozófiájának önálló továbbfejlesztése is sokféle elágazást és árnyalatot mutat, aszerint, hogy rendszerének egyik vagy másik tendenciáját élezték ki különösebben. De a Kant jegyében induló filozófusok mind egyeznek abban, hogy a pozitivizmussal szemben a megismerés apriori elemeit hangsúlyozzák, vagyis az érzéki adottságokon kívül a gondolkodásnak is döntő szerepet tulajdonítanak. Az újkantizmus Németország határain túl is elterjedt. Franciaországban egy nagyszabású rendszerhez vezetett/Renouvier/, más nemzeteknél is lelkes művelőkre talált.

Hegeli eszmék és szempontok termékenyítő hatása tudható be egyes gondolkodóknak az a törekvése is, hogy a szellemi tudományokat és a tudományon túl az egész szellemi életet, vallást, művészetet, erkölcsiiséget, az egész kultúra életét filozófiailag értelmezzék./Dilthey, Windelband, Rickert, Simmel/ S itt említjük, noha a fejlődésnek nem ebbe a vonalába esik, a kultúra/ problémájának legnagyobb hatású filozófusát, Nietzschet, aki mint az új életeszmeny, az "Übermensch" profétája, minden érték átértékelésének szükségességét hirdette. "Az egzisztenciális filozófiának volt első futára Nietzsche, aki csak az emberrel, az ember szellemi világával, kultúrájával foglalkozott. Nietzsche az ember értelmi fejlődéséről beszél inkább. Az egzisztenciális filozófia, mint egyénrel foglalkozik az emberrel."/Halasy Nagy József: A filozófia nagy kérdései, Eszaki Tudományegyetemen az 1947-48. tanév I. félévében tartott előadás./E filozófiai irány a megismerést az értelemmel akarja végezni és az embert teszi a filozófia tárgyává és a világot is csak annyiban értékeli, amennyiben az emberrel kapcsolatban van./Heidegger, Sartre, J. S. pers./

Az új idealizmus a mechanisztikus világfelfogás megingathatatlanak hitt alappilléreit is kikezdi. Kiváló francia gondolkodók kételyt támasztanak az okság elvének egyetemes érvényességével szemben. Boutroux éleselméjű fejtegetésekben bizonyítja, hogy a kauzális történés mellett a véletlennek is jut szerep. Bergson gondolatrendszerének pedig egyik főeszméje, hogy az okság fogalma csak a gyakorlati céloktól vezetett szemléletmód produktuma: az intuíciónak feltáró metafizikai történet a szabadság jellemzi.

Még kell még említeni a pozitivizmussal szintén szembenálló újszkoasztikus filozófiai irányt is. Németországban Jakob Clemens münsteri tanár a skolasztika maradandó érté-

keire mutatott rá. A XIX. szd. második felében Albert Stüeckl fejtett ki ez irányban termékeny működést. Teljes erejében e mozgalmat XIII. Leó pápa "Aeterni Patris" kezdetű körleve /1879/ bontakoztatta ki. Szent Tamás rendszerében és módszerében látja a pápa a mintaszerű skolasztikus filozófiát, ki az ész és a hitet, bár jól megkülönböztette egymástól, de össze is békítette őket filozófia-rendszerében. E körlevél hatására alapították meg a Szt.-tamási filozófia egyházi művelésére a római Szt.-Tamás Akadémiát. Szent Tamás szellemében próbálta ez irány szembenálló ideális és reális irányokat békíteni. /A Bölcsélet Története Főbb Vonásokban: Kecskés Pál, B-pest, Stephaneum nyomda Rt. 1933./

Áttekintettük a XIX. és a XX. szd. filozófiáját nagy vonásokban. Sok név hiányzik belőle, mert viselői izoláltan álltak a kor uralkodó irányától elütő tanításokkal, majd azért, mert rövid ideig tartó siker után mégis követők és iskolánélkül maradtak. /Pl. E. v. Hartmann./ Azt mondhatjuk, hogy az utolsó század filozófiáját egy hullámvonal szemlélteti, hol az idealizmus és realizmus, mint hullámhegy és hullámvölgy változtatja egymást. Az idealizmus lendületei után a gondolkodás elernyedetten a realizmus völgyébe szállt alá, hogy azután a puszta ténylegességektől ki nem előgítva, újra az idealizmus magasságai feljöttön. Áttekintésünkben két legáltalánosabb tipikus filozófiai álláspont jegecesedik ki: az idealizmus és a realizmus. Az előző évtizedekben, mint láttuk, a realizmus túlsúlyban volt, de befolyása még mindig tart, különösen természettudományos körökben és így ma is, mint jelentős filozófiai irány jelentkezik.

Meg kell jegyezni, hogy nehéz vagy talán lehetetlen egy filozófust egyetlen szóval vagy irányhoz való sorolással jellemezni. A filozófusok gondolkodásában sokféle motívum hatékony; innen van, hogy ugyanazt a filozófust többféle "izmussal" lehet jellemezni a viszont több filozófusra, bár sok tekintetben eltérnek egymástól, a bennük érvényesülő rokon motívumoknál fogva ráillik ugyanaz az elnevezés. Itt a filozófusokat és filozófiai irányokat a legjellemzőbb tulajdonságuk és a témánk további tárgyalása szempontjából próbáltuk csoportosítani.

A filozófia e nagy birodalmán végigtekintve, az a jóleső érzés támad a szemlélő lelkében, hogy bár két ellentétes irány alakult ki: a szellemi önálló létezőt állító igaz metafizika és az azt tagadó, a természettudománytól megszédített pozitivizmus, a metafizika alapvetője és talán sokszor a pozitivizmus győzni látszott, vagy legalábbis uralomra jutott, mindig feltámadt az emberek lelkében a metafizika utáni vágy. Az olthatatlan szomjúság az örökkévaló, a szebb, ideálisabb világ felé. Különösen a háborúk után éledt fel ismét újult erővel, amikor a nagyra tartott világi értékek és földi emberi mulandóság oly kirívóan a maga igazi nyersségével állt eléünk. Ekkor fordul a szem mindig felfelé, belső indítástól űzve, hogy mégis marandóságot és állandóságot találjon e mulandó és pusztulásokban változó világban.

Ez vigasztalás lehet az esetleges csüggedőknek és határozott remény azoknak, akik sohasem hitték a pozitivista iránynak az igazi filozófiát elsőpró erejében.

Irodalom:

A filozófia története: Kalasy Nagy József /Pantheon, Bpest, 1927./

AA mai filozófia főirányai: Halasy Nagy József/Franklin Társulat./

Korunk Szelleme:Halasy Nagy József/Dante./

A modern gondolkodás:Halasy Nagy József/A bölcsélet története főbb vonásiban:Kecsk's Pál/Stephaneum nyomda R.t.1933./

A filozófia története:Pekár Károly/Budapest.Athenaeum,1902./
Középkori és újkori filozófia története:Bartók György/Budapest,1935 szilveszter./

A filozófia nagy kérdései:Halasy Nagy József szegedi egyetem előadása 1947-48.tanév I.felében.

Korunk B-bölcselate:Kozári Gyula/Magyvára 1905./

Monizmus és dualizmus:dr.Székely István/Bölcséleti Folyóirat 1895./

d./A XIX.század végi és a XX.század eleji magyar filozófia képe.

1./A filozófia művelése.

Filozófusunk elhelyezéséhez és filozófiájának a korral levő kapcsolatának a kimutatásához végülis szükséges felvázolnunk a magyar filozófia körét is.A magyarság mindenképpen-mint már említettük-bekapcsolódott az egyetemes kulturális életbe.Iggyekezett legalábbis átvenni a kultúra értékeit,vagy pedig valamilyen módon átformálni a magamódjára. A felvilágosodás eszméi és ehhez kapcsolódóan a gondolkodás fellendülése nálunk is érezhető volt.A magyar filozófia fejlődésében élesebben látni az idealisztikus és a pozitivistikus bölcséleti irányok elkülönülését.A tárgyalt kor bölcselői mind úgyiszlóván a két póluson helyezkednek el és folytatják harcukat,különösen a XIX.század végén-egymás ellen.Az éles harc a metafizika léte körül forog.Ez az,amit/ támad a pozitív irány és szívesen vés a másik oldal.De lássuk az utat,amin idáig jutottunk.

A filozófia terén a XIX.század elején az u.n."egyezményes" filozófia alakul ki,melynek "eszmélve" a mindent átfogó harmónia.Az bizonyos fokig német hatásra fejlődött ki, majd ezután erős nemzeties színt öltött.Megalapítója Hetényi János,továbbművelője Szontagh Gusztáv.Nem tudott azonban komoly bölcséleti iránytá fejlődni.Bizonyos hatása mutatkozott csak a gondolkodásra,de főképp a közéletre.Nem sokára támadásnak lett kitéve a magyar hegelianusok részéről.Főmetországi egyetemen tanulók hozták be Hegel tanait magukkal.Tarozay Lajos,Varga János,Szeremlei Gáspár stb.voltak a terjesztői.Haladást vártak Hegel eszméitől,s ezért akarták eszméit átültetni nálunk.Ideheze azonban az egyházak-különösen idegenkedve fogadták a tanokat.Vitába szállottak protestáns részről Tarozay Lajost,aki 1832-ben a pépai főiskolán előadását ahegeli filozófia ismertetésével kezdte meg,Tóth Ferenc püspök felszólított a,hogy az irány ismertetését hagyja abba és Kant szellemében tanítsa tovább a filozófiát.Tarozay ezt nem tartotta jellemével összeegyeztethetőnek,azért inkább lemondott filozófiai tanszékéről.Támadók között Szontagh Gusztáv és Vécsei József a jelentősebbek.Az 50-es évek után lett még Erdélyi János a hegel tanak magyar képviselője."A hazai bölcsészeti jelene" c.munkájában Hegel filozófiája mellett áll ki.Ebben támadója az egyezményes filozófiának,mert szerinte a filozófia fejlődése nem egy nemzet egyéni kulturáját szolgálja.

ja, hanem felette áll a népek érdekeinek." Ume 3-t. i.: életrevalóság, népszerű előadás, nemzetiség-mindmégannyi ekedálvai bölcsészeti előrehaladásunknak."

Erdélyi János az eddigi egyezményez filozófia nehézségeire hívta fel a figyelmet. Ő is Hegel utánpótlója volt, csak tenetét akarta elterjeszteni. "nem beszélhatunk tehát ekkor még semmiféle magyar filozófiai rendszerről. Későbbiekben azonban Horváth Cirilnél, a pesti egyetem tanáránál látunk már rendszeralkotásra való törekvést. A rendszerét "konkretizmusnak" nevezte. Ez a rendszer fáradozott a fellépő ellentétek kibékítésén. Le akarta küzdeni a monizmust és így akarta a két különbözőt - az Istent és a világot - összeháttítani. Az Akadémiában tartott több előadást, melyek az Akadémia kiadásában meg is jelentek. Pl. "A filozófiai módszerek jelen álláspontról", 1867. Budapest. "A filozófiai módszerek akadályairól", 1868. Budapest. Ekkor élt Brassai Sámuel kolozsvári egyetemi tanár, a materialista irányzat leghévesebb ellenfele. Az öntudat által megtagasztalt lélekre építette fel rendszerét. A materializmus terjesztője Mentovich Ferenc volt. Pl. Büchner, Vogt a gyarországon is tartottak előadásokat. A XIX. szd. utolsó negyedében filozófiai életünk kissé szorgalmasabbá kezd válni. Az ország-szerte uralkodó filozófiai irányoknak nálunk is lesznek terjesztői. A filozófiai élet azonban igazában pang. A Budapesti Szemle 1900 évi februári száma és a Magyar Kritika 1900 évi márciusi száma kesereg a magyar filozófia meddőségéről. Elpanaszolják, hogy nincs egy, a kor igényeinek megfelelő filozófiai történetünk, nincs etikánk, logikánk, pszichológiánk stb. Volt is sok igaza a kérdés felvetésnek, mert bizony a magyar filozófia ekkor elég sivár képet nyújtott. A Magyar Filozófiai Szemle próbálta Comte pozitivizmusát ismertetni, de megállt a fele uton ez is. Körösy György dr. írja a Magyar Kritika-1900 márciusi számában/12. sz. oldalon/, hogy a magyar kormány egyáltalán nem törődik a filozófia ügyével. Szerinte az egyetemen, mely a magyar filozófiának irányt szabhatna nincs komoly művelője. Nem is fogják fel ezek komolyan a magyar filozófia ügyét. Az Akadémia kiad ugyan egy-egy filozófiai tartalmu munkát, de minden cél és terv nélkül. Szerinte felesleges volt Alexander Bernát Kant fordítása és a kiadott Schopenhauer-mű csak balvöléményt terjeszt. A helyes út a magyar nép lelkéhez egészen közel álló filozófiai irány, a pozitivisták bölcselétet terjeszteni. Körösy György szerint ez az igaz és kíváncsi és a magyarság alkatához is a legjobban illő műveltség. Ezt ugyan már megpróbálta megkezdeni A Magyar Filozófiai Szemle, melynek célja volt a pozitivizmus megismertetése, de a munkát abbahagyta. Ezt kell tehát folytatni. Fel tehát a pozitív bölcselét terjesztésére, ezt kell terjeszteni. Ez a lényege az erősen egváladu, elfogult bölcselőknek.

Cikkét valóban nagy vita követte és ettől számítjuk igazában Magyarországon a pozitív filozófiai irány intenzív működését. Vele szemben vereze rögtön feltámad az ellenirány is és a szintén kifejlődő és megerősödő ujkantianizmus, az ujiskolasztika és a kialakuló új magyar rendszerek védelmezik meg eredményesen a metafizika létét e rohamosan előretörő iránnyal szemben. Kezdetben nagy táborot hódít és nagyszámu bölcselőkön éreztette hatását. A Magyar Kritikában tovább folyt a vita és a hasonló pozitív szellemű Kun Sámuel veti fel a gondolatot, hogy egy kizárólag a pozitív filozófia művelésére hivatott társaságot kell szervezni. Felütötte azonban fejét nyom-

ban a józan kritika is és a Magyar Kritikában 1900 május 1. számában/213. old./ Simon József Sándor: "Hogyan segítsünk hat filozófiai mizériáinkon?" - c. cikkében egyáltalán nem úgy látja a kérdést, mint dr. Kőrösy György és Kun Sámuel. A pozitív bölcsélet terjesztését teljesen helytelennek találja, mert szerinte "a Comte-féle pozitivizmus, bár kimondja, hogy nincsenek más reális ismeretek, csakis azok, amelyek megfigyelt tényeken alapulnak, semmit sem akar tudni a belső, lelki tudatbeli tények realitásáról." E tanok terjesztése tehát káros, a nagyközönség szempontjából és a szakfilozófia szempontjából is. Ajánlja inkább az együttműködő gondolkodást, a közöny feloldását és így munkássággal közönség gyűjtését. Ez egyoldalúság ellen szólal fel Récz Lajos, amikor ezt írja: "En szívesen üdvözlöm a Filozófiai Társaság megalkotásának eszményét, de a szociológia mellett benne a tudományos filozófia minden ágának és minden irányának felvételét, kultiválását ajánlom."

A Magyar Kritika 1900 évi május 15-én /229. old./ a pozitivista Vida Sándor dr. is az egyoldalúság ellen küzd. Szóval betér a pozitivistikus filozófiai gondolkodás a magyar szellem szférájába. Nagy küzdelmet, de egyben mozgalmasságot is hoz a magyar filozófiai életbe. Ez meglendítés, a közöny bizonyos foku feloldása az egyetlen pozitív érdeme.

Előfutárai Pikler Gyula, Pekár Károly /"A filozófia története"/ Jászai Oszkár a különböző tudomány-területeken. Pauler Imre is az irány követője, ki az Athenaeum szerkesztője. A folyóirat beköszöntő értékezésében/1892/ a filozófia programját teljesen a pozitivizmus szellemében jelöli meg. A pozitív filozófia harcosai azonban a fent említett Kőrösy dr., Kun Sámuel, Bekor József és Posch Jenő stb. voltak, akik valóban 1901 május 25.-én megalapították Budapesten a "Magyar Filozófiai Társaságot". Bölcsőjénél még ott találjuk a később egészen elűtő rendszerű Böhm Károlyt is. Az irány makacs képviselője maradt Posch Jenő. Egyoldalú felfogását akkor is következetlenül fenntartotta, mikor már a bölcsélet fejlődése rég-
gen túlhaladt rajta és elavulttá tette. Ez irányban, ill. az iránnyal szemben léptek fel a magyar bölcséletben felfedezhető más irányok/ujkantianizmus, ujskolasztika stb./ E Kanthoz való visszatérést bölcséletünkben Medvezky Frigyes, Alexander B-ernát és Bánóty József szolgálták fordításaikkal különösen. Ez mozgalmassá és élőbbé vált. A XIX. szd. végi és a XX. szd. eleji filozófiai élet a pozitivizmussal ellentétes két álló magyar filozófiai rendszert termelt ki: Böhm Károly szubjektív idealizmusát és Pauler Ákos objektív idealizmusát. Böhm Károly kezdetben a pozitivizmussal is foglalkozott, de később Kant nyomán indulva rendszerében Comte pozitivizmusát Kant kritikai elgondolásával akarta egyeztetni. "Az ember és világa" c. ötkötetes munkájában fejtette ki önálló nézeteit. Világot, mint a szellem kivetítetttségét fogja fel. Az öntudat értelmét kell a világban kialakítanunk. Filozófiájában az értékek lényegesei. Értékelméletének megalkotásában a német idealista értékelméleteket megelőzte. Igazi filozófus egyéniség volt, ki tanítványaival megérezte, hogy a filozófia-élet él nivaló valóság. Egész filozófiai iskolát alakult ki körülötte/ Tankó Béla, Bartók György/. A filozófia története: Halasy Nagy József. Panteon./

A másik nagy önálló magyar idealista rendszert Pauler Ákos alkotta meg. Az ő rendszerét az előzővel szemben az objektívitás jellemzi. Platóni köztudatosság alapjain áll. Mára az i

gazság mint objektív érték a rendszer középpontja. A valóságtudományok és a matematika filozófiára támaszkodva, melynek m. dsze-re a redukció. Filozófiájának igazi alapja a reduktív módszerrel kifejtett logikai alapelvek. Legjelentősebb tanítványa Brandenstein Béla volt.

Igen jelentős még e mellett a szellemtudományi és a kulturfilozófiai irány művelése is. A kulturfilozófiai iránynak művelője az encyclopedikus műveltségű Kornis Gyula. A szellemtörténeti irány művelője pedig dr. Halasy Nagy József szegedi egyetemi tanár. Kutatásának főiránya a modern gondolkodás, a kultúra egészének elemzése és a szellemi tényezők kibontása. /Korunk Szelleme, A Modern Gondolkodás/. Filozófiatörténeti munkássága legkiemelkedőbb alkotása az ezirányú igen gyér irodalmunknak. /A filozófia története, Az antik filozófia története/. Ő láttatja meg munkáiban valamint előadásaiban az egyéni lélek és a filozófia mily kapcsolatát. Bölcselete a legnagyobb mélységekig elvezet és mégis könnyebb, költőien magával ragadó.

Meg kell még emlékezni az ujskolasztikus mozgalomról is. Első képviselője: Kiss János budapesti egyetemi tanár volt. Igen tevékeny munkásegység. Megalapította a "Bölcseleti Folyóiratnak", s ezen ker. sz. t. terjeszti az ujskolasztika eszméit. Mozgalmi hívei először a német ujskolasztikus Stöckl munkáját fordítják le, majd önálló harcot kezdenek a pozitivizmus ellen. Jelentősebb képviselői még Horváth Sándor és Trikál József, Prohászka Ottokár és Schütz Antal.

2./A filozófia intézményes művelése./Filozófiai társaságok, filozófiai lapok./

Röviden vázoljuk még a kép teljességéért a magyar filozófia intézményes képét is. A legelső ilyen intézmény, amely már fejt ki ilyenirányú működést: a Magyar Tudományos Akadémia. Megalakulásakor filozófiai osztályt is szervezett és pályatételt is tűzött ki. Az Akadémia filozófiai osztályának első ténykedése egy "Philosophiai Műszótár" kiadása volt. /1874./ Ezzel öhajtotta valamiképen segíteni filozófiai művelvünköt és megszüntetni az e téren mutatkozó nvelvi zavarosságot. A tudományos filozófiát is fel akarta lendíteni s azért tűzte ki a pályatételeit. Belekapcsolódott az Akadémia munkássága a gyér magyar filozófiai életbe. A kezdet még sávr. k. p. et mutat. A filozófiai osztálynak 1830-ban még csak 4 tagja van. Később azonban ez a szám növekszik, de komoly fellendülés a XIX. sz. vége előtt nem látható. Az Akadémia ad helyet a különböző filozófiai munkásságoknak: felolvasásoknak, értekezéseknek stb. Lapot inéit az Akadémia Athenaeum címmel, mely helyet ad a különböző filozófiai értekezéseknek. A XIX. sz. második felében a pozitivizmus szelleme az Akadémiát is hatalnába keríti és a filozófiai osztály vezetője, Pauer Imre az Athenaeum szerkesztője a lapot teljesen a pozitivizmus szellemében irányítja és az értekezések nagy része a pozitivizmus problémáival foglalkozik. A szorosabban vett filozófiai társaságok közül legelső volt az 1870-ben, a fővárosban keletkezett Filozófiai Társaság, mely alig egy évig működött. Vezetője Harrach József volt, aki 1876-ban újból egy filozófiai kört alapított. Azonban ez is az előző sorsára jutott.

Az 1900-as évek elején-mint már ismertettük-mind sűrűbben tűntek fel cikkek a Budapesti Szemlében, Magyar Kritikában, amelyek a filozófia pangásáról szóltak és a filozófiai érdeklődés f. lkeltésére filozófiai társaság megalapítását sürgették.

A társaság megalakulásának előkészítői: Bokor József, Körösy György Kun Sámuel és Posch Jenő voltak. A társaság eredeti elgondolása szerint tisztán pozitív filozófia terjesztése és művelése miatt óhajtott megalakulni. 1901 évi május hó 25.-én meg is alakult a "Magyar Filozófia Társaság". Kiss János, a budapesti egyetem hit-tudományi karának tanára 1893-ban megalapította a most is működő "Aquinoi Szent Tamás Társaság"-ot. E társaság célja a katolikus, helyesebben az ujskolasztikus bölcselek összegyűjtése és e bölcseleti irány ily módon való intézményesebb művelése. A társaság igen intenzív tevékenységet fejtett ki és különösen a XX. szd. elején folytatott éles harcot az ekkor legerőteljesebben jelentkező pozitivistá bölcseleti irányokkal szemben.

Röviden felsoroljuk még a megjelent filozófiai folyóiratokat is. 1894-ben indította meg Nyiri Elek bölcselek-író a "Népszerű Bölcselek" c. kéthavi folyóiratát. Lapjával programja szerint a nemzeti szellem előmenetelét óhajtja szolgálni, helyet adván az lapban hasznos, okos, bölcseleti és népszerű orvostani fejtegetéseknek is. 1882-ben Böhm Károly és Baráth Ferenc szerkesztésében indult meg a sokkal jelentősebb filozófiai folyóirat: "Magyar Filozófiai Szemle". Első szerkesztői: Baráth Ferenc, Böhm Károly, majd később Bokor József és Budai József voltak. A Magyar Tudományos Akadémia a folyóiratot segély en részesítette. Az Akadémia 1892-ben a már említett Pauer Imre szerkesztésével maga indított Athenaeum c. filozófiai és államtudományi folyóiratot. Az Aquinoi Szent Tamás Társaság közlönye volt a Kiss János által szerkesztett "Bölcseleti Folyóirat". Az 1901-ben megalakult Magyar Filozófiai Társaság folyóirata volt a "Magyar Filozófiai Társaság Közleményei". Ez közvetítette hosszú ideig a pozitív filozófia munkásságának eredményeit. Egy másik, a pozitívizmusnak nem teljesen filozófiai irányu lapja a "XX. század" volt. Posch Jenő cikkei is jórészt a két utóbbiban jelentek meg.

Áttekintésünk végére érve látjuk, hogy az európai gondolkodás jelentős irányai művelésre talált nálunk is, sőt önálló filozófiai rendszer is kialakult a XIX. és XX. szd. folyamán. Bölcseleti életünkben megkülönböztethetően válik szét különösen a XX. szd. elején a metafizikát valló, azt védő, irányok és a metafizikát tagadó pozitivistikus irányok. A kettő közötti harc a nagy rendszeralkotók felléptével az idealizmus irányába dőlt el. Bár gondolkodásunk erős német hatást mutat, a magyar szellem azonban kiforrt sajátos formáját s csak egyes filozófusok maradtak teljességgel az idegen bénító, varázs alatt. A józannak talált magyar ember szellemi vonala mégis megtalálta az igazságban a praktikus élet fölött levő örökkévalóban a nemesebbet, szebbet s ez a filozófiájában mindinkább kifejezésre jutott. Hazánkban-mint láttuk a szélsőséges pozitívizmus többször elindult a metafizikum megdöntésére, de a magyar szellem is visszaverte támadásait, megérezvén az idealizmus örök nagy értékeit.

Irodalom:

A filozófia története: Halasy Nagy József/Patheon/.
A bölcselet története főbb vonásaiban: Kecskés Pál. Bpest. 1933. Stephaneum nyomda.
Magyar filozófusok: Kornis Gyula. Budapest. 1930: Franklin Társulat.
A Magyar Filozófiai Társaság Közleményei. 1901. évf. 1. füzet.
Magyar Kritika. 1900 évf. 12-24. szám.

II. Tárgyalás.

Posch Jenő élete és munkássága.

A./Élete.

Gyermekkora és középiskolás évei.

Posch Jenő 1859 augusztus 4-én született Pozsonyban. Édesatyja Posch Agoston pozsonyi ügyvéd, később a budapesti Kir. Itélő-tábla bírója. A család német származású, mely ősi multra tekint vissza. Az apa nagytehetségű, világos gondolkodású fő. Szigorú rendvesztő körül a fejlődő gyermeket. Az anya csendes, tisztalelkű, de végtelen szorgalmu, nagy gondosságu volt. Posch Jenő elemi iskolai tanulmányait a pozsonyi elemi iskolában végezte el. Erős szorgalma és tehetsége már itt az iskolában is kitűnt. Ezt a szorgalmat azután heroikusan fejlesztette a későbbi élete folyamán magában. Gondolkodó, elmélyedő, csendes gyermek volt már akkor is. Érdeklődése szinte mindenirányu volt. Mint pozsonyi fiú, egyaránt tudott magyarul is, németül is. A családi élet jóléte és békessége lehetővé tette számára, hogy vágya és kedve szerint tanulmányait tovább folytathassa. A gimnázium első osztályát Pozsonyban kezdi a kir. kat. főgimnáziumban. Itt Lubrich Agoston az osztály főnöke. Egy év után B-udapestre kerül és tanulmányait a kegyesrendiek gimnáziumában végzi. Jó német tudása lehetővé teszi számára a német írók olvasását is és így a magyar írók tanulmányozása mellett ezekkel is mélyebben foglalkozott. A magyar írók közül különösen Bőtös és Vörösmarty, a németek közül Schillerrel a mélyen gondolkodó filozófus-költővel foglalkozott behatóbban. Hatásuk alatt mindjában érdeklődik a filozófia mély problémája iránt; már középiskolás korában olvasta Kant és Fichte műveit. Az iskolában igen kitűnő tanuló volt és becsvágya arra ösztönözte, hogy az elsők között foglalhasson helyet. Ez iskolában érettségizett is, 1877 júniusában.

Egyetemi évei.: A tudomány szeretete vitte a tanári pályára, amint maga is bevallotta. Az egyetem bölcsészkarára iratkozott be magyar és filozófia szakra. Hallgatott azonban közben még egyéb előadásokat is, pl. nyelvészetiket és matematikát is. Foglalkozott behatóan ezenkívül esztetikával, klasszika-filológiával, német és francia irodalommal. Greguss és B-udenz a magyar irodalom és nyelvészet, Horváth Grill, Kármán és Alexander Bernát a filozófieszako voltak a legkedvesebb mesterei. Szívesen hallgatta még Téliyt, Gyulaít és szorgalmasan járt Petzval Ottó előadásaira, mert a matematika és a csillagászat is erősen vonzotta. Jegyzetei, emlékezősei erről tanuskodnak, hogy igen komolyan tanulmányozta Kantot, Comtet, Jundtot, Max Müllert, Steinthalt, Jodlt, Rieht, Hartmannt, Helholt, Schopenhauert, Spencert, Stumpfot, Lotzet, Volkmannt és Baint. Tanárai kiváló szorgalmát és megmutatkozó jelentős tehetséget mindenkor nagyra becsülték. Egyetemi évei alatt már anyagi nehézségekkel is küzdött. Magántanítást vállalt, nevelősködött. Mindezek gátolták tanulmányának intenzív folytatásában, de vasszorgalma, szerenés és fizikuma legyőzte az akadályt. Tudni akart és tanult minden nehézség ellenére. A filológiában a filozófia vonzotta és jellemző gondolkozás-irányára és sokirányu érdeklődésére, hogy a harmadik év végén kétségei merülnek fel, nem kellene-e inkább matematikussá lennie. Nem szakított ugyan szaktárgyaival, de mint említettük, felvett matematikai kollégiumokat és szívesen is hallgatta azokat. 1881 dec. 31-én nyerte el tanári képesítését a filo.

zóiából, magyar nyelv és irodalomból. Ezután következtek a katonáskodás nehéz évei, melyeket azonban erős szervezete legyőzött. Jó egészsége megbirta a fáradalmakat, erős fegyelem- és rendszere megkedveltette vele a katonáskodást. Tiszti rangot is nyert. Az itt megszokott rendet egész életén keresztül megtartotta. A katonai évek után állást azonban kitűnő okleve ellenére az akkori tanárbőség mellett 3 évig nem tudott szerezni. Nevelősködött tehát Ürményi Miksa országgyűlési képviselő, Gróf Dessewffy Aurél, majd Vécsey József gyermekei mellett. Közben képesítést szerzett még latin és német nyelvből is, úgyhogy összesen négy tárgy tanítására volt képesítve.

Tanári működése: Tanári működését a sátoraljaújhegyi római katolikus gimnáziumban kezdte 1884-85-ben. A következő évben a debreceni róm. kat. gimnáziumba került, majd 1886-ban a miskolci kir. kat. gimnáziumhoz került, mint rendes tanár. Innen 1890 őszén a szolnoki áll. főgimnáziumhoz helyezték át.

Szolnoki évei: Itteni tanárkodása volt életének talán legjelentősebb korszaka. Ez időben a középiskolai tanári pályát és az azon elérhető emelkedést tekintette élete céljának. Csakhamar rájött arra, hogy a középiskolai tanár nemcsak épen a tudományért becsülik meg, de mégis ezek ellenére élete végéig szeretni tudta igaz szívvvel ezt a pályát. Tanári munkája mellett elmélyedett a filozófiai tudományban. Elsősorban pszichológiában, Sajnos megfelelő, megértő barátot ekkor nem tudott találni magának. Szórakozást és örömet csak a tudomány adott neki. Állandó összeköttetésben volt a fővárosi könyvtárakkal, ahonnan az alapos tanulmányozáshoz bőségesen kapott könyvanyagot. Szeretett utazni. A nyári szünidejét rendszerint erre használta fel. Egyik legkedvesebb szórakozása a zene volt. Már gyermekéveiben kitűnt jó hallása. Már posvány gyermekévei alatt is tanult zongorázni. Ezt a képességét tovább fejlesztette. Játéka a zeneszerzők mély megértéséről tanuskodott és igei egyéni szint kölcsönzött előadásának. A szolnoki társadalom szerette a szellemes, élénk társalgót és a kitűnő zongorázót. A tanulók szülei is kedvelték és az iskola leg tudósabb tanárának tartották. Szolnoki tanárkodása közben írta meg "Az idő elmélete" c. első nagyobb művét, amelyben részletesen bírálva az ezen tárgyra vonatkozó gazdag irodalmat, azoknak a véleményhez csatlakozik, akik az időt nem tekintik reális létezőnek. Ezen munkája elismerést váltott ki. Alexander Bernát ajánlotta a Magyar Tudományos Akadémia figyelmébe. Az Akadémia jelentős támogatással segítette elő a könyv megjelenését. Ekkor már erősen pozitivistá irányba tolódott el. Elesen szembekerült világnézeti felfogása a teológiai állásponttal. A vallás dogmáit a maga pozitivistikus reális irányu gondolkodásával nem tudta összeegyeztetni és mint szolnoki tanár kilépett a római katolikus vallás kötelékéből és felekezeten kívüli lett. Ezen elhatározása a szolnoki társadalomban rendkívüli feltűnést keltett, majd országos érdeklődés tárgya lett, mert a felekezeten kívüliséget a tanári pályával összeegyeztethetetlennek tartották a legtöbben. Az akkori néppárti politikusok ebből nagy lármát csináltak, közben a szolnoki diákok valami illetlenséget követtek el a templomban, erre a láрма még nagyobb lett és az egyik képviselő interpellált is a parlamentben. Vlassi miniszter megvédte tanárát - nem is tehet mást - hiszen a felekezeten kívüliség jogát ő iktatta törvénybe. Kijelentette, hogy az iskolában megtiltja az ilyen nézetek terjesztését, de valakinek a magánfelfogását nincs joga befolyásolni. Posch Jenőt áthelyezte Szolnokról Budapestre, ahova különben is vágyott.

Budapesti tanári évei: 1898. július 3-án került a budapesti VIII. kerületi állami főgimnáziumhoz, ahol nyugdíjbavonulásáig, 1920-ig működött.

Nem szívesen távozott Szolnokról, mindazonáltal Budapestre az élénk tudományos és irodalmi életben csakhamar behelyezkedett. A tudományos körök már ismerték, becsülték. Tagjává lett az írói körnek is és mint a főgimnázium tanára, értékes iskolai munkát is fejtett ki. Később ez iskolában ugyancsak egy kis afferje támadt. Az egyik néppárti képviselő panaszt tett a kultuszminiszternél, hogy Posch Jenő a VIII. osztály filozófiai óráján a Darwin elméletet magyarázta. Erre a miniszter intézkedett és elvették ezt a tárgyat Posch Jenőtől és a történelem tanárra bízta a tanítását. Ő azonban nem keseredett el, dolgozott szorgalmasan és kitartóan tovább. Nem tért el szélsőséges felfogásától. Kiváló jó tanári társaságba került, akik egytől-egyig mind a magyar kultúra jeles munkásai voltak. Balassa József/nyelvész/, Bartha József/Szent István Akadémia tagja/, Kaesch Pongrácz/zeneszerző/, Kék Lajos egyetemi magántanár/Kisfaludy-Társaság tagja/, Vayer Lajos/latin-görög filológus/, Zlinszky Aladár a Magyar Tudományos Akadémia tagja/magyar irodalom/, stb. Ez a társaság jótékonyan és felemelően hatott tudományos munkásságára. Ekkor már szélesebb körre terjedt ki munkássága, több folyóiratnak, napinapnak lett munkatársa s ~~EMIN~~ e mellett nagy munkáját "Lelkijelenségeink és természetük" c. munkáját is befejezte és 1915-ben e munka az Akadémia támogatásával meg is jelent.

Hossza: budapesti tanárkodásának éveiben alakult meg említett tanártársai közül baráti köre, akik mindannyian baráti megértéssel kísérték tudományos munkásságát. Velük gyakran tett kirándulásokat, mert a természetet nagyon szerette. Talán legmeghittebb barátja volt Szigetváry Iván, jeles esztetikusnak. A tanár és írói világban kívül pedig legfelsőbb bírói karunk egy nagyműveltségű, kiváló tagjával volt igaz barátsága, amely még szolnoki működése idejében jött létre.

Pénzért sohasem dolgozott. Nem kereste, nem gyűjtötte az anyagiakat, minden pénzét utazásokra, főleg pedig könyvekre költötte. Nagy értékű könyvtárában elsősorban szaktudományát, a pszichológiát képviselték becses, ma már ritkaság számba menő, nagyobbára német, de szépszámmal francia és angol munkák is. Az idegen nyelvek közül a németen kívül a francia nyelvben is teljesen járatos volt. Budapesten pedig megtanult angolul is. Könyvtárának egy jelentős része azonban egész egyéb szakmákra is kiterjedt. A világirodalom legkiválóbb jelenségei, az összes szaktudományok és a zenére vonatkozó irodalom egy-két alapvető munkája is helyet találtak benne. Tanulmányai kiterjedtek a tudomány minden ágára. Teljesen ismerte Goethe műveit, akinek őszinte bámulója volt, szívesen olvasta Shakespeare drámáit is. Összes könyvei elárultak, hogy egyikükkel sem foglalkozott futólagos, nagyjából való megismerkedés céljából, mert minden könyvében ott található lapszéli megjegyzései, sőt a legtöbbjén néhány, a mű elejéhez illesztett lapon, a munka teljes kivonata s egyuttal bírálata is.

Két fő tudományos munkája: "Az idő elmélete/1896-97/ és "Lelkijelenségeink"/1915./Mindkettő német kivonatban is megjelent, amaz a Zeitschrift für Wissenschaftliche Philosophie, emez az Archiv für die Gesamte Psychologie c. folyóiratban./1923./Kisebbségi dolgozatai, köztük pedagógiai és zenei természetűek is, az Athenaeum, Huszadik Század, Philológiai Közlemény, Magyar Pedagógia, Nyugat, Egyetértés, Világosság hasábjain láttak napvilágot. Tárda

Les lois de l'imitation o.művének fordítása a V.K.M.megbizásából még máig is kiadatlan. A M.Tud.Akadémia 1920-ban levelező tagjai közé választotta. Székfoglalója "Az öngyilkosság lélek-és erkölcsstani szempontból", a Nyugat 1921.1.évfolyamában jelent meg. A M.Filozófiai Társaságnak alapítása óta tagja, utóbb alelnöke volt.

A zenét rendkívül szerette és mint Wagner egyik legőszintebb híve és bámulója a háboru előtti években sűrűn látogatta Wagner operáinak előadásait, szándékoosan kereste fel azon helyeket, ahol a tiszta élvezetet semmiféle külső hatás nem zavarhatta meg, szövegeknyvbe és partitúrában elmélyedve a nézőtér valamely magasan fekvő elrejtett helyén követte az előadásokat.

Külföldi tudósok közül W.Runtze berlini egyetemi tanárra levelezett, aki "Az idő elmélete" o.munkáját a berlini egyetemen ismertette. Levelezett még Fritz Mautnerrel is, a hírneves íróval és bölcselővel. Személyesen nem érintkezett ezen tudósokkal, jóllehet a háboru kitörése előtti időkben ismételtén járt Németországban. De szívesebben kereste fel Olaszországot, hosszabb időt töltött Velencében és Rómában, bejárta Ausztria szép vidékeit, eljutott Párizsba, Svájcban is tartózkodott több hétig, meglátogatta Magyarország szebb vidékeit, többször felkereste a Tatrát.

Hosszu évek multak el, a munka évei és közben elkövetkeztek a nehéz idők, a háboru és az azt követő politikai zavarok. Minden politikától távol-ekkor is csak a tudománynak élt, csak hogy most mindinkább a társadalomtudományokkal foglalkozott, történelmi, jogi és szociológiai műveket tanulmányozott és ilyenirányú irodalmi munkásságba is kezdett. Sok mindenről le kellett mondania. Legjobban bántotta, hogy az utazás lehetősége már nem volt meg számára. Barátai körében keresett üdülést, akik nagyon szerették jó humoráért és szellemes társalgásáért. Körükben gyakran tett kirándulást a budai hegygyekbe. Ismét nehezebb évek következtek. Tanári szolgálatának 30.éve betelt, ő nyugdíjaztatását kérte, hogy egészen tudományának élhessen. Ezután mindjobban visszavonult, csak könyveivel és zenével foglalkozott. Anyagi nehézségek miatt azonban csakhamar a szolgálati állapotba való visszahelyezését kérte. A minisztérium teljesítette kérését és visszakerült a VIII.kerületi intézetbe. Ezidőben azonban már kikezdte őt a betegség. Gyakori étvégytalanság állt elő, főleg pedig az álmatlanság gyötörte. Tanári szolgálatának 35.éve is betelt. Már ekkor a közoktatásügyi kormány véglegesen nyugalomba helyezte. Eljesen visszavonult, barátaival csak elvétve érintkezett, folytatta tanulmányait, dolgozott, írt, hetekig nem mozdult ki lakásáról. A betegség mind jobban erőt vett rajta. Az álmatlanság ellen mindenféle gyógyszerrel próbálkozott, amde a hiányos mozgás, megszokott életmód teljes változása s a fokozott szellemi munka kifejelesztette azt a súlyos vesebajt, amelyen orvosai úgy látták, hogy már csak műtéttel lehet segíteni. 1923-ban magához kérette Árpád nevű testvérbátyját és közölte vele, hogy súlyos műtétnek kell alávetnie magát. Átadta neki utolsó írását, melyet a művelt társadalom számára írt meg. "Önyvtárát részben barátai, de legnagyobb részben a Fázmany Tudományegyetem filozófiai tanszéke számára adományozta. Megkérte, hogy temetésénél semmiféle külsőséget ne alkalmazzanak. Néhány testi-lelki barátja kereste fel még, kik erőt és reményt nyújtottak a szenvedő tudós léleknek.

1923 június 30-án az "Archiv für die gesamte Psychologie"-ben megjelent értekezésével kezében adta vissza lelkét Teremtőjének. Koszorút nem kívánt sirjára és a papot eltiltotta temetéséről.

Érdekes egyéniség volt, akit jellemzett a makass és szív kitartás, többek között pl. semmiképen sem törekedett annak az elmentétnek az eltüntetésére, mely közte és családja között épen a fe-

lekezetnélkülisége miatt támadt. Belső, befeléforduló élet volt az övé. Szorgalmas, kitartó élénk szellemű és finom intelligenciájú egyéniség volt. B-ármennyire is befeléfordult lelkiéletű volt, mégsem tudott a világtól elfordulni és meg kellett keresnie az emberek társaságát. Nem házasodott meg, de mégis kénytelen volt az/ így/ szakszakt magányt baráti társaságával enyhíteni; kelle-
mesen, szellemesen eszevegyő társaságbeli ember volt, akiről áradt a derű és a jókedv. Nézetait soha nem hirdette nyilvános társaság-
ban. Mint filozófus pozitívista volt, vagy ahogy ő szerette magát nevezni: "réalista". Előszeretettel olvashatta Brehm Alfrédnek az állatok világáról írt munkáját, mellyel kihangsúlyozta erősen a természettudományos, pozitívista beállítottságát. Ágya felett egy oroszlan képe függött, melyről egyszer kedves barátjának tréfá-
san megjegyezte: "ez az én Istenem". Posch Jenő képe szép és ér-
telmes arca professzoros külsőt kölcsönzött neki. Öntudatos és értelmes arcu ember volt, akin azonban érződött, hogy vannak benne belső nehéz és mély ellentétek, melyeket, úgyhiszünk a külvilággal szembeni egyoldalúság alakított ki benne. Bármilyen néze-
tünktől ellentétes felfogást képviselt is, tudós típus volt ő, mert egész életét tudomány oltárára tette le égő áldozatul.

Irodalom:

Posch Jenő lev. tag emlékezete: Kornis Gyula/Budapest, M. Tud. Akad./
Posch Jenő: Schöppflin Aladár/Nyugat XVI. 1923. II. k. 116. oldal./
Posch Jenő emlékezete: Zlinszky Aladár/VIII. ker. gimn. értesítő.
1923./

B./Munkássága:

Az idő elmélete. I. rész. 1896. II. rész. 1897. Budapest.
Időelmélet és közhiedelmek. Magyar Pedagógia. 1898. évf.
Ausgangspunkte zu einer Theorie der Zeitvorstellung. Vi-
ertel Jahrsch. für wissensch. Philosophie. 1899-1900. 23-24 évf.
Álalom és unalom. A Magyar Filozófiai Társaság Közleményei
1902. évfolyam.
Vallás és színvallás. Világosság c. folyóirat 1904 ápri-
lisi számában.
Wagner/Zenevilág./
Az iskolai gyakorlatokról./ Országos Középiskolai Ta-
náregyesületi Közlöny. 1909. évf./
Irodalmi túltengés a filozófiában. Magyar Filozófiai Társaság Közlöny. 1912. évfolyam.
Az érzet. Ugyanott, 1914. évf.
Az apriorisztikus etikáról. XX. század. 1913. évf.
Játék, művészet, munka. Magyar Filozófiai Társaság Közlö-
nye. 1913. évf.
Adalékok a zenépszichológiájához. XX. század. 1914-1917. évf.
Lelkijelenségeink és természetük. 2. kötet. 1915/Ennek ön-
ismertetése az Athenaeumban 1915. évfolyam./
Egyháztörténeti tanulmányok. Nyugat, 1917. évf.
A metaphoráról. Egyetemes Philológiai Közlöny. 1918. évf.
Az öngyilkosság lélek- és erkölcs-tani szempontból./ Aka-
démiai székfoglaló. Nyugat, 1921. évf.
Rousseau. Nyugat, 1922. évf.
Umriss einer realistischen Psychologie. Arch. f. d. ges. Psyc-
hologie 1923. Az erkölcsi érzület egysége. Nyugat, 1923. évf.

1./Metafizikai munkái:

a./Posch Jenő: "Az idő elmélete" c. műve.

Posch Jenő munkája 2 részből áll. Az első rész fejezetei a következők:

- I. B-evezető, kétségek.
- II. A múlás ténye.
- III. A múlás megítélése.
 - 1./A mult és tagadó-ítélet.
 - 2./A mult-ítélet értelme.
 - a./Általánosságok és verbumsubstantiale.
 - b./Indogermán mult-alakok.
 - c./Kínai mult-alakok.
 - d./Tanulságok.
- IV. A jövő esemény és megítélése.
 - 1./Általánosságok.
 - 2./A jövő-ítéletek nyelvi alakjai.
 - a./Képzős alakok.
 - b./Segédigés alakok.
 - 3./Tanulságok.
- V. A jelen esemény és megítélése.
- VI. Az egyidejűség.
- VII. A tartósság.
- VIII. Az időképzet további fejlődése.
 - 1./Ítélet-alakok.
 - 2./A visszaidézhetetlen mult.
 - 3./Az egymásutának fogalma.
 - 4./Az időmérés tökéletesedése.
 - 5./Az időnek és tulajdonságainak fogalma.
 - 6./Időt jelentő szók.
- A. Magyar nyelv.
 - a./Főnevek.
 - b./Melléknevek.
 - c./Határozók.
 - d./Igék.
- B. Indogermán nyelvek.
 - a./Fő-és melléknevek.
 - b./Határozók.
- 7./Az időérzék.
- IX. Az idő metafizikája.

Munkája második részében Posch Jenő az időproblema főbb gondolkozóinak elméleteit ismerteti és bírálja saját művei vagy a legrégebbi források alapján. Ennek tartalma:

I. O-KOR.

- Pythagoreusok.
- Platon.
- Aristoteles.
- Peripatetikusok.
 - 1./Starto.
 - 2./Kritolaus.
- Stoikusok.
 - 1./Általában.
 - 2./Zenon.
 - 3./Chrysippus.
 - 4./Apollodorus, Posidonius
- Epikureusok.

- 1./Epikuros.
- 2./Lucretius.

Sextus Empirikus.

Plotinus.

Plotinisták:

- 1./Jamblichus.
- 2./Damascius.
- 3./Simplicius.

Szent Ágoston.

Hobbes.

Descartes.

Spinoza.

Locke.

Leibniz.

Berkeley.

Hume.

Euler.

Condillac.

Kant.

Schelling és Hegel.

Herbart.

Visszaesés:

- 1./Tredelenburg.
- 2./Ifj. Fichte.
- 3./Ulrich.
- 4./Baumann.
- 5./Hartmann.
- 6./Eifferth.
- 7./Korwitz.

Szubjektivista irányok:

- 1./Waitz.
- 2./Spencer.
- 3./Taine.
- 4./Dühring.
- 5./Liebmann.
- 6./Volkmann.
- 7./Lotze.
- 8./Wundt.

Posch Jenő a pusztá egymásutániségben látja az idő lényegét, merthá az idő fogalmát megfosztjuk minden járulékától, semmi más nem marad belőle. Az idő tehát az események egymásutáni következése; az egymásutániség viszont a múlt, jelen és jövő tapasztalatából elvont fogalom. A múlt, jelen és jövő megkülönböztetése nélkül ugyanis nem mondhatnók, hogy az események egymásután következnek. Ha nem látnánk, hogy a dolgok a jelenből a múltba, vagy a jövőbe jelenbe megy át, akkor egymásutániség sem volna. Az összes tényezők közös kulcsa tehát a múlás ténye.

A nem tudományosan gondolkodó ember is meg van arról győződve, hogy minden múlásnak valami változás felel meg. "Ülőben nem lehetne g-amint Posch nevezi- "mult-ítéleteknek" nevezni. Hogy azonban tisztán láthassuk a dolgot, meg kell állapítani, hogy milyen viszonyban van a múlás és változás ténye. Posch elismeri, hogy a múlás és a változás tulajdonképpen egy és ugyanazon folyamatnak kétféle szempontból való elhevezése. Változásnak nevezzük a folyamatot akkor, ha a régiak helyébe lépő új alakulatokra vagyunk először tekintettel; múlásnak pedig akkor, ha a jelen dolgok el-

tünése a fontos. De mit nevezünk eltűnésnek? Mit értünk e fogalom? - ez a kérdés bökkenője. Vajon az u.n. "eltűnés" egyuttal megsemmisülés is? Létezik-e megsemmisülés tulajdonképpen? Abban igaz van Posch Jenőnek, hogy létezik bizonyos relatív megsemmisülés mindenütt, ahol változás van, értvén azonban ezen csupán bizonyos alakulatoknak vagy kapcsolatoknak a megsemmisülését, melyek helyébe más alakulatok lépnek. Igaz, hogy ezzel szemben az okozat-törvényre hivatkozva azt mondhatnánk, hogy az egymásután következő jelenségek a törvény értelmében egymásból is következnek, s ekkor az előzőt nem szabad megsemmisültnek tekintenünk, mert különben a következőt, illetőleg a következőményt létre nem hozhatja. De Posch Jenőnek erre is kész a felelet, mely abban áll, hogy elismerni ugyan miképp az előzmény nem szűnhetik meg előbb, míg a következő kezdemény létre nem jött, de ugymond, ha e következő kezdemény megvan, úgy nincs rá többé semmi szükség.

Ez kissé felületes felfogása az oksági viszonyoknak Posch-nál, mert nyitva hagyja azt az elsőrendű fontosságú kérdést, hogy miként hat a hatóerő az okozatra, ha nem épen az átlényegülés fokozata útján? Ha "A" - ~~akkor~~ ok létrehozza "B" okozatot, akkor "B" egyenlő "A" + "X". Egy új kapcsolat állott elő, anélkül, hogy a régi-ből egy tényező is szükségképpen elveszett volna. Csak kibővült az előbbi kombináció, anélkül, hogy eltűnt és megsemmisült volna. Különben a hatóerőnek is meg kellene szakadnia az okozat létrehozásával és "B" sohasem eredményezhetné "C2"-t, "C" pedig "D"-t és így tovább. Okoskodása gyöngeségét érzi maga is és bevallja, hogy kényszerhelyzetben van. A változás reális voltát ugyanis nem képezi másképp megmenthetőnek, mint úgy, ha elfogadjuk, hogy a dolgoknak egy bizonyos régibb állapota az újnak beálltával megsemmisült. Ellenkező felfogás esetén vagy az újabb állapotot kell látszatszerűnek tartani s mellette a régebbit reálisnak, vagy pedig elfogadnunk azt, hogy az új és a régi állapot együttesen állanak ~~felel~~. Mindkét esetben ellentmondásba jutunk a változás fogalmával. Épen ezért az okozatos törvénnyel kevésbé lehet a fenti megsemmisülés-elméletet megtámadni, mivel az egész törvény e változásnak megmagyarázására van szerkesztve, tehát eo ipso elismeri azt, hogy a világon van változás, vagyis, hogy a változás reális valami.

Az ok-törvény nem a változás fogalmának mond ellent, hanem csak a megsemmisülés fogalmának. A különbséget a két fogalom között Posch Jenő helyesen különböztette meg, de a változás folyamatát tévesen fogta fel. Szerinte minden változás olyanforma matematikai kombináció, amelyben az együtt található egyik elem helyébe egy másik lép. Minden individuum-ugymond-nem egyéb, mint egy ~~bizonyos~~ matematikai értelemben vett kombináció vagy kapcsolat, azaz bizonyos egyenként máshol is fellelhető elemeknek bizonyos módon való összeállása. Ha ilyen individuumot egy mult-itélet a ~~nyá~~nyává tesztek, akkor tulajdonképpen azt mondom, hogy amez "A" összeállításában, melyet eredetileg láttam, valami változás történt, mivel az "A" elem belőle kilépett és "B" lépett a helyébe. Mit mondják mármost az "A"-kombinációra, mely nincs sehol, melyet nem mutathat fel senki. Az a felelet, hogy átalakult "B"-kombinációra, csak azt mondja, hogy most van egy "B"-kombináció, de nem mondja meg azt, hogy mi történt "A"-val. Hogy "A" tovább él "B"-ben nem igaz, mert legfeljebb annyi állhat, hogy "A"-nak bizonyos elemei ~~maradtak~~ maradtak meg. En azonban csak azt a kombinációt nevezem "A"-nak, melyben "A" is benne van, szóval amely minden tekintetben olyan,

amilyen azelőtt volt.

Posch Jenő szerint tehát a változás különböző kombinációk bizonyos elemeinek kilépésében és helyébe más elemek lépéséből áll. Ez azonban tiszta hipotézis, mert "N" változás előállhat ezen kombináció új elemekkel való egyszerű bővülése útján is. Vajon nem minden változás kizárólag ebből áll-e? Ha igen, nyilvánvalóan elképzelhetünk változást megsemmisülés nélkül is. Hiába hivatkozik Posch arra az ismert példára, hogy egyik barátomat 10 év távolléte után viszontlátva azt találom, hogy megöszült. Barátom vagy egy individuum vagy számos külön-külön máshol is meglevő testi és lelki sajátosnak bizonyos keveréke. "A" individualitásához ezelőtt 10 évvel a barna haj is hozzátartozott, /a/ma ennek a helyébe ősz haj /b/ lép. Nem kell-e elismernem, kérdezi Posch, hogy az a tulajdonság-komplexum, melyet emlékezetemben tartok s melyet "b" tulajdonság-komplexum helyettesít, ma már nincs meg sehol, vagyis a barátom és a barna haj közötti kapcsolat felbomlott, tehát minden egység megsemmisült. Teljességgel ezt nem ismerhetjük el, mert az ősz haj sohasem lehetett volna ősz, ha nem lett volna valamikor barna vagy szőke. Az ősz hajban már benne van a megelőző hejszín attribútuma is, mégpedig annál fogva, hogy megöszült; tulajdonképpen ekkor csak relatív tulajdonsága ugyanannak a fogalomnak. A Posch Jenő által u.n. "b" tulajdonság-komplexum tehát csak egy elemmel többet tartalmaz a megelőző "a" tulajdonság-komplexumnál anélkül, hogy a barna haj megsemmisült volna. Megmaradt, merthízen ha megsemmisült volna, akkor őszé sem változhatott volna át.

Ezekből érthető, miért mondja Posch Jenő, hogy tulajdonképpen minden individuumnak a legcsekélyebb változás után, mely rajta beállott, nevét el kellene vesztenie és újat fűlvennie. De ezt is látjuk, hogy az emberi nyelv és gondolkodás filozófiája egészen másként jár el-és pedig több alapossággal-, mint Posch Jenő a logikai igaznak, helyesnek üsztönével. Ugyanis legtöbb esetben a kapcsolatba belépett új tagnak az egyszerű megnevezésével praedicatumot, illetőleg jelzőt fűz az új kapcsolat neve mellé. Új individuumok elismerésére és ehhez képest új elnevezésre csak bizonyos közelebből nem definiálható végső esetekben határozza el magát az elme; a lényeges változások esetében, már t.i. amelyeket maga talál ilyennek. Különbözik maga Posch Jenő is elismerni, hogy nem lehet objektív szempontból megvenni a határt, mikor kell valamely változást akkorának itélni, mely miatt a dolognak régi neve többé meg nem állhat. Pl. a levegőnél a mozgás épolý kévéssé lényeges változás, mint bármely egyéb és mégis a mozgó levegőt új individuumnak tekintjük és szélnek nevezzük. Ellenben a mikrobákkal és idegen gázokkal telt, tehát mindenestire lényegében megváltozott levegőt egyszerűen csak rossz levegőnek mondjuk.

Íme tehát Posch Jenő teóriájának már első lépéseinél sem sikerült a megszűnést, az elmulást, mint minden változás kritériumát vita nélkül elfogadtatni. Márpedig maga mondja, hogy a mult-ítéletet csak olyan ember képes magában megalkotni és használni, aki a megfelelő jelenséget és mulást valaha szemlélte. Mit ért azonban Posch Jenő muláson? Vegyünk csak egy példát, amelyet Posch Jenő maga is felhoz. Sokszor olyasmire is rámondjuk, hogy "elmult", amit elmulásnak, sőt jelenlevőnek sem láttunk soha; így pl. a világtörténelem alakjaira és eseményeire. Nyilvánvaló, hogy itt csak a mások itéletére hivatkozunk, olyanokéra, akik a szóbanforgó eseményeket elmulóknak vagy jelenlevőknek igenis látták. Világos tehát-ami Locke óta ugysem titok-, hogy az

időképzetet sem készen hoztuk a világra, hanem lassankint szereztük meg, mint bármely más ismereteinket.

Okoskodásában Posch Jenő odajut, hogy minden egyéb célta-
lan kutatás helyett időfogalmainkat annak a lelkében teszi vissz-
eület tárgyává, aki az u.n. "elmulást" végigszemlélte, s az abban
végbemenő változásokat veszi kiindulási pontnak.

Häffding után boncolva tehát ezt a folyamatot megállá-
pitja, hogy a felfogó idegesoportnak azaz állapota/nevezzük fe-
szültségnek/melyet az érzéki benyomás hozott létre, az inger el-
távoztával együtt egyik idegesoportnál sem lohadt le azonnal, ha-
nem csak lassankint. Ebből kifolyólag magát az eltávozott benyo-
mást egy pár pillanattig époly élénken érezzük, mintha előttünk
volna. Gondoljunk pl. csak a napbanézésre. Tudjuk továbbá, hogy még
az ilyen u.n. utóképek elmulása után is, azaz, ha a felfogó ideg
már teljesen visszanyerte régi petyhüdt állapotát, bizonyos disz-
pozíció marad meg szervezetünkben. Ez pedig az a sajátosság, amely-
nél fogva az ember az illető érzetet, ha újra feltűnik, ismerősebb
szinben látja még akkor is, ha annak első keletkezésére tisztán
és tudatosan nem emlékezik vissza. E diszpozíció idővel odáig fo-
kozódik, hogy a benyomást lelkünk, elé állítani, azt mintegy szel-
lemileg látni, róla beszélni és elmélkedni vagyunk képesek.

Onnan van ez, hogyha valamely érzékszervet egy benyomás
ér, megindul egy ismeretlen folyamat, melynek eredménye az, hogy a
benyomásnak megfelelő tartalom jut a szemlélőnek lelkébe. Ezt a
benyomást ha egyszer magvan-a benyomáshoz magának a megszünte
sem képes az elméből kizavarni. Sőt az ilyen képnek az élete ta-
pasztalás szerint még sokszor igen hosszú.

A léleknek azt a tulajdonságát, melynél fogva az eltűnt
benyomás benne ilyen nyomokat hagy, nevezzük emlékezőtehetségnek.
Ez az emlékezőtehetség képesit bennünket arra, hogy a múlás té-
nyét nyelvilag kifejezzük.

Ha egy mult-ítéletet pl.: "A-volt" elemezzük, könnyen ész-
revesszük, hogyha az nem is egyértelmű, de rokonjelentésű ezzel
az itélettel: "A-nincs". "Nincs" és "volt" tehát rokonértelmű ité-
letek; aki azt mondja: "volt pénzem", tényleg azt mondja: "nincs". Az,
hogy nincs pénzem, még nem azt jelenti, hogy volt, mert meglehet,
hogy sohasem volt. "A" "nincs" tehát általános szélesebbkörű taga-
dást foglal magában, a "volt" pedig szűkebbkörűt.

Ebből azt következteti Posch Jenő, hogy a mult-ítélet
a jelen-ítéletnél egy appercepcióval többet foglal magában. A je-
len-ítélet csak összekapcsol 2 fogalmat egymással, vagyis azt tar-
talmazza, hogy "A" jelenség "B" fogalom körébe tartozik. A mult-i-
télet ellenben nemcsak itéleti formája által mondja ki ezt a kap-
csolatot, hanem kimondja azt is, hogy egy ilyen fenállónak ismert
viszony felbomlott.

Hogy a nyelvek maguk is tagadó értelemben, vagyis nem
jelennek, a valóság tagadásának fogják fel a maguk mult-alakjait,
errenézve Posch Jenő Bopp-ra hivatkozik. Bopp maga is elismeri ezt
és magyarázatául hozza fel annak a ténynek, hogy a zend nyelv a
maga praeteritum formáit gyakran coniunctivus praesens értelemben,
tehát a tényleg jelenlevőnek kifejezésére használja.

A mult-ítélet Posch Jenőnél tehát jóformán egy taga-
dó itélettel lesz egy-jelentésű, ami egy bizonyos tekintetben áll
is, de csak egyoldalúan, úgy hogy minden mult-ítéletet lehet taga-
dó-itélettel helyettesíteni, de megfordítva. Azaz, hogy minden "volt"

nincs, de nem minden "nincs" "volt". De azt is jelenti-e ez, hogy minden "volt" helyett egyszerűen "nincs"-et állíthatunk? A nyelvek egybevetéséről Posch Jenő is meggyőződik arról, hogy nem, mert az emberi beszéd valamivel többet sejtet a mult-itéletben, mint a tagadó jelenben.

Mi az a több hát? Posch Jenő a kérdés megvilágítására a nyelveknek Müller Miksa által meghatározott 3 köréből/a töváltoztató-, ragozó-és egyszerűtagos nyelvek/egy-egy családot mutat be. A töváltoztató nyelvek sorából az indogermán/ nyelvcsaládot, melyből az egész nyugati műveltségünk kiindult; s abból is mellőzve a román nyelveket, csakis a görög, szanszkrit, német és latin nyelveket veszi föl. A ragozó nyelvcsaládok sorából az ugor nyelvet akarta fölvenni, de Budenz összehasonlító glaktana II. részének a kiváló tudós halála folytán közbejött váratlan megszakadása e tervében meggátolta. Végre az egytaguak sorából a tipikus kinesi nyelvet vette például.

Mindenekelőtt azonban a segédige eredeti jelentését magyarázza meg, mely szerinte csupán névszói fogalmak elmúlását jelenti. Az igazi fogalmak a cselekvések elmúlásának jelzésére rendszerint minden nyelv közvetlenül az ige gyökében alkalmazott képzőelemeket, multexponenseket fejleszt ki. Így ha az "irt" cselekvés megszűntét akarjuk valakinek értésére hozni, egyszerűen azt mondjuk: irt, de ha egy toll eltűnését akarjuk megértetni, kénytelenek vagyunk azt mondani: "a toll itt volt" vagy: "eltűnt".

Különbben is Posch Jenő szerint a "van" segédige nem jelent ellentétet, vagyis nem jelenti azt, amit jelent egy bizonyos időfázisra vonatkozólag, hanem jelenti a létezés tiszta tartalmát minden időre való vonatkozás nélkül. Tehát a puszta elvont létezésről mint azt Posch Jenő a szanszkrit "bhu" és a német "bin", az ólatin "fuo" gyökökből megállapíthatónak tartja. Ebben Bopp tanuságtételeire is hivatkozik. Jelemt valami helybenlakást, állást, vagy maradást. Ugyanezt észleli a magyar "val, vel" gyökkel összefüggő eszt "ole"/maradni/, vogul "ol"/élni/, lenni, maradni, lakni/osztyák "ul", "vul" stb. gyököknél is, mire mutatna az is, hogy a magyarban is előfordul konkrétobb jelentésben valakinek "jó vagy rossz" volta.

De mégha ezeken puszta feltevések mind bebizonyított igazságok lannának is, akkor is elkerülte figyelmét Posch Jenőnek az, hogy a tiszta igei fogalmak elmúlásának jelzésére használt multidő képzők is a verbum substantiálenak elkopott elemei. A latin "-avi" "fui" "-i" perfectum-végzet nem egyéb, mint a latin "fuo", a görög *φύω* /létrehoz/a szanszkrit "buli" változata. Desideravi annyi mint: desidera, fui timui annyi mint: time fui stb. amint ez a passivum összetett képzésénél fenn is maradt. Nincs tehát indokolva semmikép, hogy a kétféle kifejezés között valami éles határvonalat vonjunk. Erre Posch Jenő is rájön, mikor fejtegetéseit ellenőre is elismeri, hogy semmi okunk nincs a mult-itéleteket két osztályba sorolni aszerint, amint igei vagy névszói fogalom alkotja az elmúlás tárgyát. Csakhogy ő ezt egészen más okból következteti, nem abból, ami szerintünk a helyes volna. Mivel mind gondolatilag, mind logikailag az igei fogalom elmúlása a névszói fogalom elmúlását jelenti tulajdonképpen, ez a cselekvést kifejező szó "irt" nem jelenthet s nem is jelentett eredetileg sem egyebet, minthogy megszűnt írni lenni. Ezekből is látható, hogy mennyire nehéz a Posch Jenő által felvetett probléma illetően való megoldása. Is hogy mennyire nem sikerült ez a szerzőnek. A jelen esemény megítélése az egyidejűség, tartósság tárgyalása után az

időképzet további fejlődését tárgyalja. Az egymásutániság tárgylása során azt mondja, hogy az egymásutániság nem egyéb, mint hogy képesek vagyunk valamely adott jelenséget egy másiknak az emlékével összekapcsolni. Az időképzetre vonatkozólag ebből az a kérdés következik, hogy milyen lelkitevékenységek alapján mondjuk az egymást felváltó jelenségekre az "előbb" és "után" elnevezést. Azaz; hogyan rendezzük el megfelelő sorrendbe a múlt benyomásait. Ez a szerző szerint teljesen szubjektív tevékenység. Arról is beszél, hogy ennek a szubjektív sorrendnek, melyeket magunkban kialakítottunk, meg kell egyeznie az objektív valóság sorrendjével. Ennek azonban ezek szerint léteznie kell. Ebből tehát azt olvassuk ki, hogy a sorrend reálisan nem létezik, ami nem lehet pedig más, mint az idő. Ennek bővebb fejtegetésével, illetve valamilyen módon való áthidalásával a szerző teljesen adós marad. A kérdést elkerülve folytatja tovább lélektani fejtegetését és eljut odáig, hogy "Az idő metafizikája" c. fejezetben kimondja, hogy az idő, az semmi. Ezt semmiképpen nem mondhatta volna ki, ha figyelembe vette volna az előbb fejtegetett, általa fölvetett tényt. Kapcsolatok bomlának fel, ezt mi is szemléljük és a szemlést fogjuk föl tévesen időnek. Tehát ez szubjektív szemléző, emlékező folyamata a léleknek, aminek semmi köze a reális időhöz, mert a szubjektív folyamatoknak a valóságban megfelelő realitások, "a kapcsolatok felbomlása, megsemmisülése" nem fogható fel egyáltalán időnek. A szerző hosszadalmas nyelvtudományi fejtegetései ellenére is az idő kérdését megoldani nem tudta. Munkája lényegében Locke elveinek hangztatásaival/tabula rasa/~~való megítélésével~~. Kant az időről való formai felfogásának tagadása.

Elmélkedése végén végecsillját fejt ki, mely szerint ez a munkája is világnézete kifejtését akarja szolgálni, azaz a reális világitényeket helyesen felfogni és ezek közül a se fogalom, se dualitás-szerű dolgot, az időt kiküszöbölni.

Munkája második részében történeti áttekintést ad. Tárgyalja az ókort, hol az időre vonatkozó nézeteket Platon és Aristoteles köré csoportosítja és foglalkozik Szent Ágostonnal, ki szerinte az új, sőt a legújabbkori elméleteknek egy bázisulatosan korai előhírnöke. Az újkori részben Descartes, Spinoza és Leibniz elméleteivel foglalkozik, kik szerinte Aristoteles felfogásában tárgyalják a dolgot. A másik irányzat képviselői: Hobbes, Berkeley, Hume és Condillac és a legjelentősebb közülük Locke. Ezután beszél Kantról, kinek felfogása az időre vonatkozólag, -mivel azt reális formának fogja fel-téves. Beszél ezután Herbartról és követőiről, kik a szerinte helyes Locke-féle alap gondolatot igyekeznek továbbfejleszteni. Ők és vele együtt szerzőnk indulnak rohamra a szerinte eddig uralkodó babonás filozófiai nézetek megdöntésére. Munkáját a következőkkel fejezi be: "Locke nem volt, hanem lesz!"

b./

b./Ausgangspunkte zu einer Theorie der Zeitvorstellung. einen/Vierteljahrsschr. für wissensch. Philosophie. 1899-1900. 23-24 évf./munkájának rövid kivonata német nyelven is megjelent.

c./Időelmélet és közhiedelmek.

/Megjelent a Magyar Pedagógia 1898. évf. 394-424. oldalán./Ezt a kiegészítést a szerző "Az idő elmélete" c. munkájának I. rész. VIII. 5. fejezetének kiegészítéséül közli. B-enne a közvéleménynek a

jubileumokról vallott felfogását vonja kritika alá. A közvélemény ugyanis arról van meggyőződve, hogy az évfordulót maga a természet különbözteti meg egyéb napoktól. Ezt a közhiedelmet óhajtja megdönteni. Ugyanis a jubileumnak, évfordulónak e fajta felfogása babonás, misztikus. Az évfordulónak bizonyos napra való esését csak az a körülmény okozza, hogy milyen naptár szerint számítjuk az időt, tehát egy olyan körülmény, mely az illető nevezetes eseménnyel semmiféle kapcsolatban nincs. Ellenkező hit forrása misztikumban gyökerezik. Másik ilyen fajta közhiedelem, miszerint elmúlt korszakoknak jogi intézményeit valamilyen eszmék hozták volna létre. Ez eltorzulásokat különösképpen a mult-ról való helytelen felfogásunk okozza. Ezek a nézetek mind hasonlóak a Verulamii Bacon-féle "idolum"-okhoz. Beszél még a mult-ítéletekről, ahol a kritikusok által megtámadott kapcsolat-elméletét fejtegeti részletebben. Munkáját kora erős kritikában részesítette. Palágyi Menyhért a Magyar Kritika c. folyóirat 1898. évi számában bírálja. Szerinte a szerző teljesen tévesen választotta szét az időt és a teret tárgyalásában. Szerinte lélektani fejtegetéseiben Posch Jenő semiféle eredetiséget nem mutat fel, mert igen erősen mutatja a német lélektani kutatók hatását, melyektől való megszabadulását tanácsolja részére.

Alexander Bernát az Athenaeum 1897. számában bírálja. Posch Jenő: "Az idő elmélete" c. munkáját, melyben dícsárettel emlékezik meg, hogy a szerző alaposan és mélyen foglalkozik filozófiai kérdésekkel, de szintén teljesen helytelennek találja, hogy idő problémáját a metafizika köréből kiszakította. Ő a történeti részt tartja értékesnek.

Munkájának egyes részletei az Athenaeum 1894. évfolyamában jelentek meg mutatvány képen, "Az idő elmélete" címen.

Ezzel kapcsolatban említjük meg, hogy dr. Palágyi Menyhért: "Neue Theorie des Raumes und der Zeit" c. munkáját a Magyar Filozófiai Társaság Közleményei folyóirat 2. 3. füzetében Posch Jenő vonja bírálat alá. Posch Jenő szerint Palágyi helytelenül nevezte munkáját a tér és idő elméletének, mert az egész munka szerinte nem más, mint a tér és idő egyesítésére vonatkozó javaslat. Megállapítja, hogy kettőjük gondolkodása között ez irányban szinte áthidalhatatlan ellentét van. E munkát pusztán csak azért bírálta, mert az ő filozófiai működése esik legközelebb e könyv tárgyához.

2. /Esztetikai munkája.

Játék, művészet és munka.

/Magyar Filozófiai Társaság Közleményei, 1913./ Ahoz a vitához akar hozzászólni, mely a művészetnek játék vagy nem játék voltáról folyik. Véleménye szerint a vita kiindulási pontja a Kant-féle tanítás, mely a művészeti szépnak "érdektelen tetszéséről" szól. Ez ellen említi meg Guyau véleményét, mely szerint igenis a szép kelthet vágyakat, azaz érdeket. A művészi szemlélet az esztetikai megítélés Kant szerint szabádon folyik le minden gátlás nélkül. Schillert a Kant-féle elméletben ez a művészi szemlélet szabadságáról vallott nézet ragadta meg. Fogalmazása szerint a játék nem valami/ igazi játékot, hanem valamilyen felszabadulást jelent. Ugyanígy a szabadság is azért tulajdona a művészeti tevékenységnek, mivel ez rokon a játékkal. Schiller felfogása szerint tehát a szabad játékhoz/művészet/ egy szabad, azaz erőivel függetlenül rendelkező egyéniség kellett. A Schiller-féle felfogás véleménye szerint már-már kitör a Kant-féle merev, matematikai karakterű eszmevilágból és lassan-lassan belenyulik egy későbbi

fiziológus gondolkodásu korszaknak enyhébb, természetesebb é-
 alja alá, ahol azután Spencer fejlesztette ezt igazán ki. A har-
 madik pontban Spencer felfogásával foglalkozik. Spencer azt ál-
 litja, hogy egész művészetnek a játékkal együtt csak közvetett
 haszna van. A művészi szemlélés tehetségéről és ennek hasznáról
 vallott felfogását ismereteti a továbbiakban. Ennek szerint az e-
 gesz aktus közvetett hasznot nyújt. Spencer szerint azok a fel-
 söbbfoku lények játszanak csak, akiknek erejükből az életfenntar-
 táshoz szükséges erőn kívül még marad felesleges erejük. Ezt i-
 lyen munkautánczatra, játékra fordítják. Ez a Spencer-féle erőfe-
 lesleg teória. Ezt az elméletet Posch Jenő nem fogadja el teljes-
 séggel. A játék ugyanis nem mindig az unalomból áll. A Schiller-
 Spencer-féle elmélet gondolatához csatlakozik szerinte Ribot, aki
 szerint a játék úgy függ össze a művészettel, hogy a játék a fő-
 fogalom a művészet ennek egyik faja. Az ember az erőfeleslegét
 alkotásokra fordítja és ezzel kielégíti a többiekkel egy sorba
 tartozó ösztönét; az alkotó-ösztönt. Az 5. pontban Groos felfogá-
 sát tárgyalja. Egy munkájában Groos az emberek és állatok játé-
 káról ír. E munkájával a Schiller-Spencer-féle elmülethez csat-
 lakozik, mely szerint a játék "önmagáért" véghezvitt cselekmény.
 Ezért Groos a játékok birodalmát szertelenül kiterjeszti; olyan
 cselekedetet is belefoglalván, amit az egyén egyszerűen azért
 hajtott végre, mert neki jólesik. Ebből Posch Jenő levonja azt a ta-
 nulást, hogy az elméletek szerint a játéknak csak 1 vonása, de
 nem teljes kritériuma az, hogy "önmagáért" hajtódik végre. Nem já-
 tékszerű cselekményeket is véghez lehet ezek szerint vinni. Groos
 azzal vádolja, hogy teljesen behódolt a begyakorlás-elmületnek.
 Ezek után néhány részletet közöl Wundt munkásságából, melyek e-
 zekre a kérdésekre vonatkoznak. Visszatér ezután Guyau-nak tár-
 gyalására és azt mondja, hogy ennek munkásságában a művészet úgy
 áll előtérben. Guyau felfogása szerint a művészet nem csupán já-
 ték. Szerinte az az igazi művészet érdemes nevére, mely az egész
 bensünket fel tudja rázni, amely szívünkig és vesénkig hat és amely
 megragadja bennünk mind az erkölcsi, mind az intellektuális em-
 bert. A játék tehát nem lehet művészet, mert csak egyéniségünknek
 legfelszínesebb rétegét éri. Posch Jenő tanulmányának célja
 volt tehát a 2 vita felett Schiller+Spencer, Guyaut ismertetni.
 Helyesen találja, hogy Schiller azt "rokonsági kapcsolatot, mely
 a művészet és a játék között fennáll, kifejtette. Helytelennek ta-
 lálja azonban, hogy a játék és a művészet közti különbséget nem
 emelte ki. Ugyanis a játékból hiányzik a művészetet jellemző ko-
 molyság. Ezt Guyau helyesen állapítja meg. Ezek után arra törek-
 szik Posch Jenő, hogy e három fogalmat elhatárolja. Szerinte mind
 a 3 felolvad a cselekvés fogalmában. Van bennünk ugyanis egy tevő-
 kenységre való törekvés; foglalkozást keresünk. Az emberi cselek-
 vések 3 félének mutatkoznak: valami hasznos célt szolgáló mun-
 kák, továbbá szöpet, mint célt szolgáló művészeti tevékenységek
 és a puszta mulatságként vállalt játékok. Fejtegetésének első e-
 redménye, hogy az öncélúság nem kíváncsiságos vonása se a játszó,
 se a művészeti tevékenységnek, hanem eredetileg minden tárgy
 cselekedeten megvan "amit teszek, azért teszem, mert maga az, amit
 teszek, tetszik nekem". A játéknak a kevésbé értékes cselekvést
 nevezhetjük. Ez kevés izomerő megfeszítéssel jár, valamint az in-
 gerkedés, trófélkodás. Játék ott van, ahol játékos kedv forog fenn.
 A játék és a munka között tehát nagy különbség van. A játékot nem
 lehet kapcsolatba hozni a művészet el; az egészen más. A játék ha-
 tásában inkább komikus. A munka véleménye szerint nem etikai, ha-
 nem csak pszichológiai fogalom, amely olyan cselekvéssor, melynek

eredménye hasznos és komoly. A munka-nangulat és a játékoskedv egészen más. A munkával hasznos, jó és szép dolgot is létrehozhatunk. A művész tehát amikor alkot, igenis munkát végez, mégpedig nagy munkát. Nem helyes az a felfogás, mely a művészi tevékenységet a fantáziával akarja jellemezni, mert egészen másirányú tevékenységekhez igen nagy fantáziára van szükség. A művészetet tehát nem sorolhatjuk a játék kategóriájába, csak legfeljebb arról lehet szó, hogy a 2 közül melyikhez esik közelebb. Levonja végső következtetésül, hogy a művészet sokkal közelebb áll a munkatevékenységekhez, mint a játék. Még azt a kérdést vizsgálja, hogy minden eszelekvésünk elhelyezhető-e a játék, munka és művészet hármasság kategóriájában. Az a felosztás szerinte, mely a test fenntartó fiziológiai működéseket figyelmen kívül hagyja, nem kimerítő. A munka fogalmát tágitja meg és megkülönböztet könnyű és nehéz munkát. A könnyű munkában azután elhelyezhetők az összes életfenntartó eszelekedeteink és napi ténykedéseink. Tehát összes eszelekményeink kivétel nélkül vagy a munka vagy a játék kategóriájába tartoznak. A művészet tehát szellemi életünk összes tevékenységével együtt lényegében a munka kategóriájába tartozik. Lényegében Posch Jenő a munkájában Kant-féle felfogást - az esztetikai szemlélésről - támadja. Megjegyezhetjük ezzel kapcsolatban, hogy a műalkotások köre sokkal tágabb és magasabbrendű valami, mint a játék köre; "játsszani" mindenki tud, de műalkotásra csak a művész képes. Az ember lelkiélete: dr. Halasy Nagy József 223. oldal. / A művészet a nehéz munkában üdülést, gyönyörűséget tud hozni. Az esztetikai szemlélés mégis csak érdektelen, mert nem munkálkodni, tevékenykedni akarunk közben, hanem gyönyörködni. Ugyanugy, mint ahogy az Isten alkotta valóságban gyönyörködünk.

A szerző felfogásában egyoldalúság van. Az esztetikai szemlélésben, magában a szépben a formának és a gondolatnak egy különbség egyesülése van, melyet nem könnyű ilyen módon felfejteni.

Irodalom:

Az ember lelkiélete: dr. Halasy Nagy József / Pantheon kiadás. /

3. / Etikai munkái:

a. / Az apriorisztikus etikáról. / Huszadik Szé század 14. évfolyam 28. szám. 1913. /

Posch Jenő ebben a cikkében előadja nézeteit Pauler Ákos: "Az etikai megismerés természetéről" / Budapest, 1907. Franklin. / c. könyve megbírálása közben. Pauler könyvében, legelőször is az értékfogalom bírálatára tér ki. Ugyanis Pauler szerinte testestől-lelkeستől Kantianus módon nyilatkozik a kérdésben és teljesen szembefordul a pszichológizmus irányával, mely az etikát is a pszichológia egyik ágának fogja fel. Pauler hisz az abszolút értékben és erre építi az etikáját. Posch Jenő szerint Pauler "Absolutum" fogalma több, mint szó, vele valódi tartalmat akar jelölni és teljes mértékben a pszichológizmus relativizmusa ellen foglal állást. Az abszolút értékre irányuló értékelés apriorikus természetűek. Pauler felfogása szerint ez a gyakorlati észből származik. Arra jut Pauler, hogy vannak észelvek, különösen etikaiak, amelyek a gyakorlati észből származnak. Posch Jenő véleménye szerint az "abszolút érték" fogalma műfogalom, amelyek más-más filozófiai iskolából van véve. Paulernél úgy látja, hogy a Kant-féle kategórikus imperativusról szóló elméletet fejezi ki. Posch Jenő szerint azonban a konkrét értékek is léteznek és általában az értékek feltétlenül fejlődésen mennek keresztül. A korokhoz

kapcsolódik bizonyos fokig az értékelés, ugyanazon dolgot más korban másképpen értékelünk. Itt Posch Jenő e tételnél nem különbözteti meg világosan az értékelést s a tőle függetlenül létezhető érték fogalmát. Mert azt, senki nem tagadja, hogy az értékekről az abszolút értékről is különböző korok más értéktételeket alkottak, ez azonban nem módosíthatja az abszolút érték fogalmát. Továbbiakban Pauler pszichológia ellenes felfogására tér ki Posch Jenő. Pauler elítéli az etikai álláspontot, mely etikai törvények számára az alapokat a pszichológiai fejlődésben akarja megtalálni. Abban Posch Jenő is egyetért vele, hogy nem azért kell követni az erkölcsi parancsot, mert tudom, hogy milyen uton-módon jutottak hozzá, hanem követni kell minden meggondolás nélkül. Azzal szembeszáll azonban, hogy Pauler etikai elgondolása a "kell" parancssal operálnak. Ő szerinte egy tudományos etikától nem a parancsolást várjuk, hanem a megértést; azt, hogy írja le nekünk az etikai gondolkodás fejlődését. Posch Jenőnek csalódást okoz az olyan etika, mely kérdéseinkre a "kell"-el felel. Pauler elméletei egyáltalán nem adják meg ezt az etikai értelmet, rendszere tisztán a Kant-féle elgondolásra van felépítve. Ez az etika független lehet a pszichológiától természetesen, de Posch Jenő szerint a megértő etika nem választható el a pszichológiától. Pauler szigorúan elválasztja a pszichológiától és a szociológiától is az etikáját, csak a gyakorlati észre alapít. A pszichologizmus felfogása szerint pedig az etika nem választható szét sem a társadalomtól, sem a pszichológiától. "A pszichológista szemében az rántja ki a gyékényt minden apriorisztikus etika alól, hogy egy "kellemes, de nem szabad"-nak fogalma ez a par.exellence etikai fogalom soha magában az emberben nem alakulhat meg, hanem mindenkor csak társadalmi ráhatások, tapasztalt kellemetlenségek/büntetés/következtében ver gyökeret. /Huszedik Század. 1913.-14. évfolyam. 28. szám. 26. oldal./ Az etikára ezek szerint csak a társadalomnak van szüksége igazában, ahol érdekösszeütközések keletkeznek. Posch Jenő véleménye szerint Pauler is érezte, hogy a tudományos etikának másnak is kell lenni, mint a közvélemény szócsövének, azért legalább erkölcsi ideáit összefoglalta. Pauler az etikai követelményeket 3 cím alá foglalja, t. i.: a szeretet, öröktifejtés és tisztelet címek alá. E felfogásával Posch Jenő nem ért egyet. Lehetetlen ugyanis szerinte ezeket apriorisztikus észfejleményeknek feltüntetni. Ilyen irányu lezármatatása tehát az alapkövetelményeknek lehetetlen. Szerinte Pauler e fogalmait Kant fiókjaiba tette bele. Megboszszolja magát Pauler rendszerében, hogy a pszichologizmustelkerülte. E felfogás szerint ugyanis a h lyeslés eredeti tárgyául csakis a kellemes érzéki hatásokat szabad elismerni. Csak azután beszélhetünk arról, hogy ez hogyan kerül erre az állapotra. Erre a magyarázat az, hogy az eljárás azért lett helyes és jó, mert a következményei cselekvő egyénre hasznot hajtottak. Így kerültek azután a magatartások közé azok is, amelyek a más emberekre hoztak kellemességet. Ez utóbbiak az erkölcsi kötelezettségek. Ez a köteletség nevű "abszolút érték" keletkezésének természetes magyarázata"-zt mondanám: az a darwinizmus, amely megmutatja, hogyan alakul ki a "kellemesség" nevű érzéki májomból a "köteletség" nevű abszolút értéknek emberalakja". /30. oldal./ Ez tükrözi hiven Posch Jenő pozitivistikus, evolúciótól áthatott etikai felfogását. Szerinte Pauler is és az egész apriorisztikus etika ezzel van megakadva, hogy a kellemes fogalmával nem tud mit tenni.

Azért odáig ragadtatja magát, hogy az egész életet "abszolút érték" szolgálatának fogja fel. Az organikus élet az csak eszköz, ennek a moralitásnak a megvalósítására. Ez Posch szerint az apriorisztikus etika legnagyobb hiáusa, mely az étellel és organikus társadalommal nem vet számot. Felfogása szerint Pauler az elesett társadalom boldogulásának céljául tekinti pedig az nem más, mint eszköz. Az ellentét tehát az ő és Pauler-gondolkozása között az, hogy Pauler azt tartja, hogy vannak olyan tudományok, amelyek kötelessége nem a megértés, hanem a rendelkezés. Ezt Kant nyelvén normatív tudománynak nevezi és rajta az etikát érti. Erről a pszichológizmusnak ellentétes felfogása Posch Jenő úgy látja, hogy Pauler azért írta könyvét, hogy a pet hűdt közönségben az ideálok hitét felelevenítse. Ugy gondolta, hogy erre egy út vezet, hogy az étikának a kanti alapokhoz kel visszafordítani. Szerinte ennek ma nincs célja. Főképp nem szükséges, hogy ezeket a célokat abszolútumoknak a "Ding an sich"-eknek képzeljük. Vitára szeretné kihívni Paulert, hogy filozófiai életünkben egy kis pezsdülés álljon be. Ugy látjuk azonban, Posch Jenő igazi célja az ideális alapon álló etikai irány támadása volt.

b./Az erkölcsi érzület egysége.

/Nyugat, 1924. II. kötet 12-24. szám, 497-528. oldal./

Az erkölcsi élet megítélésében az újabb kor Locke szerint elfordult attól, hogy az erkölcsen elvei velünk születettek. Aki e kérdéssel meg akar ismerkedni, felvetődik előtte, hogy miért van annyi erkölcsen, ahányféle nép, ha nincs annyiféle mennyiség-tan vagy természettudomány is? Ezzel foglalkozik Posch Jenő és ki akarja mutatni, hogy az erkölcsi érzület egységes. Ezért vizsgálata alá veszi Westermarek-nak munkáját, ezzel kapcsolatban vizsgálja azokat a lényeges pontokat, melyekben a különféle vad népek erkölcsi gondolkodása a mienkétől eltér. Westermarek nyomán mondja, hogyha végigtekintünk azokon az eljárásokon, amelyek különféle népek között erkölcsi szempontból léteznek, azt látjuk általában, hogy az olyan erkölcsi elvtől, melyet a világ minden rangú és rendű népe követ, csak különös mozzanatok esetében van eltérés. Az erkölcsi tilalom ősi állapotban kizárólag az azonos fajtajura vonatkozott. Minél műveltebb lett az ember, ez a kör annál jobban bővült. Végig követi Westermarek könyvét és ismerteti a különböző erkölcsi cselekményeket. Elagott szülőknak megöletését, gyermekgyilkosságot, hűtlen feleségnek meggyilkolására való nézetet, rabszolgatartást, stb. Az ismertetés eredményeit összefoglalva, megállapítja, hogy az erkölcsi parancs megalkulásának őseredetű módja nem volt egyéb, mint a társadalomnak, a többségnek közbelépése 2 ember viszály esetén. Minden erkölcsi parancs, helyesnek elismert álláspont mindig a többség döntése alapján alakult ki és ennek érdekében szolgált. Az erősebb szabta meg, tehát mindig a társadalom moráljának irányát. Így alakult ki az átlagos erkölcs. A társadalom sok különféle egymásnak ellentmondó erkölcsi nézet küzdőterének színhelye. Az erkölcsi gondolkodás fejlődése ezen áramlatok küzdelméből bontakozik ki. Az erkölcsi törvény módosítására, tágitásra szorul, tehát fejlődnie kell. Megkülönböztet Posch erkölcsi törvényt, mely a többség parancsa és erkölcsi tilalmat, mely viszont a közösség visszavetetésének a folyamánya. A műveltség terjedése különbséget hoz az erkölcsi gondolkodásban is. Az erkölcsi fejlődés-közmegezés és az egyenlő elbánás elve felé kell haladjon. Ez pedig

nem lehet más, mint a másik ember iránti engedékenységgel, annyiban, amennyiben ez az öncélunkat nem gátolja. A társadalmi válaszfalakat le kell dönteni és mindenkit egyforma lehetőséggel kell az életnek neki indítani. Az emberiség ilyenirányú erkölcsi fejlődésének az akadályai nem egyéb, mint a babonával palástolt egoizmus, amelyet semmi egyéb nem tud lefokozni, mint a tudomány. Ennek világos meggyőző ereje a szükséges erkölcsi gondolat közösségét megteremti. A pozitívizmus felfogásához etikai téren is hű maradt Posch Jenő amikor a tudomány fontosságát hangsúlyozza erkölcsi téren. A pozitívizmus ugyanis az erkölcsi iséget egy-egy pozitív tudomány alapján óhajtja megmagyarázni.

Irodalom:

Az etika alapvonalai: Nagy József./Danubia kiadás./

4./Pszichológiai munkái:

a./"Lelki jelenségeink és természetük."

"Egy realista lélektan tervezete" I.rész és II.rész. Budapest: Pfeifer. 1915. 1150 lap.

Annak ellenére, hogy "tervezet" a neve, hosszú, terjedelmes érvelésű munka. Mondanivalóit sokoldalúan körülírja és a rokon-szerzők idevágó idézeteit hosszasan vitatja. Ebből a munkából, melyet voltaképpen csak lélektani állásfoglalásának kifejtésére szánt, így 2 vastag kötet keletkezett. Gondolatmenetét a megszokott pszichológiai címek alatt fejti ki, de mindenhol élesen elhatárolja a maga nézetét a másokétól. B-izonyos lélektani radikalizmust igyekszik benne érvényre jutatni, amely tulajdonképpen az u.n. viselkedéstani irány szélsősége. Az ő korában u.i. a lélektani kutatás 2 részre oszlott: szellemtudományi és viselkedés-tudományi irányra. Az előbbiek a "belső világot" vizsgálták, amely akár "illúzió", akár "valóság" mindig módosítja a külső világot. Ennek a földerítésében a végső szót mindig az önmegfigyelés mondja ki, bármilyen kerülő utat is kell a vizsgálódásnak megtennie. Kénytelen tehát a lélektan egy olyan módszer tudományos és filozófiai megoldását elvállalni, amely saját tárgyához igazodik. E módszer körül nagy vita folyt, amely a nehézségektől igyekezett szabadulni, tehát az önmegfigyelést hibái miatt elvetette és helyébe a természettudományos módszert helyezte. Ezzel a módszerrel azonban kénytelen a vizsgálónivalót az előre megszabott vizsgálati eszközökhöz mérni, minek következtében a "lelkivilágból" csak az annak megfelelő testi megnyilatkozásokat tudja vizsgálni. Így eredeti tárgyáról a lelkiélet tüneményeiről lemond és magatartástudománnyá válik. A szellemtudományos álláspont a tárgyhöz keres módszert, a viselkedéstani irányzat pedig éppen fordítva: a módszerhez keres tárgyat; ez úgy látja, hogy a szellemtudományos irány tagadja a magatartás-lélektan megállapításait és nem tartja azt pszichológiának. Amannak számos német iskola, emennek pedig az oroszok és amerikaiak a főképviselői egyéb nemzet kutatóival vegyesen.

Posch Jenő a viselkedéstani irány szélsőbaloldalához tartozik. Szerinte a lélektan tárgya az emberi magatartások összessége, amit pedig "belső világnak", szellemi állapotnak nevezünk, -t-i, az önmegfigyelés következtében nem egyéb, mint "mozgulás". A többi csak látszat, illúzió; csak főnevesített-"viselkedésnevekből" származó-valóságkóholás. Eredetileg a nyelv és a magatartásokat nevezett el; belsőleg érzett "mozgáskészülődéseket"

innervációkat. Később a cselekvésszókából főnevek lettek és mivel cselekvés -eredetüket elfelejtették, azt hittük, hogy nem szó szerint kell őket értenünk, hanem metaforikusan. Gondoltunk tehát hozzá egy tartalmat és ezt az illuziórikus tartalmat neveztük el "belső világ"-nak, amelyet sajátos "introspektív" módszerrel vizsgáltunk. Így született a lélektan, a tudat, vagy eszmélet tüneményeinek tana, a képzetek, a gondolatok, a figyelem, az emlékezés, az érzelem, az akarat jelenségeinek önmegfigyeléses vizsgálata. Ennek a tudománynak azonban semmi objektivitása nincsen. Az introspekció, amiből pszichológiát próbáltak teremteni, nem tudományos, nem valóságnegállapító módszer, hanem egyszerű szóhasználat elemzés. Annak fáradságos megállapítgatása, hogy mikor illik mondani: figyelek, képelek, akarok stb., de nem annak a felderítése, hogy mi ezeknek a szavaknak valóságos tudományos tartalma. Ezt nem eszméletteni fantomokkal, hanem viselkedéstani tények segítségével kell meghatározni. A lélektani folyamatok ilyen pozitív értelmezése az egyetlen mód arra, hogy az emberi elmét abból a jogtalan metafora-realizálásból, amit pszichológiának neveznek, kigyógyítsa. Be kell látni, hogy a "lelkijelenség" homályos neve latt nincs más, mint félreértett testi jelenség, észre nem vett, vagy elfelejtett cselekvésmód. "Lelkiműködés" csak egy van, a viselkedés vagy innerváció, ezzel a lelkiélet minden szövevényessége végigmagyarázható.

Ennek a magyarázatnak kívánta tervezetét adni a szerző két kötetében. Azokkal a szerzőkkel szemben, akiknek a nézeteit felsorolja, valóban szükség van az elemzéseknek ilyen részletezésére. Az 1910-es évek lélektani irodalma épen szerzőnk-álláspontja felé nagyot lendített ezen a kétarcú tudományos felfogáson, melyet a Pavlov-Bechterev-féle orosz iskolának köszönhetünk. A Richot vizsgálataiból kiinduló és nagyrészt Joteykó körül csoportosuló belga iskolának, a Loeb munkásságából sarjadt amerikai és francia állappszichológiai iskolának, valamint általában a szintén tengerentúli eredetű behaviorizmus megnyilatkozásainak ismerete sok fáradságos elemzést tett volna a könyvben nélkülözhetővé. Ezekkel az iskolákkal szemben többé-kevésbé viselkedéstani irányzatot követ Pech Jenő, akinek eredetisége abban áll, hogy a létezők közül ki akarja tárni az eddigi lélektanok legnagyobb részében tárgyalt szellemi állapotokat. Az egész szellemtudomány pszichológiát pusztá félreértésnek nevezve, olyan lélektant próbál alkotni, mely minden lelkijelenséget külső vagy belső mozgulatok és csakis ezek függvénye gyanánt tanulmányoz.

Lássuk most, miben állanak pontosan körülírt nézetei, milyen elemzéssel juttatja kifejezésre őket és mit gondolunk eddig vázolt szélső radikálizmusról, mellyel a lélektan tudományát körülzárja.

Mindenekelőtt hadat üzen a tudatjelenségnek, mert az vizsgálatainak leginkább utjában van. A képzetet érzetmásolatnak gondolja, a testes valóság fantomjának, melyet az agysejtek munkája teremt egy második u.n. "belső világ" eleméül. Amit belőle az agysejtek minden titokzatos teremtő hatalom nélkül is megvalósít hatnak, szerinte taglejtés-mozdulat. A már látott tárgy elképzelése a réggondolás tartalmilag nem egyéb, mint "ugy tenni, mintha látnánk". De az "ugytevés" némileg lefokozott mértékben történik a jelen környezettel való megalkuvás folytán. Amit képzetnek érzünk és nevezünk, kezdődő taglejtés, nem hasonlít eredeti képéhez, nem tekinthető a kép agybeli másolatának. Csak az eredeti kép szemlélése közben végzett taglejtéseket másolja és a képzelet kép is ott van, ahol az eredeti: "nincs bennem".

Csak a képzet eredetijét szolgáltató érzet képszerűsége valóságos. Az érzet valódi realitás, külső hatások testi transzformációja. Amint a test mirigyei átalakítják a táplálékokat, éppúgy az átalakulás közvetítői, az érzékszerveknek az elsőrendű minőségeket másodrendűekké alakítják át. Az érzet tehát testi reakció, nem kíván pszichikai erőt, erőfoka nincs, csak okai és hatásai fokozhatók. Az "érzetfok" pusztán metafora, okai a külvilágból eredő rezgések, melyekből az ideg színt, hangot, stb.-t csinál. Hatásai az innervációk és taglejtések, melyek az érzetet "megérzéssé" teszik. Megérezni pedig nem más, mint mozgásbáhozatni magunkteremtette érzékektől.

A szemlélet ilyen megérzések csoportjaiból alakul és hogy mennyire mozgás természetű, azt mutatja keletkezése, amit a gyermektanulmányozó kedvére követhet. A szemlélet fejlődése a gyermeknél kezdetben a majdnem teljesen másoló mozdulatrendszernek visszahuzódásából áll, a pusztán innervációk felé, melyek a felnőtt szemlélőnek elégségesek. Azonos elemekkel bíró élmények hasonló innervációkat okoznak, ezért mondjuk magukat az élményeket hasonlóknak. Összehasonlítást akkor végzünk, amikor az összetévesztés veszélye áll fenn és ez a művelet nem egyéb, mint innervációink hasonlóságának konstatálása. A megkülönböztetés végső tartalma mindig ez: "B"-vel nem úgy kell viselkedni, mint "A"-val. Ennek a kijelentésnek a "A" más mint a "B" tartalma nincs. A ráismerés az összehasonlítás speciális esete, melyben innervációk azonosságát konstatáljuk; az "úgy hat rám, mint" tudomásulvétele. Arra az élményre ismerni rá, melynek tartalma már átélt megmozdulási csoportot jelent számomra. Ennek az érzetanyaga már lejátszott taglejtéssorozatot indít meg bennem.

A képzetársítás kapcsoló elemi mozdulatokká válnak és az, amit a régi lélektanok "képek jövés-menésének" nevezett, valójában nem más, mint taglejtésláncolat. A "hasonlóságos" és a "szomszédos" társulások megválasztásában harmadik törvény képen a gyakorlottság dönt, az ismétlés eredménye. Ez azzal jön egyes társítások segítségére, hogy több mozgásállapothoz köti a felidézendő anyagot és fokozza a megjelenésének valószínűségét. Ismert adatok felidézése szomszédos, ismeretleneké hasonlóságos társulást kelt; az utóbbi ezenkívül a szomszédos társítás megindító eszközüll is szerepel. Végeredményben azonban a hasonlóságos társulás is szomszédosnak tekinthető olyértelenben, hogy a hasonlóság "részleges azonosság" lévén, hasonlósági társítás akkor történik, mikor azonoshoz társulnak vele együtt járni szokott különbözők. E sokféleképpen támadható hasonlóság-definíció azonban az érzet hasonlítás értelmezésben bajt okoz, amit még súlyosbit az összehasonlításnak elemzéssel való értelmezése. A vállalkozás itt lehetetlent akar; részleges azonossággal egyszerű érzetet, minőségek hasonlóságát magyarázni képtelenség.

A látszólag társulatlanul jövő "szabadérkezésű" képzetek feltűnésének magyarázata elől a szerző elzárkózik. Az eszméletlen vagy tudattalan lelkiállapotokat észre nem vett társításnak, kiesett láncszemeknek nevezi. Az "érzethangulat" alapján való társításokat szomszédosoknak mondja, megszokással magyarázza. A rokonhangulati érzetek egyszerűsödésével mind nehezebb feladatok előkerülnek csak azért, hogy mert egyszerű feloldatlan minőség rokonsgot nem ismerhet el. Érzelmi elem csak a társulások motorikus voltánál fogva jut szerephez minden láncolatban. Más útja erre nincs, mert minden bennünk hagyott változás fiziológiai természetű; a tudatból minden elmúlt élmény örökre eltűnt, csak motorikus nyomok

élnék bennünk. Az elfeledett vagy nem aktuális emlékek szellemi tudományi tagadásával kapcsolatos szerzőnknek az a nézete is, hogy az újabb lélektanokban sokat emlegetett "féleszméléseket" szó-és kép nélküli gondolatfoszlányokat, melyek még nem formált gondolatok, de többek, mint tudatüresség, irreálisoknak tartja. Ezek létét tisztán logikai következtetésnek véli. Így az emlékezés nem valami folytonos és a tudat kontinuumát összetartó lelki hajlam, hanem redukálódik a képzettársítás mozgásjátékaira és állandó lehetősége teljesen kimerül idegrendszerünknek módosításában, melyet a benyomások végeznek. A figyelmet, akaratit jelenséget, cselekedetet/mint az árokásás vagy súlyemelés/kezdődő tettek alkotják; eredetileg arra figyelünk, ami veszélyes, amivel szemben cselekvéshez kell fogni. Ezért figyeltet az intenzív. Figyelni anyit, mint harckészülni, védelmi állásba helyezkedni. A "feszült figyelem" a "nehéz gondolat" nem metaforák, hanem szó szerint értendők: a bevezető folyamat az idegrendszer és az izomzat készenlétbe állítása. A súlyemelés és a figyelés kezdetben azonos, csak később differenciálódik egyrészt a karok és a derékizmok innervációjává, másrészt azokká anyak-, fej-, homlok-, arcizmok és az egész testi mozgatartás beállításává, amit figyelő-állapotnak nevezünk. Hogy önkéntelen vagy szándékos-e a figyelem, azt csak a determinálás közvetlensége dönti el; az utóbbi esetben a megindító érzet egy innerváció láncolatán keresztül gyakorolja hatását. Mindkét esetben külső ingerek indítanak mozgásfolyamatokat s ezzel erősíti a figyelés a célba vett gondolatot. Nem fokozza érzékenységüket sem objektív érzeteinket, hanem pontosítja az észrevevésben szereplő érzékszerveink adaptációját. Enélkül érthetetlen volna, hogy a figyelem miért gazdagítja élményeinket, miért hozza magával a tudat térfogatának kibővülését, azaz kisebb körbe való részleteződését. Az ap-
percepció erejét a percepcióval szemben gyengíti.

A fantázia csoportjában együtt találjuk az illúziót, hallucinációt, álmodást és a következtető gondolkodást. Valamennyinek alapformája a fantázia. Ennek pedig feledés a forrása. Elemi megnyilatkozása a "téves emlékezés", -"önkéntelen fantázia"/302./Ha t. i. a képzet kizárólag képzettársítás, akkor a fantáziának nincs más anyaga, mint a már kipróbált mozgulat-társítások és új mozgulatfajták csak érzékelés alkalmával termelhet a test, tehát a fantázia újszerűségének más forrása nem lehet, mint kihagyások és kombinációk. Gyökeresen újat nem teremthet, mechanizmusát elég tisztán mutatja, amely voltaképpen téves jóslás; amelyben az adott élményrészlethez más folytatást toldunk, /305/ mint amit az bennünk ébreszt elhívva van; a hallucináció pillanatnyi "álomállapot"/307/ s álom valóságnak vett gondolat. /311/ Az álomfejtegetésből csak azt tudjuk meg, hogy olyan állapot, melyben a "mintha úgy volna" helyébe az "úgy van" helyettesítődik be. Hogy az idegrendszer "zsidósága" honnan veszi ezt a valóságteremtő erőt, miért válik pusztán "érzékenység csökkenés" miatt a valóság mimelése valósággá, erre a kérdésre nem kapunk feleletet. Az érzetek minőségi rokonságának elemzése után ez a második nehéz pont ebben a szélsőséges mozgáspszichológiában. Amott a redukálhatatlan szellemi minőségek beismerésének híját éreztük, itt az átölt minőségek szellemi továbbélésnek valamely formájára lenne szükség, hogy álomszinező, élénkítő, értelmező, képszerűsítő, valóságtermelő munkáját megérthessük. Az álom tévónasiból, melyek a motorikus elmélet segítségével magyarázhatók, részletes és jó fejtegetéseket kapunk. Az álomra való visszaemlékezés, pl. amelyet a nem motorikus lélektanokban pusztán képtársításnak lehet kiküszöbölni. A mozgulat-elmélet azzal magyarázza, hogy

az álom az egész idegrendszer elzsidbadása folytán más magatartás-állapotot jelent, mint az éber állapot és ébren nem tudom megvalósítani. /319-320./

A gondolkodás a fantáziától csak a részletes kidolgozásban különbözik /331./ a következő gondolkodás, az okoskodás lélektani szerkezeténél fogva szintén a fantázia csoportjába tartozik. A kiegészítő munka annyi, mint egy részből megtudni az egészet; mozgásnyelven: bizonyos innervációk rendszerekhez megtalálni a hozzájuk tartozókat. Gépezete azonos a fantáziájával; az is tudategészekhez told kiegészítőseket. Csak abban különböznek, hogy a tudományos következtetés eredménye igaz.

A művészi és tudományos fantázia tehát semmi más, mint innerváció, kép nincs benne /325/s így minden szellemi alkotás 2 aktusból áll: valami hasonlósági átrésztésből és analógiás okoskodásból. Az újító elem sohasem teremtés benne, hanem mindig utánzás /331/. Amit teremtésnek mondanak, az nem más, mint ismert mozdulatoknak ismeretlen összerakása. /333/ Ezen a ponton a szerző annyira radikális, hogy tagadja a tehetséget, a lángészt mint teremtőerőt /335/, csak társításainak nagyobb változatoságát okozza újításaiért. Az alkotó sem tehet egyebet, minthogy társít, a művészi ötlet és a hatása alatt lefolyó szerkesztés sem más, mint pusztán asszociáció. Szerzőnk erről annyira meg van győződve, hogy lehetségesnek tart olyan lélektani érdeklődő zenészerzőt, aki minden zenegondolatához oda tudná jelezni annak eredetét ismert zeneművekből. /344/ Hisz olyan művészetpszichológia eljövételében, mely a rossz művek keletkezésének titkát úgy fogják ismerni, mint az órák a jó és rossz óra szerkezetét. /345/

E ponton nem lehet a szerzővel egyetértetni. Nem hihető, hogy a szellemi alkotás lélektanát innerváció-tanulmányokkal valaha is ki fogják meríteni. Azokat a gyökeresen új szellemi állapotokat, melyek a szellemi alkotás megindítóit és továbbadói, nem lehet taglejtés-komplexumok leírásával kimeríteni. Ha teljes részletezéssel leírtuk volna már mindazokat a finom mozdulatokat és mozdulatrendszereket, melyeknek az alkotó művész testi mivolta a játéktere, akkor sem mondhattunk volna el semmit ennek az alkotásnak eredményéről, a műről, magáról. A műalkotás akármilyen anyagi eszközökkel készült is, lényegében szellemi állapot, propagálható tudattény, akár "illúzió", akár nem, az összes taglejtések és materiális eszközök csak arra valók, hogy ezt az illúziót lehetővé tegyék. Az a művész-pszichológus, aki alkotásának egész taglejtés-komplexumát felfedné előttünk, művből csak a mesterséget árulná el; legjobb esetben annyit adha előle, mint a szobrász, aki szobrának ismertetése vágott mozgókép felvételben mutatná meg összes kézmozdulatait, melyekkel azt megalkotta. Látnánk alkotásának eszközét, de eredményének megismeréséhez még hátra volna egy összefoglaló szemlélet, a szobornál egy szellemi egységesítés, mely rokon azzal az aktussal, mellyel a szobor teremtve a művész lelkében megfogant. Ezt a kísérő mozgások ismerete elősegítheti, de nem pótolhatja.

Pösch Jenő azt az állítását akarja megokolni, hogy voltaképpen csak egy lelki jelenség van, a mozdulat; örökre ez történik, hogy tapasztalatokat szerzünk és ezek alapján hasznos magatartásokat veszünk fel. /365/ Ezek erő kifejtéssel járnak és különféle feladatokat töltenek be. Pszichikai jelentésű szavakkal írjuk le őket, de ezek sok felesége egyszerű tulterhelés. /366/ amit megokoltunk, de nem helyeseltünk. Figyel, rágondol, emlékezik, képzel, ezek eredetileg azonos tárgyra alkotott szavak /367/ és rögzíthetőnek véljük őket, amely által tévedésbe ejtenek, mert mindezek a mozdulatnak, mint egyetlen lelki adottoknak a különböző megnyilvánulásai, melyek tapasztalatszerzés közben keletkeznek.

Az első kivetnivaló ebben az értelemben az egy képtermelő működése. Ez egy rendkívül alapos és szellemes fejtegetés keretében történik/280-430/ és azt a látszatot kelti, hogy végleges. Ezzel azonban a szerző végleg elintézettnak véli a kép-exisztencia kérdését, mert materialista realizmusából folyólag, ha az egy nem tud képet termelni, akkor a kép nem is létezik. Nem gondol a szerző arra a paradoxonra, amely annak a ténynek a tapasztalásában áll, hogy egyrészt az egy sokszor képtelen az ábrázolásra, másrészt viszont a szellem makacsul tanuskodik a képszerűség mellett. Ilyen esetben is csak a szemlélésben ismer el hívó tartalmat és válaszoló mozgulatot; a képzelésben nem talál mást, mint a mozgulat-elemek többé-kevésbé hű ismétlését, egy "mintha"-t, ami az eredeti tárgy látszatát adja. De ha elismeri, hogy 2 látszat van/433/, akkor meg kellene magyaráznia azt is, hogy miért nem szabad a látszatban bízunk. Ami szellemileg látszik, az szellemileg van is. Ha a kép látszik, akkor van. Ezt tagadni annyi volna, mint olyan látszatot állítani, ami nem látszik. A szellemi lét valóságossága ellen csak akkor lehet fellebbezés, ha előre elhatároztuk, hogy a materiálisan nem támogatott létet nemlétnak fogjuk nevezni. Szerzőnk éppen ezt vallja be magáról/1135/ amikor azt mondja, hogy realizmusát nem bizonyítja, hanem kiindulásul használja. Ennek az axiómának védelme alatt az egy kép-termelő tulajdonságának tagadása elég a kép létének eltörlésére és világos, hogy ennek a lélektanok alapfoglalta nem lehet más, mint a "multnak" végleges megsemmisültségéről való meggyőződés/442/ tárgya pedig nem más, mint egy újra felfedezett reflexológia/455/, melyet Posch Jenő sürgősen kíván a divatos szellemtudomány helyett. A lélektani kifejezések eszméleti tartalmát pedig éppolyan üres entitásnak veszi a mozgulatok összefoglalására, mint a filozófiai substantia-fogalom volt a tárgy konkrét tulajdonságaival szemben/458/.

Posch Jenő azonban más oldalról akarja a maga képtagadó elméletének fő támasztékát beállítani. Ugy bizonyítja a kép-elmélet lehetetlenségét, hogy kimutatja az innerváció-folyamatok elégséges voltát. Mindannak megértésére, amit a lélektanban képpel magyaráznak/400/. Ez a cél sok beható reflextani elemzést mondhat vele és a mozgulatok tényleges szerepének kitűnő fejtegetését köszönhetjük neki/400-500/. De fogadjuk el, hogy mindent megmagyaráztunk a tiszta motorikus folyamatokkal, amit csak a szellemtudománynak szán lélektan feladatául vállalt. Bebizonyítottuk-e ezzel, hogy nincs lelki kép? Ennek állítása azt a hallgatóságos posztulátumot tartalmazza, hogy a valóságnak csak annyi eleme van, amennyiből őt meg lehet érteni. Jelen esetben szellemem-ha tanuságát figyelembe akarom venni-ténnyel szól ellene, mert folyton képszerűséget mutat. Vajon szabad-e tényt tagadni csak azért, mert nélküle is meg tudtunk volna más, akárcsak mindent magyarázni, ha csak előre el nem fogadtuk, hogy a szellem tanulságát, ha egymunka nem támogatja, látszatnak, nemlétnak fogjuk venni? Nem, ez az okoskodás akkor sem bizonyítaná a képek nem-létét, ha fegyverzetül mellette volna az angol mintára elgondolt térelmélet/477/, amit a szerző óhajtott a mely Berkeley módjára megmagyarázná, hogy a világot nem látjuk, hanem olvassuk. Akkor sem lehetne az emlékeztést gyakorlatossággal azonosítani, minden emléket mozgásénlétnak venni /490/, a gondolatot beszéd-geisztus vázlatokkal azonosítani/500-610/, a lélek, az öntudat egységét pusztán behaviorizmusra redukálni/675/, az öntudatot az "én" szóhasználati utasításaivá anyagiasítani/700-705/ és az egész pszichológiát a fiziológia mezejére visszazsorítva a belső tapasztalás vizsgálatától letiltani-ha csak előre axiómaszerűen állást nem foglalnánk a

szellemi létezők ellen.

Azonban mindezeknek az elemzéseknek megvan és megmarad az az elvitázhatatlan értéke, hogy a mozgás-elemek fontosságát minden lelkitényben kiemelik, azoknak döntő funkcióját megvilágítják és radikális tulzásaikkal előtérbe segítik azt a gondolatot, amely rá akar világítani a mozgáselemek szerepére a lelki működések terén. Hossezas nyelvészeti fejtegetésekkel magyarázza a szerző a lelkijelenség, a gondolkodás-és beszédmegértés folyamatát. A beszéd-megértés folyamatának magyarázata azonban ismét olyan pont, ahol a tisztán motorikus elmélet nem lehet kielégítő. Nagyon jól megértjük vele, hogyan elemezzük a hallott hangfolytonosságot szavakká, de a vele felfogott gondolat értelmének lelki átéltségségét, a szavakhoz minden mondathoz adaptálódó kimeríthetetlen, jelentésbeli variációit és a szigorú szellemvizsgálat szemében kétszer sem azonos tartalmu megjelenését minellessel kimerítően meg nem érthetjük.

Mondjuk ki erre a részletproblemára alkalmazva ezt az alternatívát, ami a szellemvizsgáló pszichológust az egész mű olvasása előtt általános formulázásban fogja kísérni. Azzal az állítással vagyunk itt szemben, hogy a hallott beszédet utána gondoló egységben semmi más nincsen, mint szó-és gesztusmimelő taglejtések sorozata. Ezt az állítást kétféleképpen érthetem: Először úgy, hogy a létezőnek elismert mozgásokat konkrét egészükben fogom fel, ami azt jelenti, hogy velük és belőlük gondolom azt az öntudatosan tapasztalt jelentést, ami semmiesetre sem azonos a mozgások absztrakt fizikai lefolyásával. Akkor azonban a mozgásnak mint eseményeknek jelentésük van szellemi értelmében is, vagyis a mozgásoknak éppen azok a speciális és egyetlen fajtái, melyek szerves és konkrét minőségükben a lelkitartalmat is felölelik. "A minden lelkiélmény mozgulat" állításnak igeza van, de nem mond újat, nem mond mást, minthogy a "lelkiélmény" nevű komplexum éppen az a különleges és egyetlen minőségű mozgástünet, amit rendszeren csak lelkitünetnek szokás nevezni. Ebbe ~~csak~~ beleértjük még a mozgásról való tudatjelentésen kívül a mozgás tudatától különböző minőséget is, melyet bárki tapasztalhat.

Másodszor úgy, hogy a mozgulat, amiről beszélünk, nem más, mint térbeli elmozdulás, játék, időkészlet, izmok kezdődő vagy bevégeződő összehurkódása; csakis ez játszódik le a testben, amit tudni vélünk róla az nincs. Ez az állítás radikális volna, de ellentmondást tartalmaz, mert azt mondja, hogy azt, amit szellemileg akár illuzióképen, vagy látszatszerűen tapasztalok, nem tapasztalom, hanem csak elhitetem magammal; hogy tapasztalom. Erről azt jegyezzük csak meg, hogy ennek az alternatívának a kimenetele annak a gondolkodásmódnak a tagadása, mellyel az egész mondahivallónkat végig gondoljuk.

Ettől Bosch Jenő egy közbűlő álláspont követésével tér el. A mozgások, melyekkel a lelkiéletet azonosítja, tudatosak, de a róla való gondolkodásomban nincsen más, mint ezeknek a mozgásoknak a tudata. Semmiféle szellemi minőség, melyekből képzetek, emlékképek elszakadhatnak, a mozgások tudatából nem integrálódik be. Ha ön-megfigyelésem azt mondja, hogy másról is tudok, mint mozgulatokról, akkor émlésem magam.

Ennek az állításnak azonban a szerző rosszallása ellentmond is - az emberek tömegesen rabjai, mert egy kimeríthetetlenül gazdag belső világot, a lelki világot teremti meg. Erről a világról meg-részeleg azt állítani, hogy egyszerűen "taglejtéstudatok"-és semmi egyéb. Miért van akkor mindig új mondanivalónk róla és miért terem-

tett az introspekció segítségével egy egész pszichológiát? Ha ez csak olyan "látszvilág", amely különféle főnevesítés és félreértett metaforizálás útján jött létre, akkor érthetetlen, hogy az emberiség legnagyobb gondolkodói miért szentelték egész életüket ilyen főlőleges "látszat-eszméléseknek". A leghíresebb elmék - az olykor ellentétes állítások ellenére is - sokszor bémulatos egyértelműséggel hitet tettek a lélek külön valósága mellett. Mindez szükségessé teszi, hogy az "emberi taglejtések" tudományán kívül továbbra is folytassuk a tudomány fátylavív "a lélek rejtelseinek feltárását". Tegyük hozzá, hogy a csalódásoknak, félreértéseknek, e málysgésen emberi rendszere, ezek a szellemi, lelki illúziók, e letagadott képek és minőségek az emberi élet szépségének és örökös megújulásának forrásai; ez a másra született, szavakhoz fantáziált világ emberi személviségünk egyedüliségének forrása és e mellett közösen megértett birtokunk, melyre az elme mindig kíváncsi lesz s melynek titkát mindig elégedetlenül fogja kutatni a taglejtések mögött. Bergson már a XIX. szd. végén kimutatta, hogy a mozdulat-elemek teljes lélektani értékelése nem összezférhetetlen a lélektannak, mint tudománynak fenntartásával. Ezek ismerete talán sokban megmáshatták volna Posch Jenő szélsőséges felfogását. Szellemtudományi álláspontra persze nem juthatott el, mert az csakis egy spiritualista realizmusban lehetséges. Ez elkerülhetetlenül tódul fel a gondolkodásban, a az egy ábrázolásra való képzelenséget az öntudat tanulságaival összevetjük és materialista realizmusban csak az maradhat, aki vagy az első állítás bizonyítékait, vagy az/önmegfigyelés adatait nem tartja hiteléseknek. Az hiszem, hogy a lélek, mint szellemi tény elől nem lehet kitérni s ekkor a lélektan metafizikai meg-alapozásul nem marad egyéb, mint egy bizonyos pozitívista spiritualizmus, mely a tönk szembesítéscének terméke. Ha öntudatunk szerint másról is tudunk, mint amit az idegrendszer teremteni tud, akkor a szellemi, lelkiélet e maga teljességében nem lehet kizárólag az egy működésének terméke. Így a lélektannak már a megalkulásakor függetlenítenie kell magát mindig, minden kizárólagos materializmustól.

Az érzelme és akarat motorikus elemzésével részletesebben nem foglalkozom, csak megjegyezni, hogy ezt a 2 tudománycsoportot, melyekben a mozgáselemek felismerése, sőt tulhajtása is régebbi keletű, a szerző igen ~~át~~ nagy részletességgel tárgyalja. Álláspontjának belső logikája természetessé teszi azt a kijelentést, hogy ne válasszuk el értelmi akasainkat az érzelmiéktől, az akaratitól/312/, hogy az érzelme és az akarat szavakat egyszerűen a mozgáselemek tulnyomóvá válására tartsuk fenn. Az akarat nevű belső folyamatot, mint illúziót, tagadjuk és ne lelkisajátságnak, hanem szerzett egyességnek, taglejtéseink felett kialakult befolyásunknak/1026/telkintsek. A szabadság képzetét a metafizikai szabadság gondolatától mint illúziótól elkülönítve mozgástudattá redukáljuk/1045/. Megemlítjük, hogy az érzelme e fejezetében sokoldalúan kifejtett minikatenulmánnyal/nevetés, sírás/és a a nevelés hatásának mozgáselméleti fejtegetésével találkozzunk. 300 és köv. oldalak.

Az utolsó részben - "Realizmus világnézete" - akarja elhatárolni Posch Jenő nézetét a materializmustól. Felfogását realizmusnak nevezi, melven azt érti, hogy csak reális dolgot, azaz anyagot ismer el. Nem tartja magát materialistának, mert a materializmus szerinte feltételez lelket, mint az anyag valamilyen termékét, ki-sugárzását. Azonban szellemi létezésről semmilyen formában tudni nem akar. Ezt a nézetét nevezi ő realizmusnak elhatárolva jól a materializmustól. Azonban ez nem sikerül semmiképpen neki; ezzel csak monista materialista felfogását igazolja. E vádat tehát ezek a fej

tegetések nem győzték le. B-cszél még itt röviden a pszichofizikai parallelizmusról is. Szélsőséges álláspontjához hű maradván kijelenti, hogy a testi jelenséget nem kíséri semmiféle lelki jelenség. Amit mi ilyennek érzünk az nem más, mint fiziológiai sorozat. Ezt nézzük mi léleknek. Munkáját a szerző maga az Athenaeum c. folyóirat 1915.-i számában ismertette röviden. /167-175. oldalakon./

E munkájából "A központi mint mozgulat" c. részlet jelent meg az 1910-ben kiadott "Emlékkönyv Alexander Bernát 60. születése napjára". Írták tanítványai, barátai, tisztelői.

"Az érzet" cím alatt jelent meg egy másik részlete 1914-ben a Magyar Filozófiai Társaság Közleményei c. folyóiratban.

"Az érzelmi viszonya a gondolatokhoz és érzetekhez" c. alatt jelent meg szintén e munka részlete 1914-ben az Athenaeum c. folyóiratban.

Munkájának németnyelvű kivonata "Umriss einer realistischen Psychologie" címen az Arch.f.d.ges.Psychologie 1923. számában jelent meg.

b. /"Adalékok a zene pszichológiájához":

/Posch Jenő: Huszadik Század XX.k. 1914. július.-dec. és XXV.kötet. 1917. január-juniusi szám./

Ittben a munkájában Posch Jenő a zene megértését óhajtja tárgyalni, de igazában ennek mibenlétét vizsgálni. Mit tesz zenét megérteni? -kérdezi. A gyönyörködés nem elég válasz erre; a megértés a gyönyörködést megelőző folyamat. Posch Jenő szerint ez a kérdés nagyonis a pszichológiába tartozik. Vizsgálni kell tehát a megértés állapotát. Szerinte megértünk valamilyen darabot akkor is, ha az gondolatokat bennünk nem kelt. Valamint a zenei kacszt tagolót vessz észre a fül a zenében; ez a ritmus. Ez az első eleme a zenének, mely a melódiát szépen tagozza. Ezután másik két elemével foglalkozik a zenének: a harmóniával, és a melódiával. A harmónia képesíti a hallgatót arra, hogy az akkordok, illetve a hangok közötti bonvolultabb rokonságot is felfedezze. A harmónia még jobban tagozottá teszi a zenét. A darabnak a témáját ezek segítségével ismerjük fel. Nagy jelentősége van még a hallásnak is. A megértés tehát ezek szerint annál tölsebb, minél jobban felismerhetők a ritmussal van dolunk és minél könnyebb harmóniával. A zenének megértése nehéz, mert alapos és többszöri hallás és utánkövetés szükséges hozzá. Az igazi megértéshez szerinte a házi muzsikálás vezet. A zenét meg nem értő ember csak részleteket érez. A zenét megértő a zenét nemcsak hangok összességének fogja fel, hanem valami olyannak, ami valamit ki akar fejezni. Ezzel eljut második kérdéséhez, ahol a zene kifejezési erejét vizsgálja. Tanulmányának ez a része végigátnyában Hanslick munkájának nézetével és az ezzel ellentétes nézetekkel foglalkozik. Felhasználja a tanulmányt régebben kifejtett pszichológiai nézetének terjesztésére több-kevésbé sikerrel. A zenét ugyanis Hanslick, mint érzellem kifejezést bírálja. Ittben Posch is sietve igazat ad neki. "A James-Lange-féle érzelenteória véget vetett az érzelmek eddigi köddés, mindenféle miszticizmussal és spiritualizmussal egybekuszált fogalmának; megtanított bennünket az érzelmeknek realisztikus, vagyis csak a bennük rejlő realitást elismerő felfogására. A mai, főleg motorikus pszichológiának az érzelmen nem többé valami titkos szellemi állapot, a léleknek valamilyen határozománya, ont váse, hanem nem egyéb, mint az egyénnek külsőházerő megotartása, egy teljes innervacionális állapota valamely adattal, külső világi helyzetrel szemben. A mai pszichológiában a tagolítás és arakifejezés nem kíséri többé értelmetlen módon és okból az érzelmet, hanem a tagolítások szűszessége nem győb, mint maga az érzellem. Az érzelmen tehát nem más,

mint az egyénnek bestönszerü póza, amelyre indítja az a külső helyzet, amelybe belekerül. "A zenedarab olyan magatartásra, olyan viselkedésre ingerli a hallgatót, mint amilyenben az keletkezett". /35. kötet. 210. oldal/ Csodálkozok azon, hogy még ma is vannak zeneesztétikusok, akik a zenében érzelm kifejező eszközt látnak. Spencer után indulva mondja, hogy a nyelv szolgált mintaköpi a zenének. Máshol meg azt mondja a zenéről: "egy mélyen szubjektív egyéni átélés, mondhatnám szenvedés, egy esemény, amellyel szemben viselkedünk és életfenn tartó erőnköt volt alkalmunk kifejezni". A filozófus fennsége sem érzi a zenét, mint a maga gondolat alakulásait, de ez semmi egyéb, mint az asszociációknak egy közönséges esete. A zene nem ábrázol érzelmeket, csak megsejteti a konkrétumokat, melyek az illető érzelmét, megnyilatkozást keltették a résztvevőben. E szerint a zeneszerző bizonyos fokig szuggerálni tudja az érzelmeket vagy ahöz hasonló viselkedési módokat a hallgatónak. A zene nem a szerző érzelmeit fejezi ki, aki azt gondolja, az hibás nézetet vall; legfeljebb arról lehet beszélni, hogy a karakterét, egyéniségét fejezi ki. Nem fejezi továbbá a zene sem a hallgatónak, sem a képzelt vagy valódi szereplőnek sem az érzelmeit. A zene valójában tehát az érzelmek csiráját, a fiziológiai folyamatokat idézi elő bennünk. A zene nem egy megfoghatatlan metafizikum, hanem csak annyi, amennyinek mutatkozik. A tanulmányban Posch Jenő ismert pszichológiai nézeteit viszi következetesen keresztül.

c./A metaforáról.

A metafora nem közönséges stilusszépitő eszköz, ahogy a felszínes gondolkodó Quintilianus után képzeli, hanem egy mélyebben fekvő pszichológiai kérdés. A pszichológia "összehasonlítás" c. fejezetében volna helye e kérdésnek. A metafora egész más, mint a hasonlat. Ha a tévőre azt mondom, olyan mint a léna, ez csak egyszerű hasonlat, de ha azt mondom, hogy "sivatag hajója", akkor metaforával élttem. Ugy látszik, mintha a metafora valami távoleső hasonlat lenne. Valóban ilyen is: "A metafora olyan távoleső hasonlat, amelyet a hallgató a kifejezendő gondolat szempontjából nyereségből érez". /Egyetemes Philológiai Közlöny. 42. évfolyam. 19. oldal./ A metafora a szimbolumokkal mutat rokonságot. Van a metaforáknak igen érdekes csoportja az antropomorfikus-csoport. Ide tartoznak a primitív népeknél elterjedt természet magyarázatok. Posch Jenő a metaforáról szóló tanulmányában is következetes marad és sietve harcba indul a dualista felfogás ellen, mely szerinte testet és lelket tételez fel. Ez a felfogás- véleménye a metaforára is ráüti a bályegét, amikor a metaforát úgy határozza meg, hogy az a szellemi dolgokat anyagi módon fejezi ki, azaz így kezdi szemléletessé tenni. Monisztikus felfogásával úgy igazítja ezeket ki, hogy az anyagi dolgokat a beszélő antropomorfizálja és belső szókinése segítségével metafora alakjában jelöl meg különféle emberi magatartást, azaz cselekvésmódokat. A szerzőnek e felfogása sem más, mint a motorikus pszichológikus felfogásának e tőrré való áttételése. Ez elv terjesztését minden tőren szívesen és következetesen igyekszik végezni. Felfogása szerint tehát az irreális, azaz a nem való, csak képzelt, gondolt dolgot, mely eredetileg konkrét dolgot jelentett, jelöli meg metaforával. Tehát ahol metaforával találkozunk, mindig felmerül az a gyanu, hogy nem reális tőrrén mozgunk. Másik tanulságát is levonja e felfogásnak Posch Jenő, mégpedig azt, hogy a nyelv lelki dolgokat az illető lelki állapot kíséretében fellépő testi folyamat megjelelésével nevez meg. Szerinte a metafora lényege ez. Az emberiség történetében volt tehát a hívő korszak előtt olyan állapot, mikor az u.n. szellemi dolgokat

anyagias kokrét dolgoknak fogták fel és nevezték meg. A metafora hasznát tehát, hogy az ember le tudott írni viselkedésmódokat, amikor még "test és szellem" dualizmus egy külön lelki eseménysorozatban való hit nem alakult meg. A metaforát a fantázia alkotta meg, ehhez pedig más-és másféle gondolkodó eljárás kellett. Végül így fogalmazza meg a szerző, hogy a metafora nem más, mint a fantáziának és a hozzájáró hasonlósági asszociációnak a szüleménye. A szerző e munkája az "Egyetemes Philológiai Közöny" 42. évfolymában jelent meg.

d./Az öngyilkosság lélek-és erkölcsstani szempontból.

/Akadémiai székfoglaló. Posch Jenő. Megjelent "Nyugat" c. folyóirat 1921 évfolyam 1. kötetében./

Legelőször megindokolja a szerző tárgyválasztását azzal, hogy az öngyilkosság a statisztika szerint igen elterjedt és ezért igen hasznos vele lélektani és erkölcsstani szempontból foglalkozni. Rögtön megjegyzi, hogy felfogását a realizmus álláspontjából fogalmazta meg. Elmondja itt már világosan, hogy világnézete Comte, Spencer, Darwin, Haeckel novához kapcsolódik. Kötelességének tartotta, hogy az Akadémia előtt nyilvánosan megvallja nézetét. Irtekezése első részében lélektani szempontból vizsgálja az öngyilkosságot, azaz abból a szempontból, hogy egyáltalán célszerű-e. A halál fogalmáról beszél és azt mondja, hogy a halál folyamata az, amikor a személyből dolog lesz. Ebbe a felfogásába szerinte a hívő emberek nem tudnak belenyugodni. Ezek előrebecsötése után szól arról, hogy kétféle öngyilkost különböztet meg: aki ház a halál utáni megmaradásban, a másik, aki nem. Posch Jenő a második tipussal, a nem hívővel foglalkozik. Az előzőt átengedi a vallás számára. Az öngyilkosság tényét csak olyan szempontból lehet szerinte nézni, hogy a halál után már nincs élet, azaz nem lehet úgy spekulálni, hogy földi kinomat megszüntetve új életbe kezd. Ez elápon állva tehát az öngyilkos csak külön kint: "halálkint" szerezh magának. Az ilyen öngyilkosság tehát nyilván teljes abszurdum és ha valaki elköveti, akkor ösztönszerűleg menekülni akar tőle. Az öngyilkosság tehát abszurdum, ha úgy fogjuk fel, hogy meglevő kinoknak a megrövidítését célozza, mert tulajdonképpen az öngyilkossággal új, nagyobb kinokat szerzünk. Még nagyobb abszurdum, ha meg nem levő, eszt leg be sem következendő bajokat akarunk öngyilkossággal elhárítani. Aki elköveti az öngyilkosságot, mindössze eléri a haláltusát, de nem éri el azt, hogy bizonyos megelégedettség érzését élje át. Az értelem nem élheti meg már a visszpillantást-sőt az ösztön leginkább az életbe akar visszajutni. Súlyos logikai hiba tehát az öngyilkosság. Posch Jenő felfogása szerint az öngyilkos azért eltévelyedett, mert a divatos pszichológiai káprázat hályogot rak szemére a halál tényével szemben. Szerinte öngyilkosságot transcendens gondolkodással lehet kitervezni, olyan gondolkodással, mely a halál után is létet tételez fel. Ezek szerint lényegében Posch Jenő szerint csak a hívő tévelyedhet az öngyilkosság útjára. A halál utáni állapot sajátos felfogása miatt teszi ezt. A biológikusan gondolkodó ember szerinte erre az ultra sokkal kevésbé jut el. Az élet és a statisztika, de egyéb megfontolások sem ezt az életet igazolják. A következő részben arról beszél a szerző, hogy az öngyilkosság a hátramaradottakon sem segít semmit; nem szolgálja a közjót. Megjegyzi, hogy az állatok körében öngyilkosság nem fordul elő; öngyilkosság csak ott fordulhat elő, ahol az elkövetőben meg van a saját teste halálthozó természetének az ismerete. Végül odajut, hogy az öngyilkosság csaknem megoldás, mert nincs benne semmiféle ratió. Az öngyilkos tehát szerinte lelki káprázatban szenved, amelyben a realista materialista monista pszichológus semmiképpen sem jut bele. Ezután etikai szempontból tárgyalja

az öngyilkosságot. Rögtön Kant ellen is fordul, aki minden öngyilkosságot erkölcsi telenségnek tart. Szerinte azért érdekes ez a kérdés, mert a közösségre kihat és a másik ember nem nézi közömbösen az ön eszelekedetemet. A társadalom mindig megmarad a maga ítéllete mellett: hol elit'li, hol pedig nem ítéli el az öngyilkos tettét. Van aki úgy gondolkozik, hogy az öngyilkos végeredményben nem károsítja meg a társadalmat, csak megszűnik hasznára lenni. A társadalomnak az öngyilkosság elleni felfogását és az ebből fakadó erkölcsi elítélését lehet cáfolgatni ugyan, de megdönteni nem. Posch Jenő azt hangoztatja, hogy az öngyilkosság nem annyira erkölcsi telen, mint amennyire abszurdum. Ugyanis szerinte a társadalom különböző ítélletei az öngyilkossal szemben azt bizonyítják, hogy az etikai törvények is módosulnak. Mai korról azt mondja, hogy a társadalomban szükségmegoldás-képen az öngyilkossággal megalkusznak. A vallásosság elítéli ugyan az öngyilkosságot, de ennek, -hogy következetes maradjon magához a vallást elítélő Posch Jenő, -nem tulajdonít jelentőséget. Sokkal fontosabb lenne szerinte az egész köz felfogását az emberiségnek megjavítani. Szociális vonalon való javítást kíván, hogy így megoldható legyen az öngyilkosság kérdése.

Az öngyilkosság egyik főokának az élet meguntat, az unalmat gondolja a szerző. Nevelési rendszereinkben is hibát követünk el, mert telet'jük a gyermeket egy csomó űtet nem érdeklő ismerettel. Olyan pedagógia kell, mely a gyermek érdeklődését fenntartja és munkálkodásra szoktat. A tudományban ne csak a rideg "muszáj" uralkodjék, hanem szoktassuk rá-különösen az egyetemen a hallgatóságot-a mély, vonzó érdeklődésre. Az életundor ellen egy tudományért lelkesedő lelkiületet kell kifejlesztetni, mely önzetlen és a világ minden problémája iránt érdeklődő. Ezt a célt kell szolgálnia a nevelésnek. Szerinte a realiztikus gondolkodás a vallástévelygő tulvilági hiténél sokkal jobbat, a tudomány igaz szeretetét adja az ember kezébe, mely sokkal inkább lehetetlenné teszi az öngyilkosság logikai ballépését, mint az előbbi.

e./Az álom és az unalom.

/Körkérdeés Posch Jenőtől. A Magyar Filozófiai Társaság Közleményei 4. füzet./

A körkérdeésben az álmot fejtegeti Posch Jenő és arról beszél, hogy az egyfajta érzelmi állapot az unalom, mint pszichikus folyamat az álomban nem fordul elő. Ezt azzal magyarázza, hogy az unalom megalakulásának egyik feltétele hiányzik az olvasnól, ugyanis az olvasnának hallucinációira hajlamos volta az unatkozást megbiusítja. Ugyanis ez a hallucináló hajlandóság a ki nem elégitő eseményt mindjárt mással váltja fel. Ezek után 7 kérdést vet fel a folyóirat olvasóinak: 1./Megegyezik-e a megfigyelésem, t. i. hogy unalom az álomban nem fordul elő, a saját megfigyelésükkel; 2./ha megegyezik, helyesnek, illetve miben találják helytelennek magyarázatomat; 3./van-e valamilyen pszichológiai munka, ahol van e kérdéstről szó.

Ugyanezen folyóirat 6. számában "Tárlózat a körkérdeés köről" címen K. S. ...néven válaszolnak a kérdésre. Nézete szerint a kördeés, ahogy fel van adva, megoldhatatlan, mert többfajta unalom van. Egy egyszerű unalom, mellyel bizonyos üresség, foglalkozáshiány jár, mely közös tulajdona az embereknek. A másíkfajta unalom már sokkal komplexebb érzés. Az álomban pedig legnagyobbbrészt az alsóbbrendű lelki-funkció, azaz önnfenntartásra, stb. -re ösztönök, tehetségek veszik ki a részüket. Ezért nem fordul elő ilyen magasabbrendű unalom érzése az álomban.

Posch Jenő pszichológiai munkáinak ismertetése után röviden összefoglaljuk a lélekről alkotott nézeteit. Munkáiból észlel-

hogy lényegében minden sorával a léleknek, mint szellemi valónak megdöntésére törekszik. A "Lelekjelenségeink és természetük" című munkájának előszavában fejti e célját világosan és határozottan. Stricker, Münsterberg, Taine stb. munkáinak tanulmányozásából azt a gondolatot merítette, hogy a képzetet - szerinte a lélekhívők legerősebb támaszát - a pszichológiából ki lehet küszöbölni. Motorikus egyéniséggel összeegyeztetve, - de még inkább a voluntarista pszichológia irányától teljesen lekötve, - úgy gondolja, hogy a képzeteket a voluntarizmus következetes alkalmazásával a lélektan területéről ki tudja küszöbölni. Munkája Lange-James, Avenarius, Pouillée, Mathner, Münsterberg és Ribot gondolatainak következetes keresztülvitele. Mint felettebb láttuk, a lélektan egész területén alkalmazza ezt a motorikus elveket. Arra a felfogásra jut ezek után, hogy nincsenek képzeleteink, hanem olyan magatartást tanusítunk, mintha most "A" tárgyat látnánk. Mindent mozgással, izomfeszültséggel, azaz fiziológiával magyaráz. A szerző maga is érzi, hogy mennyire nem a lélek maga találmánya mindez. Széveival élve: "Az egész könyvben nincs egyetlen gondolat sem, melynek minden ekémet tisztán a magam találmányának tekinthetném; de viszont nincs egy sem, melyet ha másoktól kaptam is, ne igyekeztem volna a magam módjára átgyúrni". Pszichológiáját tehát a voluntarista irány hazánkban való propagandájának kell tekinteni. A magasabbrendű lelekjelenségeket azonban egyáltalán meg sem tudta közelíteni e magyarázókkal Posch Jenő. A lélektannak ez irányba elszigetelődött és egy új irány, - mely a filozófiát is a neki való módon szóltattatta meg a lélektanban - indult meg. Ez az irány a megőrt lélektan, mely középső helyet foglal el a természettudományok és a filozófia között. Felhasználja a tapasztalatokat, de egységes szellemi egészben akarja látni a lélek jelenségeit. Igazában Posch Jenő e munkájában is következetesen lényegében pozitivistikus, szélsőséges, materialista monista elméletét, - melyet ő "realista világnézet" - nek nevez-őhojtja terjesztetni. Sok érdekes és jó stílusú fejtegetés van benne, de hatása csak annyiban figyelemreméltó, hogy sajátos és a lelekjelenségekkel összefüggő testi változásokra felhívta a figyelmet.

5./Pedagógiai tárgyú cikke.

"Az iskolai gyakorlatokról"/Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny. 1909. évfolyam 20. szám./

Cikkében előrebocsátja, hogy az iskolai gyakorlatok közül az írásbeli dolgozatokról akar beszélni. Az Utasítás a dolgozatok számát havonként kettőben szabja meg. Posch Jenő ezt semmiképen sem tartja helyesnek és nem tudja összeegyeztetni az Utasítás liberális szellemével. Az írásbeli dolgozatok ugyanis nem csak az írás gyakorlására valók, hanem a tanítás anyagának begyakorlására, elsajátítására; tehát az írásbeli dolgozatok a tanárnak egyik fontos módszertani eszköze. Az Utasítás szerinte megynis szabályozza e téren a tanárt. Vem veszi tehát figyelembe a szabadság törekvő liberális pedagógia elveit? Másfajta eljárást javasol, mégpedig egy kis iskolai gyűjtemény bevezetését a tanulók számára, melyben az órán előforduló lényeges magyarázatokat jegyezzék fel. Ezáltal sokkal több gyakorlást nyerhetnek a tanulók. Alkalmazhatnák ismereteiket, amikor a kis gyűjteményben az órán felvetett problémákat, feladatokat is megoldanák. Ennek alkalmazásával az iskolai dolgozatok száma lecsökkenhetne. Tapasztalatból mondja, hogy egy dolgozat kijavítására semmiképen sem elegendő, - hogyha a javítási órán valóban tanítást akarunk folytatni - egy óra. Munkácsémbe-írja-én is 3-4 órát fordítok egy dolgozat kijavítására. Erre enyi idő nem jut semmiképen. Havonta 2 dolgozatot íratunk. A dolgozatok száma ez iskolai gyűjteményfüzet használatával lesz állíttható lenne. Sokan azzal érvelnek, hogy nem sok feladat ez a tanár szá-

mára, egész nyugodtan elvégezhető. Ezeknek azt válaszolja, hogy az általa ajánlott módszer sokkal több feladatot ró a tanárra, de több eredményt lehet vele elérni.

6./Vegvestárgyu munkái.

a./Rousseauról./Megjelent a Nyugat 1922.évf.2.számában./

Posch Jenő az ellen a mód ellen száll szembe, hogy különböző szerzők leesepeülnek Rousseaut alaptalan kritikáikkal. Mégpedig, hogy a "Társadalmi Szerződés" c. munkáját a történelmi ismeret és ér- zők teljes hiján készítette, tisztán racionális módon. Ezek szemére vetik Rousseaunak, hogy a népek közös megegyezése hosszú fejlődés eredménye. Erre válaszol Posch Jenő mondván, hogy Rousseau pontosan ezeket a né- zeteket vallotta. Szerinte Rousseau elismeri egy szerződés nélkül va- ló állam állapotát az emberiségnek, mint kezdő kort, de nevére érdemes államnak, azaz jogállamnak csak azt tekinti, amelyiknek a kormánya vá- lasztás, alkotmányos szerződés alapján alakult meg. Moltatlanok tehát a vádak, melyeket Rousseaura szórnak. Posch Jenő nézete szerint Rousseau munkájának egyedüli célja az alkotmányos, a szabad választáson alapuló kormányformák mellett az abszolút-izmus ellen kardoskodni. Ezek a kri- tikusok azt mondatják Rousseauval, hogy a mai államok jogállamok/1922!/, mert szerződésen alapulnak, pedig ez nem áll fenn. Ez a cikk Posch Jenő felvilágosult, szabad politikai gondolkodását tükrözi.

b./Egyháztörténelmi tanulmányok.

/Nyugat, 1917.VI-XII.füzet./

E tanulmányában Posch Jenő hasznos dolognak tartja az egy- háztörténelmi tanulmányokkal való foglalkozást, vagyis meg akarja vizs- gálni, hogy volt-e mindig a filozófia mellett vallás és ha volt, hogyan lehetett tekintettel arra, hogy a filozófia és a vallás tárgyköre leg- nagyobb részben közös. Vizsgálata nyomán mondja, hogy Európában a keresz- tény középkorban nem volt külön filozófia, hanem egyszerűen a filozófia csak a teológia alávetett szolgálja volt. Pedig a filozófó hajlam az emberekben épenolyan régi, mint az emberiség maga. A keresztény középkor- ban a filozófia fantasztikus néphitből vett át tanításokat és ebből egy kiismerhetetlen szövevényt alakított ki. A vallást mindenkor egy filozó- fiai rendszernek kell tekinteni, mely egy csomó tétel és egy sereg nép- hitből származó babonát ölel fel. A filozófia pedig nem más, mint a val- lásnak egy javított, bővített kiadása. Különösen az olyan filozófia, mely a modern realista pozitívista gondolkodás alapján áll. Az egyháztörté- net írói egyáltalán nem kutatják a dogmák keletkezését és természetes- nek találják, hogy ilyen téves eszmék egyszerűen csak vannak. Nem lehet az egyház történelmet elszigetelten hagyni, hanem foglalkozni kell vele, hogy kiderítsük tévedéseit és fogyatékosságait. A középkori filozófia volt az igazi dogmafejlesztő. Platon és a zsidó "Jehova" ~~zsidó~~ fogalmát egyesítette dogmatikájában, az emberi elme a szigorú objektívista po- zitívista meggyőződés. Átvette a Messiás eszméjét is, ami nem volt pedig egyéb, mint a babiloni fogságban már-már elcsüggedt zsidó népnek ébren tartását célzó és a szárnyaszegett hangulatoknak leküzdésére igen al- kalmas eszme. A zsinatok alkották meg a dogmákat egyszerűen a tekintély elve alapján. Ilyen dogma volt az eredeti bűn is, melyet szintén nem tud- tak semmiképpen megmagyarázni és máig is megmaradt. A kor emberiségén az a súlyos hiba uralkodott, hogy nem hatolt le a tárgyi világig és rá e- rőszakolt dogmák között őrlődött. Középkori ember nem látja tehát a realitást, a misztikum, babona rabjává lesz. Végre eljött azonban az rena- issance és a reformáció, amely kitermelte a Bacon és Giordano Bruno-fé- le eszméket, melyek nyíltan szembefordultak a teológiával. Minálunk

Magyarországon egyháztörténeti tanulságokkal nem törődnek. Az egyháztörténelemmel kizárólag egyháztörténeti férfiak foglalkoznak csak.

Kiváncos lenne, hogy az egyetemen külön foglalkozzanak vele, mert fontos az egyháztörténelem tüzetes megismerése, mert hazánkban az emberek gondolkodása azon a fokon van, amelyikben az iskolában tanult katekizmus¹ hagyta és e felfogásait nem is vizsgálja felül. A valódi műveltség pedig a dogmatikus felfogás nem fér meg. Posch Jenő ezzel a tanulmányával az egyháztörténelmi vizsgálódásokban a szerinte pozitivumoktól távol álló babonás misztikus vallásos felfogást támadja, ateisztikus világnézetének megfelelően.

c./Vallás és szinvallás.

/Világosság c. folyóirat 1904./

Ebben mint a szabad gondolkodás apostola arról beszél, hogy a vallási buzgóság újból feléledt és az egyház aktív tevékenységbe kezd az ateisztikus irányokkal szemben. Eddig az egyház passzív módon viselkedett ezekkel az irányokkal szemben, úgy érezte, hogy nincs mit féltsen tőlük. Az utolsó évtizedekben azonban eljutott oda az egyház, hogy a passzivitás politikája helyett erre a tevékeny mezőre lépett, hogy visszaszerezze mindazt, amit szerinte a pozitivizmus térhódítása közben elvesztett. Ezért fordul élesen szembe az egyház a pozitivistá irányokkal. A felvilágosodás, mely a tudományon alapul, küzd a vallásos dogmatizmussal. Reméli Posch Jenő, hogy a XX. szd. a pozitivizmus diadalát fogja meghozni.

d./Irodalmi tultengés a filozófiában.

/A Magyar Filozófiai Társaság Közleményei. 1912. évf./

Aki ma végignézi a filozófiai szakkérdések irodalmát, azt tapasztalja, hogy nagy tultengés van. Minden könyv tele van ismétléssel, szöszaporítással. Nem is beszélve az iskolakönyvekről, amelyekben ez egyenesen halmozva van. Valóságos, lavinarendszer uralkodik az ezirányú irodalom területén. A tanulmányozó beleszédülhet a könyvzuhatagok vizsgálatába. Ha valaki csak 3 kulturnemzet pl. csak a pszichológia kérdésére vonatkozó teljes irodalmat akarja megismerni, az akár kolostorba is vonulhat, mert egész életén keresztül olvashatja azt idevonatkozó művet. Milyen jó lenne pedig, ha eltűnne ez a nagy halmaz és csak az maradna meg, ami új és eredményes. Posch Jenő nem azt akarja vizsgálni, hogy hogyan lehetne megakadályozni a filozófiai irodalom tultengését, hanem azt a kérdést, hogy milyen okok idézik elő ezt a jelenséget. Úgy gondolja, hogy az ok kiderítésével kezünkben van a megoldás kulcsa. Igazi oka e tultermelésnek, hogy igen sok filozófiai munka nem jelent volna meg, ha az írójának széleskörű, irodalmi ismerete lett volna, mert ebben az esetben már látta volna, hogy a gondolatát mások már kifejezték. Azért mondja ezt ő el, mert a filozófiai irodalom terén való elmélyedése elkedvetlenítette, mert mindig rengeteg és sok fölösleges ismétléssel találkozott. Azt is mondja Posch Jenő, hogy végeredményben sokszor a közönségnek nem árt ugyanazt többször hallania, mert egy író vagy egy szónok eszméivel egy társadalmat csak a többszörös ismétléssel tud megnyerni. Az ellentétet a tanulmányában maga is érzi és azt mondja, hogy valahol az igazság között van. Van igenis tultermelés a filozófiában, bár az is igaz, hogy nem minden munka mondható feleslegesnek, amely már ~~elő~~ másutt is megírt gondolatokat hordoz. Az irodalmi tultengést ezek szerint nem intézményesen kell megszüntetni, mert a haladó kultúra meg fog-

ja ugyanis szüntetni, ugyanis a kultúra terjedésével a megjelent művek sokkal gyorsabban mennek át a közönségen, mint ma. Kevesebb lesz az ismeretlen munka. Ez a műveltebb közönség sokkal nagyobb követelésekkel fog előállni az íróval szemben. Ez azután automatikusan fogja az irodalmi tultermelést megszüntetni. Megjegyzni, hogy könnyebb a bajt meglátni, mint gyógyító irt találni a leküzdésére. A kérdés megoldását a haladó időre bizza. A felvetett gondolatok sok esetben Posch Jenő munkásságára is ráillenek. Ugyanis nála na gyonis sok ismétléssel találkozunk.

7./Filozófiája,

filozófiájának kapcsolata egyéniségével és korával. Korabeli hatása

Posch Jenő filozófiai tudományos munkásságát, életét ismertetve, meg kell találni a kulcsot filozófiája megértéséhez. Közelebb jutunk e vizsgálódáshoz, ha megnézzük, hogy filozófiai felfogása milyen kapcsolatban van különösen egyéniségével és korával.

Kétségtelen, hogy Posch Jenő gondolkodó, filozófikus elme volt. Amit bizonyít, hogy fáradhatatlanul egész életén át munkálkodott filozófiai felfogásának kifejtésén. Megállapíthatjuk, hogy semmiféle önálló rendszert nem alkotott. Ennek nyomát sem találjuk nála. Nem is törekedett erre, hisz "Az idő elmélete" c. munkájában így ír: "Aki a filozófia ügyének mai napság valami bármilyen esekély szolgálatot kíván tenni, annak nem új rendszerek feltalálásán kell törnie a fejét, hanem inkább kitöltenie ama számos hézagot, melyet a szükségkép vázlatosan dolgozó nagy rendszeralkotók művükön hagytak. A nagy keretek készen vannak és elérkezett a detail-festés kora. Az irányokat ismerjük melyeken haladni kell-Kant óta legalábbis-"/Időelmélet. Előszó./E vallomás és a többi mű szellemében kezdünkbe adja Posch Jenő filozófiájának megértését. Mint látjuk tehát maga sem akart rendszert alkotni, erre a nagy rendszerek láttán magát vagy elégtelennek érezte, vagy pedig e rendszerek egyikét sem érezte tökéletesnek. Ez utóbbit látjuk a filozófus munkásságán. Egy irányhoz, a pozitivizmus szélsőséges irányához, csatlakozott. Az egész filozófiája, lényegében ez irányhoz fűződő világnézet merev vallásában és minden nem vele egyezőnek szivós támadásában állott. Igazában harc a keresztény vallások és az idealisztikus filozófia ellen. Vizsgálódásunk tehát csak arra szorítkozhat, mi készítette egyéniségét ez irányhoz. Mi fordította ez irányhoz elszakíthatatlanul? Lényegében az igazi filozófust jellemző önálló gondolkodásmód feladását mi idézte elő?

Évégből néhány vonását kell egyéniségének felvázolni. Erősen németes vonások mutatkoznak nála, mely érthető a család ősi német származásából. Édesapjától örökölte a komoly szellemi tehetséget és a mély gondolkodásra való hajlamot. Édesanyjának vasszagalma, finom jó kedélye is megtalálható benne. A tudás szeretete és az annak mielőbbi megszerzése erős akaratot fejlesztett ki benne. Környezete következtében és neveltetésénél fogva nagyon korán érintkezésbe jutott a szellemi tartalmakkal. Fogékony, tehetséges lel két rögtön lángragyújtotta minden tudományos munka és ismeret. Mind behatódóan érdeklődött a tudományok iránt, szorgalmánál fogva mohón elégitette ki tudásvágyát. Az egyetemen szinte mindent tanulni akar, rengeteget olvas. Az ész segítségével mindig több és több tudást akar szerezni. Pozitív biztos tudást, a tudás egészét akarja megszerezni.

Pattanásig feszül a fiatal észemberben az ezutáni vágy és felajzottan fáradhatatlanul keresi az abszolút tudást. Ekkor jut az izzó vágyu, kereső elme a korát teljesen varázsba ejtő

pozitivizmus és a mellette, vele párhuzamosan futó természettudománnyal érintkezésbe. Itt az igaz, biztos ténytudás-mondja minden betű az ifjunak. Körülnéz és látja, hogy egész kora azért lelkesedik. Mohón veti bele magát az új tényt hirdető, vallást, adó pozitivizmus, darwinizmus, evolucionizmus megismerésébe. Az éles elmét e tények hihárja alattomosan körülfogja, nincs már menekvés. Az áldozat boldog, nem tud betelni az új, a sok, a biztos tudással és nem tudja, hogy rábuzott örökre, visszavonhatatlanul. A gondolkodás szabadságáért, függetlenségéért élő elme meghajolt a tények előtt. Leborult az ész a könnyen oszló tény-tapasztalás előtt. Posch Jenő úgy hitte és igazában mindig is azt tette, hogy az ésszel harcol, de nem az igazságot kereste valójában ezzel a fegyverrel, hanem csak a pozitivista nézetének megvédésére, mint formai eszközre használta, vagy pedig e nézetének szélesebb körű kifejtésére. Szívós kitartása és nagy szorgalma igen nagy munkaerőt kölcsönzött neki, rengeteget olvasott, dolgozott. Sajnálatos azonban, hogy úgy érezzük, mintha a könyvtengerben filozófikus egyénisége teljesen elveszett volna. Korának iránya olyan erősen hatott rá, hogy szinte azt mondhatjuk, hogy különösen a lélektan területén-újat nem alkotott és szinte sok téren szolgai utánzóknak tűnt. Műveinek olvasása közben két benyomás kel az emberben: az egyik, hogy Posch Jenő jó elméjével, kitűnő stílusával, fejlett vitakészségével tüzzel-vassal küzd világnézetének terjesztéséért s ezzel kapcsolatban a legélesebb harcot folytatja az idealisztikus irányok és vallások ellen; a másik impresszió, hogy bármennyire újat szeretne nyújtani a szerző, művei mindig nagyrészt mások, a nézetével egyezők véleményét tükrözi. Úgy érzi az ember, hogy ami újnak tűnik benne, az csak a vitatkozással szemvédelméssége, kimáztatás mekaessága és néhány, a szerzőnek teljesen az idézett művek szellemével és nézetével azonos megállapítása.

Ezt az erős idegen hatást több bírálója-különösen Pálgyi Menyhért-teszi szóvá, ki egyenesen a német irányok szolgai utánzójának tekinti. Ez ellen Posch Jenő széleskörű olvasottságára hivatkozik. Erős polemizáló hajlama nyilvánul meg korabeli ellenfeleivel szemben. Itt mutatkozik meg aztán teljesen makacs szívóssága. A másik bírálója, Alexander B-ernát is dicséri szorgalmát, azonban szintén nem tud egyetérteni vele, ugyanis a szerzőnek egyes bizonyítottaként vélt dolgait egyáltalán nem látja bebizonyítottaknak. Ő is látja Posch Jenőnek merev egyoldalúságát. Nem tett korára nagy hatást. Néhány filozófus szakembert leszámítva, a többi emberek, ha egyáltalán tudomást szereztek róla, elhitték, hogy kitűnő filozófus, de tovább nem törődtek vele. Ő azonban végezte munkáját becsülettel, szorgalommal, mit sem törődve a meg nem értéssel. Nem is, mert fel, hogy egész kora a későbbiekben már más utakon járt. Makacsul hitt-mostmár talán csak büszkeségből is. Kár, hogy az igen művelt élelméje, határozott egyéniséget e szélsőséges nézetek ennyire rábuzották. Élete későbbi folyamán azután a természettudományok eredményeire alapozott kizárólagos materialista monizmusa annyira rábuzott, hogy mostmár végérvényesen mindazt, ami nem e körbe esik, misztikus babonának, naív hitnek tekinti/ide, lélek, Isten, halhatatlanság stb./A lélekről, mint anyagfelettiről vallott tudományos nézetet is babonának tekinti. Maga pedig, mivel e kérdése elől nem tud kitérni és nem is akar, mert rádobolt arra, hogy az egyedüli szerinte valószínű igazságra, hogy csak a foghatóérzékelhető anyagi dolog létezik-úgy oldja meg problémáit, hogy minden eddigi misztikus, spiritalis kérdést, mint az anyag tevékenységét, hatását old meg. Öntudatos embernek vallotta magát, de mindamellett sok volt benne a, gőg és még több az önbizalom. A makacsság és a merev, végletekig kitartás

vált uralkodóvá filozófikus egyéniségében. Ez fosztotta meg minden rugalmasságától. Szinte e merevségből következően és tényimádatával ellentétben, teljesen a tényekkel ellentétben erőszakkal akarta igazságait valóságnak feltüntetni.

Hiányzott belőle tehát a rugalmasság, az alkalmazkodó képesség, mely észrevétette volna vele korának szellemi haladását. Megfigyelhetjük munkáiban, hogy bár az ész nála megalkudott a tényekkel, de nagyon sokszor a magát annyira pozitívumokhoz ragaszkodónak valló, embert-talán sokszor tudatlanul vagy igazi énjére való rátalálása miatt-a spekuláció tiszta ész mezején találjuk. A formális vita terén is ha találkozunk szerzőnkkel, akkor is az a benyomásunk, hogy itt van otthon igazán, ahol az elme fegyverével, az ésszel kell küzdeni. Ez az ellentmondás kiérzik bölcseink minden munkájából. Ez az állandó vergődés, a meg nem értett saját élet látszódik nemcsak műveiben, hanem élete folyásában is. Ezért keresi úgy a magányt kerülve a családi közösséget. Pedig kedélye és örökölt humora térsaságot kívánna mindig számára. Belső vívódásokban telik el azonban élete, mert a béklyóba vert, lekötözött ész tudatlanul, de állandóan küzd filozófusunk lelkében az érvényesülésért. Örült, ha vitába szálltak vele, de vitatkozásait is csak világnézetének terjesztésére használta. Ujszerűséget ugylátszik azáltal vélt rendszerének kölesőnözni, hogy bár túlhaladtak rajta, ő még mindig hangsúlyozta ateisztikus, apszichikus, monista materialista nézetét. B-izonyos fokig komikussá vált azáltal, hogy nem tudta megérteni kora szellemi irányának tőle való teljes elfordulását és vele szembe ni érthetlenségét. Nézetei jellemezésére többféle kifejezést használ és nem veszi észre, hogy a realizmus szót igazában teljesen helytelenül használja világnézetének jellemzésére, mert monista materialista a filozófikus felfogása bármennyire is harcol ez ellen. Művei világosan ezt mutatják. Ő még Büchnernél is többet akar mondani és azt mondja, hogy egyáltalán nincs szellemi valóság. Azthitte, hogy többet mondott -, pedig csak kevésbé igazat. Világnézetének e vonását leginkább a pszichológiája mutatja, mely legjobban magánviseli szerzője mobilis egyéniségét. Kiküszöböli a lelket, mint létezőt; lélekjelenység nem létezik, csak motorikus mozgás. Tiszta fiziológia az egész lélektana, mely épen annyi idegen hatást mutat, mint másik műve.

Az igazságért hevülő lélek megtévedt, mert az első fogható igazságszektor után ébredt annak tudatára, hogy e könnyen fogható igazságdarab kedvéért, épen azokat az igazságterületeket hagyta el, melyek megoldása után a leghöbben vágyakozott. A későbbiekben még nagyobb hibát követett el, amikor az elhagyott problémákat a szerinte mindenható eszköz és egyedül létező anyag alacsonyabbrendű változásaival próbálta magyarázni. Tragédiája abban rejlik, hogy bár igazi tudós elme, az igazságot lankadatlanul kutató szívós egyéniség, haláláig nem vette észre, hogy elvakította az anyagi természetű világ annyira, hogy mély filozófiai problémáit, teljesen az ezeket megoldani nem tudó szférába vetítette. Nem jött rá, hogy e kérdések ilyen módon való megoldási kísérlete a sok befektetett szellemi munka, vizsgálódás, tanulmány ellenőre, meddő maradt. Tragédiáját teljese az tette és végtelen egyoldalúságát az okozta, hogy e ténymegszálottságában fanatikus igazságkeresését egy térre, hitét szilárdan ez irányban a makeasságig és szívós meg nem alkuvásig fokozta. Szabadnak induló szelleme nem érezte meg, hogy dogmatizmusba süllyedt és önönmagát kötözte meg. Egyoldalúságával és szívós egyirányu elfogultságával kirekesztette magát tudatlanul az igazság egyetemes birodalmából a természet, megismerés, azaz egy igazságszerep kedvéért. Kutató fanatizmusa, igazságszomjazó lelke ebben a nem tudatos belső ellentmondásban, a külvilág ellen folytatott szélmalomharobban

égett el. Az anyag igazságai annyira átformálták lelkét, indulásának tudományos légköre beitta magát lelkébe; korának későbbi mássá, tisztultabbá vált nézeteit képtelen volt befogadni, mert mint mondottuk, minden rugalmasságát elveszítette. A minden kritika hiánytalanul egyébként többre hivatott elméje elé szoros ellenzöt. Életét a tudomány igaz, haláláig való szolgálására tette fel és valóban még a haldoklás nehéz gyötrelmei között is ez öntötte el lelkét, amikor boldogan szorította megához főművének német tudományos folyóiratban megjelent kivonatát. Boldog kielégülést és egyedüli értelmet nyújtott számára a tudomány haláláig hív szolgálása. Sok értékes dolgot mondott, de még több szellemi fáradozást fektetett a szolgálataiba. A tudós lelke áll előttünk életét vizsgálva, de előttünk áll a tudós életének tragédiája is, melyet egyoldalúsága, hitének eltévedt vonala tár előttünk.

A tudós életének és a tudomány létének pedig e hit helyes iránya adja azn igazi értelmet és értéket. Az ő hite az anyagvilág egyedüli létezésében a metafizika halálát jelentette. Bár megvagyok győződve, hogy ő is a lét igazi mély értelmébe és a filozófia mély kérdéseibe akart belepillantani. A sajátmaga által képviselt irány szellemi eredményeinek létében és igazságaiban ő is feltétel nélkül hitt, tehát tagadva, nem tagadva volt köze a metafizikához. Azonban a határozott metafizika-ellenes szélsőséges pozitivisták állásfoglalásával önmagát, az általa felemelni óhajtott embert, az igazgá, a világossá és örökké való bizonyossággá tenni akart tudományt egyetemesességében összezsugorította, végtelenségét filozófiájában végelessé fokozta. Alacsonyabbrendű szférába helyezte el, mely szubsztanciáival szembe áll ellenkezik s melyek nyelve az örökigazságok kifejezésére alkalmatlan. Nagy igazságokért hevült egész életén át, rengeteget dolgozott, de egyoldalúságának merevségével nagyot tévedett, s tévedését ki nem igazította, sőt a makacsságig következetes maradt, s ezért lett élete és munkássága is a meg nem értett tudós tragédiája.

Irodalom:

Posch Jenő levelező tag emlékezete: Kornis Gyula/Bpest. Magyar Tudományos Akadémia./

Posch Jenő: Schöphlin Aladár/Nyugat XVI. 1923. II. kötet. 116. old./

Posch Jenő emlékezete: Zlinszky Aladár/VIII. ker. Gimn. Irtesítő 1923./

III. Befejezés.

Az ujkori ember gondolkodását és világnézetét meghatározó tényezők között kétségkívül a természettudományoknak volt legkiemelkedőbb szerepe. Nem csodálatos, hogy az ujkor leghatalmasabb ismeretelméleti rendszere - a kanti is - az emberi megismerés természetét és kategóriáit a XVII. és XVIII. században olyan hatalmasan kiépült mechanika szemszögéből vizsgálta. A tudomány ebben a korban azonos a matematikával és mechanikával, vagy helyesebben a matematikai mechanikával. Ez a helyzet a XIX. szd. folyamán sem változott; noha a természettudományok a mechanika szemléleti módja mellett a biológiai fejlődés-gondolatával gazdagodtak; más módszer, mint a természettudományos, más rendező fogalom, mint a törvény elképzelhetetlen volt. A hegeli rendszer mélypontra jutása után a filozófia minden tekintélyét elvesztette és a természettudományok egyedül tartottak igényt arra, hogy a tudomány birodalmának valóynyi területe felett a döntő szót kimondhassák. A szellemtudományok ekkor külön utat nem járhattak. Célkitűzésük ugyanaz volt, mint a fizikáé: a törvény, történettudomány, lélektan, szociológia mind a történeti, pszichológiai és társadalmi törvényszerűségek megállapítására törekedtek.

De a természettudományos gondolkodás e mindent elöntő hullámai kicsaptak a szaktudományok számukra immár szűkké vált medréből és az egész világnézeti állásfoglalást is döntően befolyásolták. A mechanika a tekintélyét veszített filozófia helyett maga vállalta annak szerepét és a hegeli bölselet romjaira a mult szd. végének jellegzetes világnézeti épületét, a materialista monizmust építette fel. Az anyag az egyedüli-habár a maga mivoltában ismeretlen-valóság; minden más, mint erő, energia s így tovább, csak a jelenségek lefolyásának leírására felvetett fikció. Szigorú determináltság uralkodik. Ezt úgy fejezték ki, ha léteznék olyan lény, amely a világ valamennyi anyagi valóságát, illetve ezeknek egy pillanatbeli helyzetét és mozgásállapotát/impulzusát/ismerné, valamint ha birtokában volna valamennyi törvénynek és a matematikai számításokat/vel tudná végezni/ami a fizikusok számára már 3 test egyidejű egymásra hatásának vizsgálatánál, az u. n. 3-test problémájánál legyőzhetetlen nehézségekbe ütközik/, ekkor ez az egész világfolyamatot visszafelé a multba és előre a jövőbe kiszámíthatná egy hatalmas differenciál-egyenlet segítségével.

Ezekon a gondolatokon és az ezektől meghatározott világnézeti alapokon: az anyag egyedüli valóságának elismerésén és az egyértelműen kötő determinizmus hitén épül fel azután a materialista monizmus rendszere. Ez mindenekelőtt szellemi hatók létezését a természetből teljesen kiküszöböli. Számára a mindenség gép; ezt a mechanizmust Istennek-, ha Isten létezését egyáltalán még gondolni kell - csak egyszer kellett megindítania. /Descartes/ Az azóta is kikerülhetetlen törvényektől meghatározva és belenyulást meg nem engedve működik. Az élet nem önálló organikus jelenség, csak a fizikai-kémiai történés egy esete; a fajfejlődés a mechanikus kiválasztódás és az étöröklési anyagban végbemenő kiszámíthatatlan mutációk eredménye. Lélekjelenség, mint a valóságnak sajátoszerű, a klasszikus fizika által meg nem fogható fajta, nem létezik; amit mi annak gondolunk, azis csak az anyagi történés egy különös fajtája. Az ember csupán a természeti mechanizmus kereke, melyet a törvény egyér-

telmően és lenyűgözően meghatároz; az akaratszanadság csak látszat. A társadalom is átformálható összesség.

A materialista monizmus természettudományi módszerekkel építő, hitet kiírtó világnézete az észnek emel oltárt: csak egyben hisz és az ész mindenekfölött álló, abszolút építő és szervező ereje. A klasszikus mechanikus fizikában, valamint a világnézetében győzedelmeskedő ész azonban nem elégedett meg a teoriában elért diadalával; hanem a gyakorlati élet minden területére kiterjesztette uralmát. Az ész győz a természet felett, ugyanekkor azonban az általa felépített második természet, a gép, magának alkotójának a nyakába ül. Az embert csak góppé tenné, egy csavarrá a társadalom és munka szervezetében, aki foglalkozásában nem találja hivatását és /má/ a maga emberi létét, humánusát semmiképen sem élheti ki.

Ámde a történet menete nem egyenes, hanem ellentétek között mozgó; a hatás ellenhatást szül. A szellemtudományok szembeszálltak az ellenféllel. Rájöttek, hogy a szellemi létezőt a természettudomány módszereivel megragani nem tudják. A szellemtudományok forradalma nemcsak új kutatásmódot, hanem sajátos világnézetet, új idealisztikus látásmódot hozott magával: a szellemi jelenségek vizsgálata, szellemi hatók létezését tételezi fel. Ez az idealizmus azonban megnyugtató, zárt és egységes bölcselletté nem fejlődhetett: a szellemvilága mellett ott állt a tőle merőben idegen és számára érthetetlen természet világa, a szellem valósága mellett az ember előtt mindig rejtélyes és hozzáférhetetlen anyag valósága. Hosszu ideig a szellemtudományt és a természettudományt, szellemet és természetet óriási szakadék választja el: egymás mellett haladva, de egymást igazán meg nem értve, élesen elkülönítve vezetnek utjaik. A természettudományok csak a maguk kijelölt munkájára függesztik szemüket és a szellemtudományok törekvéseivel mit sem törődnek.

Új lehetőségek tárulnak azonban fel a természettudomány, illetve az új fizika törekvéseinek nyomán. Ugy látszik, hogy az, ami a szellemtudományok bölcseletének sohasem sikerülhetett, amit eddig csak aprióri metafizikai spekulációk hoztak létre, ma az anyag tudományán keresztül próbál valósággá lenni és a fizika legújabb fejlődésén alapuló természetbölcsélet vezeti egy új idealisztikus materialista monizmus felé a filozófiát. A természettudományok is ráeszmélnek az őket alkotó, velük kérdezve szembenálló, a maga sajátos létkérdéseire feleletet váró emberre. A fizika nem mint szaktudomány, hanem mint filozófia, mint világnézet született meg és érzi, hogy az ember segítségére, formálására, világnézetének megalkotására neki is kötelezettsége van. A mai fizika belátja, hogy a világ megismeréséért az ember kérdéseire akar feleletet adni.

A fizika tudományának ebben az irányban való fejlődését a század eleje óta megalkotott 2 nagyszabású elmélet: a relativitás tan és a quantumelmélet okozták. Ezek nyomán ugyanis a klasszikus fizikai világkép alapelveivel olyannyira ellentétbe került, hogy a kutatás akarva-nem akarva alapelveinek, alapfogalmainak revidálására szorította. A fizika, amelyet eddig csak a külső világ érdekelt, ma kezd befelé tekinteni és rátalál a hatalmas világegyetemben a személyi emberre.

De hallgassuk meg ezek után a természettudósokat. Joggal mondhatja mindezek alapján Sir Arthur Eddington: "Nem hiszem, hogy a szó bárhogy megállapított hivatalos értelmezése alapján állíthatnók, hogy a fizika külvilága az egyetlen tényleg létező." Vagyis a modern természettudományok nem ismernek olyan tételt, amelynek alapján arra lehetne következtetni, hogy egyes-egyedül csak anyagi létezők vannak. Eddington óvatosan fogalmazza tételét, Weil sokkal tovább megy, midőn azt mondja: "A modern természettudomány amennyire azt a saját munkaköréből, a fizikából és a matematikából ismerem, a világot mindinkább

nyílnak tünteti fel, amely önmagában nem zártra, hanem valami rajta kívülről mutat.

Az élettan tudósa a maga munkaköréből kiindulva ugyanezt mondja: "A biológus számára teljességgel elégtelen a materializmusból, mechanizmusból, vagy akár a vitalizmusból kiindulni... mint filozófia" materialista monizmus egyszerűen értelmetlenség, hogyan lehetne ekkor arra az élettant felépíteni?"/E.S. Russel: The directiveness of organic activities./James Jeans szerint is a determinizmust és szabadságot, az anyagot és materializmust új tudományos felismeréseinek világánál újra meg kell határoznunk. Ha pedig ez megtörtént, akkor a materialistának magának kell eldöntenie, hogy az egyetlen fajta materializmus, melyet a tudomány még megenged, helyesen nevezhető-e materializmusnak, s hogy az anyagból megmaradó szellemies foszlányok elbírák-e még az anyag nevezetét, vagy mást követelnek. Mindez lényegében szóhasználat kérdése.

Ami megmarad, mindenesetre erősen különbözik a XIX. szd.-beli tudomány telivér anyagától, valamint kizárólagos materializmusától. Bebizonyult, hogy ennek a tudománynak objektív és anyagi világa ellig áll többől, mint elménk alkotásaiból. Ezen az uton meg más utakon is a mai fizika közelebb jutott az idealizmusához.

Nyilván James Jeans a tisztán materialista monista fel fogásról beszél. A szellentudományok az ember felé fordulását nyom követi tehát a természettudománynak is az emberre való ráeszmélése és ezzel együtt, de ettől függetlenül a kísérlet a materialista monista világnézet elhagyására. A szellentudományi idealizmus-sal egy utra lép tehát a természettudományi idealizmus.

Látjuk tehát, hogy az idealisztikus világnézetet sok támadás érte és éri különösen a materialista monizmus részéről, mellyel a dialektikus materializmus is súlyos ellentétben áll. Ez a világnézet azonban mint láttuk megmaradt és hisszük, meg is fog maradni, sőt a természettudományok is mindinkább igazolása felé haladnak. Az alapját képező igazi metafizikát állandó támadások érték, sőt végleges felszámolással, elsőpróssal fenyegették. Ezzel szemben had idézzem e szerény kis dolgozat végére dr. H-alasy Nagy József egyetemi tanár gondolatait: "Kevés dolog van, amit időnként jobban ócsárolnának az emberek, mint a metafizikát, pedig sohasem lehetnek el nélküle. Csakhogy a szellemnek ez a különös műve ezer alakot tud ölteni: az egyetlen probléma ezer köntösben jelenik meg. Ma egy filozófiai rendszer színeiben pompázik, holnap a tudományos hitvallás szavai mögé rejtőzik. Legyen bár szívesen látott vendég, vagy lenézett vándor, minden kultúra mélyén ott van, mert a világ egységébe vetett rendületlen hitet az emberből kirtani nem lehet s azt a vágyat sem, hogy ezt az egységet a maga teljes valóságában kívánja megismerni. S ez az ismeret a metafizika."/Gondolkodók: dr. Nagy József. Franklin Társulat./

Irodalom:

Az új Világkép: Fizika és filozófia: James Jeans/Dante. Budapest./
Gondolkodók: dr. Nagy József/Budapest. Franklin-Társulat./
Az ujskolasztika és a bölcsélet mai problémái: Kecskés Pál./Bölcséleti Közlemények folyóirat. 1940./

A tanügyi előadó jelentése saját működéséről és az egyházkerület iskolaügyének főbb kérdéseiről az 1938/39.-ik tanévben.

I.1. Feladataim két csoportra oszlanak: a hivatali tennivalók végzésére és a reám bízott iskolák rendszeres látogatására. Ha a dolog természetét nézem, kétségtelenül a látogatás a fontosabb; ha azonban a végzett látogatások számát és terjedelmét mérlegetem, akkor kénytelen vagyok ismét azon kezdeni ezt a jelentést, hogy éppen látogatásaim mértékével, tartalmával és eredményével vagyok elégedetlen. A hivatali, irodai jellegű munkát - azt hiszem - pontosan elvégeztem. Ezt a munkát sem kicsinylem, mert ezt is feltétlenül el kell végezni; anélkül zavar keletkezhetnék, holott zavar egyébként is van most elég; ennek nem a szaporítása, hanem csökkentése a kötelességem. Talán sikerül is ez valamennyire. De a központi igazgatással együttjáró apróságok csak akkor engednek nagyobb feladatra időt és erőt, ha aki végzi, nem küzdene állandóan ezeken kívül levő, lényegesen más irányú kötelességei elmulasztásának emésztő érzésével. Ez a jó munkának nagy akadálya. Ezért, amikor a beszámolásra gondolok, évről-évre a bocsánatkérés tolu fel bennem: amit végeztem, nem annyi és nem az, amit és amennyit én kívánok, első sorban magamtól, de megkívánnék bárkitől, aki ezt a munkakört elfoglalva meri tartani; annál többre azonban, amennyit tettem, nem lehet időm és ezután már egyre kevesebb lesz az erőm is. Ezt tudva, világosan tudom azt is, hogy ez a helyzet mindinkább veszélyezteteti az egyházkerületnek a tanügyi előadó munkakörhöz fűződő komoly érdekeit.

Ennek ily egyenes kimondása kötelességem, különösen tekintettel arra, hogy iskolaügyi önkormányzatunk értelmének fentartása észrevehetően nehezedik, egyenként véve jelentéktelen apróságok és nagyfontosságú ügyekben való kénytelen alkalmazkodás miatt. De az apróságok megnőnek, ha tudatosan vagy öntudatlanul elvett és jogot veszélyeztetnek; az alkalmazkodás pedig csak akkor nem veszedelem, ha megfelelő alakban történik. Tudjuk mit jelentett az iskoláinkkal rendelkezés szabadsága a magyarság és a református egyház életének súlyos szakaszaiban; azt pedig megértjük hogy nemzetünknek ma életkérdése lehet nem gátolnunk - meddő is lenne gátolnunk - bizonyos rendelkezéseket, amelyek iskoláink életébe nélkülünk és nem is csupán az állami főfelügyelet címén nyulnak bele: Aki ezeket tudja és meggondolja, annak nem kell tőlem hallania, hogy sem az önkormányzat jogából engednünk, sem a gyors és egyöntetű intézkedéseket esetleg nehezítő alakiságokhoz mereven ragaszkodnunk nem szabad. Csakhogy a kettő között egyensúlyt tartani, az éppen felmerülő esetekben mindkét oldal érdekét kielégíteni nem mindig egyszerű feladat; folytonos éberséget, a felelősség vállalására állandó készséget követel. A tanügyi előadó ezt a lelki terhet nem vetheti ki magából, mert nélkül a munkája értéktelen. S ez a helyzet sok, személyes érintkezést is követel azokkal a körökkel, amelyekkel eféle kérdéseket meg kellene beszélni. Most ez a közvetlen érintkezés teljesen hiányzik. Ezt nekem kell itt kimondanom, de le is kell vonnom belőle az egyszerű következtetést: éppen ezért eljött az ideje mindazekre nálam alkalmasabb, tárgyalni nyugodtan tudó, mozgékonyabb ember munkába állításának. E szükségletet a következők bizonyítják; többet szólni erről nem szándékozom.

2. Rendszeres látogatást az elmúlt tanévben igen kevés helyen végeztem, de hosszabb-rövidebb időre legutóbbi jelentésem óta kettő kivételével mind a 17 iskola tanári karát meglátogattam és a legtöbb új tanár óráját meghallgattam. E rövid látogatásaim is tanulságosak voltak számomra, mindenik alkalommal, bár természetesen a hosszabb többet ért volna tájékozódás céljából. Mindenütt megbeszéltem az igazgatóval sok kérdést, amiről hallani akartam

vagy amiben mondanivalójuk volt. Jelezni kívántam, hogy oda is figyelek, ahová ritkábban mehetek; láttam a külső állapotot s szívtam egy levegőt a tanári karral, beszélgettem az akkor legfontosabb kérdésekről. Észrevettem, hogy legtöbb helyen meg is értették a szándékomat. Igaz, hogy nem mindenütt; ezt kifejezik azzal, hogy az Évkönyvben és a Kérdőívben látogatásomat nem említik meg. Ez azonban nem is lényeges. - Helyettem most is szíves volt rendszeres látogatást végezni Vöröss Sándor nyug. igazgató Kiskunhalason, Gulyás Sándor igazgató Kunszentmiklóson, Pásthly János igazgató Nagykőrösön, Váczy Ferenc igazgató a kecskeméti tanítóképzőintézetben és liceumban, meg a dunavecsei polgári iskolában. Öllös Sarolta igazgató a nagykőrösi tanítóképzőintézetben és liceumban, meg a kiskunhalasi polgári leányiskolában. Az angol nyelv tanításának megfigyelésére és esetleg szükséges utbaigazításra küldtettem ki dr. Kónya Sándor a kecskeméti gimnáziumba és leánygimnáziumba s a nagykőrösi gimnáziumba; Jónás Márton kiskunhalasi tanár a mennyiségtan és fizika tanítását tanulmányozta a budapesti gimnáziumban s az itteni szaktanárokkal értékes eszmecsere-t folytatott. Abból a tervből, hogy fiatal tanárok gyakorlottabb szaktársaik munkáját figyeljék meg, első lépésként megvalósult annyi, hogy a nagykőrösi tanítóképzőintézet mennyiségtan-fizika szakos új tanára napokig látogatta a kecskeméti tanítóképzőintézet szaktanárának óráit. Mindezek a kiküldetések bővebben ezután is folytatódnak, mert eddigi észlelteim hasznosnak mutatják.

Saját látogatásaimban semmiképpen sem akartam az állami felügyelő-kapcsolatok aprólékosan ellenőrző, évről-évre azonosan ismétlődő látogatásainak mását adni. Mióta az új rend ott kialakult, erre valóban nem lenne helyes egyházi részről is időt fordítani s a tanárok munkájának egyenletességét a sok külső látogatás mellett ezzel is zavarni. Arra törekedtem tehát, hogy látogatásomat a tanárok inkább közvetlen, kartársi együttlétnék érezzék, semmint hivatalos és szertartásos ellenőrzésnek, jóllehet természetesen nyitva tartottam a szememet. Magamat tagadtam volna meg, ha meg nem mondom, amit megjegyezni valónak tartok; akkor is, ha a jó áradozó dicsérrettel ismerem el. Ebben nem tudok versenyezni senkivel. Volt eset, hogy nagyon egyenesen kifejezett súlyos kifogásaimmal fájdalmat okoztam; ez négyeszer történt s reményem van, hogy utoljára kellett megtennem. Sok más esetben nyilvánosan adtam elő, ami kedvezőtlen tapasztaltam s így fejeztem ki azt is, hogy kedvezőtlen véleményem módosítására találtam okot. Ahová éppen tanári gyűlés napjára érkeztem, azon is résztvettem s ha az igazgató megkérdezett, az ülés tárgyához felügyelői kötelességem szerint hozzá is szóltam. - Az igazgatók részéről - talán elmondhatom, hogy kivétel nélkül - bizalmat tapasztaltam, de nem csalom magamat azzal, hogy ez a bizalom mindenütt azonos mértékű volna. A tanári karokban sokféle ember van, s személyes bizalom kölcsönösen nem lehet azonos, s legfiatalabbakkal kevésbé ismerjük egymást; de mindenik testületben otthon érzem magamat s bizalmat olyanok részéről is tapasztaltam, akiknek - elismerem - okuk volna idegenkedésre; olyanoktól is, akiknek tapasztalniuk még nem, csak megérezniük lehetett, hogy bennem az emberek iránt valóban jóindulat van, bár nem csinálom titkot abból, hogy egyénenként érdeke és az intézmény érdeke között mindig az intézményét tartom előbbvalónak. - Szereztem ugyanilyen tapasztalatot a fentartótestületek vezetői részéről is. Bizonyára ezért történt ebben az évben is pl., hogy egyik helyen alkalmat adtak egy nehéz személyi ügyben kiegyenlítő közbelépésre s azt a testületen kívül álló érdekeltek is elfogadták, jóllehet kétségtelen volt, hogy az iskolával csak közvetve kapcsolatos ügghöz hivatalosan semmi közöm sincs. Nem volna hü a kép, ha elhallgatnám, hogy volt tökéletesen ellenkező tapasztalásom is: az is megtörtént, hogy egyik igazgatótanács egyhanguan, tehát a tanártagokkal együtt döntött egy kérdésben éppen ellenkezően, mint ahogyan az iskola érdekében a kikért véleményem szólott.

Teljes joguk volt ehhez; az természetes.

A központi ügyintézésben növekvően kellemetlen mozzanat, hogy sok a szinte gépies továbbítás az iskoláktól a minisztériumhoz s a minisztériumtól és a főigazgatóságoktól az iskolákhoz. Ehhez bizony kell némi önmegtagadás, de rajta nem lehet segíteni; más okból emlitem fel. Felmerült ugyanis az iskolákban az a gondolat, hogy egyszerűbb lenne beleszólnunk a közvetlen levelezésbe, ha oly sokszor ugyanis csak azt tétetjük, amit az állami hatóság kíván vagy amit az külön is közöl az iskolákkal. Azonban itt igazán elvről van szó: a főhatóságnak tudnia kell, hogy miféle kívánságok érkeznek az iskolákhoz és fenn kell tartani azt a jogot, hogy ezekbe a végrehajtás előtt beleszólhasson; s fenn kell tartani azt a néha látszatot, de máskor fontos valóságot, hogy az iskolákkal mégis csak a főhatóság rendelkezik. Ez az a feladat, amelyre a jelentés elején céloztam. Ezért tehát a főhatóságnak ezt a ténykedését az iskoláknak is ebből a magasabb szempontból kell nézniök és felfogniök. Kíván néhány tisztázó szót az is, hogy a tanügyi előadó a tantárgyfelosztás és órarend ügyébe nem szól bele; azt tehát egészen a főigazgatóság intézi, itt is a postás szorítokozunk. Tudatosan történik, komoly okból. Ha a felülvizsgálat két helyen folyó, abból vagy az lenne, hogy az egyházi uton jóváhagyott munkálatokat felülbírálja a főigazgatóság /az ellenkezőt az állam legfőbb felügyeleti joga kizárja/, vagy az, hogy kétféle rendelkezést kaphatnak az iskolák s az egyházi és állami felügyelet között viták keletkeznek módszertani vagy hasonló kérdésekben, amelyekben az igazságot hatalmi szóval nem lehet ugyan eldönteni, de lehet erőszakolni. Annak, hogy az egyházi főhatóság nevében jóváhagyott tantárgyfelosztást a főigazgatóság megváltoztassa vagy a kifogásoltat jóváhagyja, - annak az egyházi főhatóságot nem szabad kitenni. Nem szabad alkalmat adni eféle kérdésben vitára sem, mivel a vitákat a püspök nevében folytatni méltatlan lenne, egyébként pedig nem lehetne. Így csak az a helyes, ha az egyházi főhatóság ebből a kérdésből nem avatkozik bele, csupán akkor, ha valamelyik tanárnak vagy testületnek az igazát kell megvédeni. Ez már történt is.

Azon-ugy látszik-nem lehet segítenünk, hogy a püspöki hivatalnak is, az igazgatóknak is egy-egy, sokszor egészen jelentéktelen ügygel kétszer, néha háromszor is kelljen foglalkoznia. Először megjön a vkm. intézkedésc, majd /néha még előbb/ a főigazgató irata ugyanarról, végül a konvent rendelkezése. Természetesen a legelső iratra intézkedünk, hol egyszerűen végrehajtatjuk, hol a legjobbnak látott alakban alkalmazzuk. Ez azonban néha helytelennek bizonyul, mert amikor már el is felejtettük, másféle utasítást kapunk. Megesik az is, hogy egyik /csak az egyik/ főigazgatóság miniszteri rendeletre hivatkozva közöl valamit, ami egyetemes érvényűnek látszik, de másuttól semmit sem hallottunk róla, végrehajtatjuk s utólag kiderül, hogy a vkm. másként rendelkezett /a táj- és népkutató tanfolyam/. Ilyen esetünk miatt az iskolák azt gondolhatják, hogy a püspöki hivatal kapkod; jó tehát itt felemlitenem, hogy nem mindig itt van a hiba. - Egyébként már kértük, hogy valahogyan rendeztessék: mit kell a minisztériumba s mit a főigazgatósághoz küldeni az évenként esedékes jelentésekből. Moglehet, hogy csak az én gyarlóságom, de nem tudok tisztán látni a minisztérium és a főigazgatóság hatáskörének megoszlásában, ma kevésbé, mint pár évvel ezelőtt. - Ezekbe a dolgokba különben lassanként belefásul a nem a hatalmat, hanem a legcélszerűbb rendet óhajtó ember.

Ezzel kapcsolatos, hogy a rendkívül sok írásbeli munka apasztására az igazgatóknak ismételt ígéretet tettem. Teljesítése - látszik az elmondottakból - nem rajtam áll. Azt azonban megcsinálhatjuk, hogy az egyházker. közgyűlésre tartozó jelentéseket egyszerűsítsük: ne tegyenek külön jelentést semmi olyanról, ami az Évkönyvben benne van, vagy amit az új Kérdőívben pontosan fel kell tüntetni. Ez maga is könnyítés lesz. A mostani tanév folyamán pedig gondosan megvizsgáljuk: miben lehetne még egyszerűsíteni. Kérem, legyen szives mindenképp igazgató külön felhívás nélkül végig vizsgálni a szempontból

saját munkáját s a javaslatát elküldeni. Ez persze nem terjedhet ki arra, amit a konvent vagy az állam kíván. - Az igazgatók sok írásbeli munkája, kivált amikor többször vagy különféle alakokban kell ugyanarról a tárgyról tenni jelentést, könnyen idézi elő a tévedéseket. Megérttem, különösen mióta magam is többet tévedek; de mégis kérem: ne adjon senki az ide küldött kimutatásokban hézagos vagy másként pontatlan adatokat /pl. a létszámot is kétféleképpen/; ne hagyják el a különben valóban nem élvezetes % számítás, mert arra szükség van; ne adjanak csak úgy gondolomra oda-vetett %-okat, mert /fájdalom! / észreveszem s gyötrelmes ujrászámitás nélkül nem tudom meghagyni. Azt resteltem is kérni, de mégis kérem: mindenki legyen szives megnézni, hogy a rovatok címe mit kíván s ne írjanak beléjük egyebet. Néha egészen kínos munka, amíg felfedezem, hogy az összegezés azért nem talál, mert valahol pl. a magántanulókat is számítják a magaviselet kimutatásában, másutt meg a tanulmányi eredményt is a magántanulók nélkül mutatják ki. Megesik az is, hogy valakiről megjegyzik, hogy kilépett, de azért gyönyörűen közlik az osztályzatait. Az ily rejtvények megfejtésével nem bajlódtem, de ebből gondolni lehet egyetmást az ilyen igazgató gondosságáról is, a tanügyi előadó élvezeteiről is. Csak erről az élvezetről mondok annyit: a jelentések összefoglalása az ilyenek miatt sok koserüséget okoz, időt pazarol, nehéz kenyér.

3. Éppen az évi jelentések elkészítése a tanügyi előadó munkájának az a része, amelyet akit érdekel, megfoghat és ellenőrizhet. S az egyetlen, aminak nyoma marad. Nem a nyomokért, hanem az összefoglaló képnek a ma élőkhez szóló tanulságaiért igyekeztem eddig a jelentésüket lehetőleg könnyen tájékoztatóvá tenni. Ezt most egy váratlan körülmény, az új Kérdőív, megnehezítette. De nem panaszkodhatunk, mert ez a gondolat tőlünk ered. Csak másként gondoltuk. Az egész református iskolaügyről óhajtottunk egyöntetűen készített, tiszta képet nyerni, amikor az 1936:92. egyházkerületi közgyűlési határozat 3. pontjában azt kértük az egyetemes konventtől, hogy állapítsa meg a kerületi jelentések kérdőpontjait s ezzel mozgítsa elő református iskolaügyünk tiszta rajzának elkészülését az egész országról. A konvent 1937-ben elfogadta ezt az indítványt, elkészítette a Kérdőívet s most már az igazgatók által kiállított kérdőívekből, azok pontjainak rendjében állítottam össze a jelentéscímeket. Igyekeztem pontosan követni a Kérdőíven levő utasítást, de vagy nem értettem meg, vagy hiányzik belőle valami. A Kérdőíveket és a belőlük összeállított jelentéseimet ugyanis sokkal kevésbé tartom a tájékoztatás céljára olyan alkalmasnak, mint amilyenek eddig az iskolai Értesítők és az azok nyomán készült jelentéseim voltak. Lehet, hogy jobb ez a száraz adathalmaz; lehet, hogy megcsinálhattam volna ebből is, amit eddig csináltam; leginkább meg az lehetséges, hogy rosszul ítélem meg a dolgot, de azt hiszem, hogy az eredmény nem éri meg azt a felesleges munkatöbbletet, amelyet a Kérdőívekkel való bajlódás az igazgatóknak okozott. Nem is azt kívántam 1936. évi indítványom megtételekor, hiszen akkor az Értesítők módosítását javasoltam volna, - hanem csupán az egyházkerületi előadók vagy felügyelők jelentéseit óhajtottam egyöntetűvé tenni, számokra kívántam a kérdőpontoknak, más szóval a kerületi összefoglaló jelentések szerkezetének konventi meghatározását. Így szerettem volna megszüntetni főképpen azt, hogy csupán számokból és nevekből álljanak a kerületi és konventi jelentések. Nem is gondoltam arra, hogy az adatok mellől elmaradjon minden egyéni felfogás, ami az Értesítők lapjairól mindig kiderült a mi iskoláinkban, s azt sem gondoltam, hogy ily módon készült jelentéseim majd nem mutatják azokat a tanulságokat, amelyeket az Értesítőkből ki szoktam vonni és egy-egy mondattal vagy többel ki is fejeztem. Az bizonyos, hogy ha az előadó magát a Kérdőívek anyagát összegezi, az, ha az adatok pontosak, elég egyszerű munka. De az óhajtott és szükséges tiszta képet éppen az adatok tömege nem adja meg. Kissé lehangoltan is nézem a most szétküldött jelentéseket. Azért olyanok ezek, mert úgy látom, hogy a konventi határozat ilyet akart!

Egy nagy hasznát azonban látom az új Kérdőívnek: az anyagi és egyéb kérdéseket egy összefoglalásba foglaltatja. Igaz, hogy az anyagi természetű adatokból lehet legkevésbé tiszta képet nyernünk, mert éppen ezek egyes rovatait nem töltötték ki az iskolák egyöntetűen; de a haszon éppen az, hogy a meglehetősen zürzevert így észrevehetjük.

Az anyagiakra vonatkozó adatok ugyanis több helyen nem mutatják világosan az iskola anyagi helyzetét. Különösen azt nem tudom, mennyit adnak az egyházak rendszeresen az iskola fenntartására készpénzben, vagyis mekkora az egyház tagjainak a terhe, ha az alapítványok jövedelmét, az iskola vagyonának felhasznált hozadékát, a tandíjbevételeit és az évközi adományokat leszámítjuk. Teljesen alkalmatlan ez az adatszolgáltatás annak megítélésére, hogy elgondolható kedvezőtlen változások esetén mire lehet számítani. Még a fenntartó rendszeres segélye és rendkívüli segélye között levő elvi különbség sem látszik tisztázottnak az adatok bejegyzői előtt. Nem látszik mindennél, hogy benne van-e a kimutatásban minden, amit az általánostól rendkívüli segélyként meghatározott célra kap egy-egy iskola. Egyik-másik helyen nem értem, miért nem egyezik az átfutó bevétel és átfutó kiadás összege, hiszen az átfutó bevételt nem szabad másra felhasználni, a bevételnél többet nem kell kifizetni. Nem tudom egyik iskolánk, amelyiknek személyi kiadásait két fenntartója felcseve fedezi, miért mutat ki az egyik fenntartójától 24-szer akkora bevételt, mint a másiktól?! "Az épületek értéke" és a "bérlegyen-érték" c. rovatokat nem azonos szempontból töltötték ki. Homályosan, de valami olyan sejtésem támadt az adatok tanulmányozása közben, hogy azok az anyagi vonatkozású adatok érthetőbbek, amelyeket az igazgatók szolgáltatnak, azok pedig, amelyeket az egyházi pénztár állított össze, nem világosak; nyilván együtt vannak ott a bevételek és kiadások egyházi és iskolai tételei s bajos volt a különválasztás. Általában az a benyomáson, hogy ezek kevés kivétellel csak alkalni összefoglalások. Mindenesetre erősen figyelmeztettek a tanügyi előadónak erre a kötelességére, hogy az iskolák anyagi ügyeit is megvizsgálja. Ez eredetileg nem volt feladatom, de az új szabályrendelet előírja. Eddig egyetlen ilyen vizsgálatot sem végeztem, mert ez a munka számomra teljesen idegen. Halasztani azonban nem lehet, mert az egyházkerületnek elvőgre csakugyan tisztán kell látnia az iskolák anyagi helyzetét. Erre nézve különben néhány évvel ezelőtt magunk kezdeményezésére Dunamelléken nagy adatgyűjtést végeztünk; azt most helyszíni vizsgálat alakjában meg kell ismételni. Ez a kérdés egyébként már átvisz a jelentősen másik feladatra, arra, hogy az egyházkerület iskola ügyéről, ha nem valami részletesen is, összefoglaló tájékoztatást adjak.

II.1. Az elégi iskolákról most sem szólok bővebben mert azok állapotát a népiskolai előadó részletes jelentése teljesen feltárja. Az egyetemes képbe azonban bele tartozik annak felmérése, hogy az egyházmegyei iskolafelügyelet kapcsolata a kerülettel ez évben is szorosabb lett. Külön lesz szó arról az értékezeletről, amelyet a tavalyi kerületi gyűlés rendeltére az egyházmegyei tanügyi előadóival tartottunk nyilván a kerületi iskolaügy egységének jelképezésére a tanügyi előadó vezetésével. Itt csak annyit arról az értékezeletről, hogy ezen örvendős jelcít tapasztaltam az egyöntetűség felő haladásnak, komoly óhaját annak, hogy mintákat láthassanak a szakszerű, azaz valóban nevelési szempontokból folyó iskolalátogatásra; újból kérték előadásokat a körzeti látogatók részére. Ugy éreztem, hogy a pár évvel ezelőtti Nagykőrösön tartott öt napos együttlétele hatása mélyre hatolt s következményei már éreztethetők is. Örvendős, hogy immár van olyan ember a kerületnek, aki körül az egyházmegyei felügyelet vezetői csoportosulnak; elismerő figyelmet érdemelnék mindazok az egyházmegyei tanügyi előadók, iskolát látogató lelkesek és tanítók, akik nemcsak látják a munka jelentőségét, hanem odaadással igyekeznek önmagukban mélyebbé és tartalmasabbá tenni az iskolalátogatás építő hatásának feltételeit. Az elégi iskolákban a kerület többi iskolájához tartozást bizonyosan fokozta a nagykőrösi tanítóképzőintézet 100. évének ünneplése. Erről ezen a helyen azt óhajtom megjegyezni, hogy ez voltaképpen az

cleni iskolai tanítás - a hivatás és az emberek - megbecsülését jelentette az egyházkerület minden rendű hivatatosainak és valamennyi iskolánk képviselőinek jelenléte által. A volt tanítványok közül megjelentek sokasága elsősorban ugyan bizonyára az intézethez való ragaszkodást mutatta, de figyelemztetés is erre, hogy ezzel a szállal állandóan oda lehet kapcsolni az egyházkerület tanítását nemcsak az intézethez, hanem a kerület szellemi közösségéhez. Az egyházmegyei felügyelet kialakuló bensőbbsége akkor járna igazán az óhajtott eredménnyel, ha a működő tanítás számára Nagykovácsán és Kecskeméten, párhuzamosan vagy váltakozva továbbképző tanfolyamokat lehetne indítani és állandósítani elsősorban egyházi, de nemcsak egyházi vonatkozású tartalommal. Ezen az úton sokat lehetne megadni abból is, amire felusi református népünk iskolán kívüli művelése érdekében tanítóinknak szükségük van. Ez azonban nem tartozik szorosan munkakörünkhöz.

4. A közvetlenül reám bízott iskolákra térve, az egyes /gimnázium, tanítóképzőintézet, polgári iskola/ jelentéscímében összeállított anyag némi kiegészítéssel felleltem, hogy a mostantól kezdve - nem tudom miért? - Évkönyvvé változtatott Értesítőben általában megnyugtató kép tárul fel az iskolák belső életéről. Az év súlyos nyugtelenségi és nagy örömei sokszor kizökkentették a munkát rendes medréből, de schol sem mondják, hogy ez a kiszabott feladatok elvégzésére különösebben hátrányos lett volna; a hazafias lelkiület és a nemzeti érzés mélyítését pedig minden esetleges mulasztásért kárpótlásnak tekinthetjük. Az április 14.-én Budapesten tartott tanári értekezleten szinte bámulatosan sokoldalú kép bontakozott ki előttünk arról, miképpen igyekeztek az egyes iskolák az ifjúság nevelésében a történelmi élményeket felhasználni, mi mindent tett az ifjúság maga arra, hogy lelkesedését a visszamaradt területek ifjúsága is megérezze. Ugy sejtem, egy-egy helyről nem is kaptak annyi viszonzást, amennyi érzéssel a miénk közeledtek.

Az év elején, sőt egyideig év közben is meglehetősen okunk volt a nyugtelenságra a belpolitikai mozgalmak hatása miatt; ez a hatás mintha elcsendesedett volna, talán meg is szűnt. A kiskunhalasi gimnázium Évkönyve azt írja, hogy "a politikai és társadalmi átalakulások, világnézeti harcok még csak nem is érintették az iskola nyugodt fegyelmét". Ennek így is kell lennie; de hogy így lehessen, nem szabad azt hinnie egyik területnek sem, hogy az utolsó évek izgató benyomásai egészen elpárologtak, eféle zavarok újra nem kezdődhetnek és az iskolába be nem hatolhatnak. Csak állandó nevelői gondoskodás előzheti meg a kellenetlen meglepetéseket.

Különös figyelmet érdemel a gimnáziumi Évkönyvnek a vallásos nevelés tudatosabbá és rendszeresebbé válásáról szóló jelentése. Már tavaly jelentettem, hogy a gimnáziumi vallástanárok között szoros együttműködés kezd kialakulni. Ennek eredménye volt a csendes napokon való kölcsönös együttműködések, a folytatása a most elkezdődött látogatásaik egymás óráin. Ez utak költségeit a Püspök Ur a központi járulék szánalája terhére engedélyezte. Az év folyamán újabb megbeszélésre is ismét összegyűlnek. A két tanítóképzőintézet vallástanárai már együtt dolgoznak a gimnáziumi vallástanárokkal. Módot kell találnunk a polgári iskolai vallástanítók bevonására is, bár ez nem lesz könnyű, mert azoknak többféle iskolában van dolguk állandóan. S meg kell kísérelni a nem-református iskolákban dolgozó vallástanítók bevonását is; ez ma a leginkább megokra hagyott egyesek csoportja ezen a téren, a fővárosiakat kivéve. Nemcsak az egyes vallástanárok munkájának teljesebb eredményét várhatjuk ettől az élelénkségtől, hanem a református ifjúság összetartozás-érzésének fejlődését is; sőt már is bekövetkezett egy előbb nem gondolt hatás: egy-egy szaktárgy tanárai is óhajtták, hogy ugyanilyen együttműködés alakulhasson ki közöttük. Természetesen ők is megkapják a lehető támogatást.

A múlt évet jellemző harmadik mozzanat szintén a külpolitikai viszonyokkal kapcsolatos: az ifjúság bevonása a honvédelmi tevékenységbe, egyelőre a légoltalmi szolgálat körében. A haza parancsa az, nyilvánvalóan. Engedelmességek neki a vidéki iskolák ily célra szervezett növendékei is; senki nem is szólhat ellene, bár nem

fojthatjuk el szomorúságunkat és aggodalmainkat gyermekeink életének ilyen alakulása és fenyegető jövője miatt. De amiatt is aggódunk, hogy a szellemi élet alakulására mi lehet ennek a következménye?! Egyelőre csak az elgondolkodásra ad alapot a budapesti cserkészcsapat jelentésének ez a része: az őszi feszültség idején részletes, gyakorlati oktatást nyertek a fiúk a légoltalmi szolgálatra szükséges tudnivalókban, majd résztvett a csapat a felvidéki magyarság melletti tüntetéseken. Azután "jöttek a légoltalmi gyakorlatok, nappali és éjjeli készültségek és riadó gyakorlatok. A csapat tagjai iskolába is egyenruhába jártak s bizony a riadóparancs nem egyszer a padokból parancsolta el a fiukat szolgálati helyökre". És így tovább. Ennyiből is világosan látszik, hogy a muzsák elkezdtek - más nyelven beszélni. Nem kétséges, hogy a fiúiskola életé, szerencsére, helyzete gyökeres változások előtt áll. A leventeképzés néhány hete kezdődött új rendje súlyos jelenség; következményeit még nem látjuk, de hogy el nem maradnak, az bizonyos. És mégis megmarad az iskola elméleti feladata: a közműveltség részecskéivé emelkedésre kell képessé tenni a polgári iskolai fiukat, a közműveltség emelésére és terjesztésére kell nevelnie a gimnáziumi tanulókat. Nem szabad tehát lemondanunk arról, hogy az iskola - iskola maradjon, ha a munka megszűnő körökben és megváltozó körülmények között sokkal nehezebben megy is. E viszonyok között a leányiskolák feladata is sajátosan alakul. Akár eléjük is oda áll majd a honvédelmi szolgálat némely következménye, akár nem, már látszik, hogy a szellemi élet folytonosságának biztosításából a leányiskolákra jóval nagyobb rész jut az ediginél. Mindnyájukra: polgári iskolára, gimnáziumra, tanítóképzőre, liccumra egyaránt.

Ebben a súlyos légkörben különös figyelmet kíván iskoláink benső életé. Most a rendnek nem szabad inognia schol, semmiben. Most csakugyan vállvetett munkára van szükség, mert egyébként megmaga az iskola. Ezért öröm, hogy legtöbb helyen teljes az egyetértés a tanári karokban és ellentétnek schol sem zavarják meg a munkát annyira, hogy aggódjunk kellene miatta. Egy-két nem kíváncsi tüntető láttam, de az elcsinítása sikerült. Némely aggodalmam más miatt van. Némelyik iskolában úgy sejtem, nagyon sok járul az igazgatóra, nemcsak a gondból, ez az övé, hanem a valóságos munkából is. Már kértem egyszer ezen a helyen a tanárokat, hogy mindenféle munkából, ami az egyszerű órátartáson kívül az iskolára vár, nagyobb mértékben vegyék ki a részüket és pedig az iskola falain belül s azokon kívül is. Mindnyájuk érdeke, hogy az igazgató bírja a rcája különös súllyal nehezedő feladatlóság terhét. Egy-egy tanári karban, az igazgató vagy legfeljebb egy tanár végig szinte mindent, amit abban a városban a tanároktól jogosan várnak el; ez nincs rendjén. Ezért vétettem fel az októberben tartott középiskolai igazgatói értekezleten a helyettes igazgatóság ügyének elvi szabályozását és helyesltem azt a - régi - gondolatot, hogy mindenik igazgatónak kell irodai segítségének, azaz írónaknak is lennie. Ugyancsak az iskola erejének teljes kifejtése követeli meg, hogy ne hártssz senki a kartársára semmit a saját kötelességéből, azaz teljesítse a kötelességét mindenki. Ezért sokallom a hosszú szabadságolásokat, ezek kérését nem mindig tartom eléggé alaposnak és szükségesnek tartom, hogy ezt az igazgatótanácsok szigorubban vegyék. A szabályok nem adnak elég módot arra, hogy a főhatóság avatkozzék bele. Pár esetben mégis megtörtént.

Csak a magunk iránt való szigorúság ad jogot arra, hogy tanítványaink kötelességteljesítését is szigorúan vegyük és a szülők lazaságának sem engedjünk. E szavakra az ad okot, hogy a nagykerécsi gimnázium kimutatásában 32, a budapestiben 41, a kunszentmiklósiiban 90 igazolatlan órát találtam. Bizonyos, hogy ennek súlyos oka van; nem tudom, miben. De ezt mindhárom helyen bajnak, türehetetlennek tartom. Ha az ilyen mulasztók helybeliek, a baj a szülői házban van. De ha vidékiek?! Elképzelhetetlen, hogy internátusi bennlakók igazolatlanul mulasszanak. Ilyesmin is segíthet lassanként a szülői értekezleteknek, úgy látom, gyarapodó hatása. Örömmel veszem észre, hogy ezt a hatást érezni kezdik olyan helyen is, ahol, mintha nem nagy hittel kezdtek volna neki. En sok esztendője sürgettem, nem mindenütt sikerrel; szerencsére az állami felügyelet kérdőpontjai között is ott van, így tehát most már lesz elég mindenütt. - Sajnálatos említem, hogy a

kecskeméti Szülők Iskolája ez évben szünetelt. Csak ne járjunk úgy ezzel is, mint némely mással: mi elkezdjük, hamar meguntjuk, abba hagyjuk, mások felkapják és mint önálló gondolattal dicsekednek vele! A kecskeméti három iskolának két mintaszerű kezdeményezése volt: ez a Szülők Iskolája és a helybeli református tanárok szövetsége. Másutt, ahol egynél több iskolánk van, ezt példának emlegetem s közben a kecskeméti elalszik?! Természetesen az ilyet csak közakarattal lehet fenntartani, de nagy csalódásom lenne, ha ezek megszűntek volna. Minél nehezebb az idő, annál több szükség van mindkettőre. Most ismét példamutatók kelljenek!

Örömmel hozom a tanügyi bizottság tudomására, hogy a gimnáziumi új tanítástervvel megindult új tankönyvek között részben megjelent, részben kéziratban lévő könyvről tudok Jékely Lajosnak, Jónás Mártonnak, Olasz Imrének, Törös Lászlónak. Tudvalevő, hogy sok a rossz tankönyv. Szép és jó lenne, ha a dunamelléki tanárok szelíme tekintetben is hozna valami kedvező változást.

5. Közös szellemet csak azonos tárgyakról való gondolkodás és a gondolatok kölcsönös megvitatása teremthet. Ezt volt hivatva elősegíteni az értekezlet, amelyre április 14.-én gyűjtöttünk össze a gimnáziumok és leánygimnáziumok, tanítóképzőintézetek és polgári iskolák tanárait. Másodszor történt ez az összejövetel s tudommal schol másutt nem fordul elő, hogy valamennyi középfokú iskola tanárai együtt tanácskozzanak. - Most csak egy napra gyűlték össze, ez alkalommal a Baár-Madasban. Dél előtt 10 órától este 7-ig voltunk együtt; a Budapesten lakó igazgatótanácsai elnökök, Benedek Zsolt, Neményi Imre, Szabó Imre urak jelenlétében és érezhető érdeklődéssel közben. Valamennyi iskola megbízottjainak tevékeny közreműködésével két tárgyról volt szó bőven és tanulságosan. Egyik az volt, hogy az osztályozás új rendjét hogyan kell felfogni és miként lehet a növendékek javára értékesíteni. Itt is kiderült, hogy ez bizony nem valami egyszerű kérdés. A hozzászólások sok mindent tisztáztak és remélhetően az egész ügyet jó utra terelték a mi iskoláinkban. A másik kérdés arra vonatkozott: mi történt az iskolákban addig a nemzet életének múlt őszi és tavaszi nagy eseményeivel kapcsolatban, hogyan értékesítették azokat az iskola munkájában s mit tartanak szükségesnek esetleg főhatósági irányítással. Már említettem, hogy az erről előadott beszámolók milyen tartalmasak voltak. Az anyag a jegyzőkönyvben a püspöki hivatal irattárába kerül és nyugodtabb időkre kortörténeti adalék lesz; az Evkönyvek beszámolója részben ismétli, részben ki is egészíti az akkor elhangzottakat. Ha valóban úgy van, ahogyan az értekezlet tartalmáról megemlékező két Evkönyv mondja, hogy a megjelent tanárság "határozott irányítást kaphatott az éppen ható események nevelésügyi" értékelése felől s hogy ez az összejövetel "sok kétséget és bizonytalanságot oszlalt el és buzdítást adott", akkor mindent elértünk.

Nem csupán gyakorlati lépések megbeszélése, hanem szintén a közös szellem fejlesztése volt a célja a gimnázium és tanítóképzőintézeti igazgatók most október 14-i értekezletének is. Kezd ezeken az értekezleteken jó rend alakulni a munkamegosztás tekintetében s - úgy éreztem - még teljesebben, mint tavaly, valóban nagyot léptünk az iskolák egyéniségét nem érintő egyöntetűség felé. Bennem ez az értekezlet ugyanúgy, mint az előbb említett tanári összejövetel, megerősítette azt a felfogást, hogy ilyen megbeszélésekre nagy szükség van és belőlük sok jó eredhet. Jellemző, hogy az igazgatók 20 különböző tárgy megvitatását javasolták s a késő esti kónyszerű befejezés még több ügy felvetését gátolta meg. - A tárgyalt kérdések sorából azt említen fel, amelyik azelőtt is, azóta is leginkább foglalkoztatja a tanárokat: a konvent által elrendelt minősítések ügye. Apróra, teljes nyíltsággal beszéltük ezt meg s Váczy Ferenc nagyon gondos munkálata nyomán egyértelműen állapodott meg az értekezlet a minősítés szempontjaiban. Ezeket mindegyik tanár megismeri s meglátja belőlük, hogy azok kiterjednek ugyan nagyon sok részletre, mert részletes a Konvent rendelkezésének alapul szolgáló állami minősítési iv, de valamennyi szempont egyetlen kérdés körül csoportosul: tanárságát hivatásnak érzi-e, teljes lélekkel annak él-e, aki

iskoláinkban működik. Szükséges, hogy az egyházközségek nyilvánosságra e szavakból itt most megtudja, hogy a becsületes őszinteség lesz ebben a minősítésben az irányelv; Voltaképen egyszerű számbavétel az egész; egyben azonban egyének és intézmények érdekeinek lehető biztosítása a célja. Tudnivaló az is, hogy a minősítés nem dunamelléki találmány, hanem mindenféle közszolgáltatnak természetes szükséglete. Nincs ok miatta semmi nyugtalanságra sem érdekelték, sem barátaiak részéről....

III. E jelentésem végső szakasza: bizonyos legközelebbi megoldást váró kérdések, a helyzetet jellemző mozzanatok előadása. Egyenként veszem az iskolafajokat és az intézeteket.

1. A fiugimnáziumok sorában a budapesti gimnáziumnak egyetlen, nagy kérdése van: hogyan lehet a jó iskolai nevelés külső feltételeit megteremtenie. Mai épülete nemcsak fejlődését gátolja, hanem ha fulladást nem okoz is, a jó iskolaépület szinte minden követelményének hijjával van; jövőre már nyolc párhuzamos osztálya zsúfolódik össze s nem lehet csodálnunk, hogy az épület sok szülőnek okoz aggodalmat. Nem tudom, nem ez-e az oka, hogy létszámát vidékről bejáró tanulók nagy száma növeli ekkorára, nem maga a budapesti egyházmegye népessége. Tudom, mi az akadály a megvásárolt telek beépítésének, de valami megoldást, talán közeli épület bérlet útján, mégis keresni kellene.- A győntői gimnázium körülbelől megtalálta azt a gondolatot, amelynek következtetés érvényesítése sorsának biztosítására alkalmas lehet. Letették arról, hogy teljes gimnáziummá fejlődhessenek belátható időben; semmi remény nincs arra, hogy a tavaly itt megfogadott tervet, a mezőgazdasági középiskolát a kormány ott megvalósítsa; az idő nem alkalmas arra, hogy az angol, francia és legújabban olasz tantervű iskolák mintájára német tantervű iskolává alakuljon; egyetlen illtetkes tényező sem hajlandó arra, hogy kisebbségi iskolává lenni engedje. Ellenben tisztán áll előtte a feladat, hogy folytassa addigi munkáját, azaz legyen környéke jóindulatu sváb lakosságának, ezek gyermekének hűséges nevelője magyar szellemben az irodalmi németiségben való teljesebb gyakorlással, s vegye ehhez új feladatként szerényebb sorsu református magyar fiúknak német nyelvben való gyakorlását s a két félnek egymáshoz közelebb hozását. E hónap 7.-én a püspök ur jelenlétében tartott fenttartótestületi ülés ezt az irányt kitűzte, az év kezdetén megnyitott internátus pedig már szolgálja is ez a tervbe vett kibővítés, ebben a tekintetben hamaros fejlődést tesz remélhetővé. Itt tehát a fenttartás nagy kérdése a nagy álmokról való lemondással egyszerűbbé lett; a közvetlen környezet támogatása növekszik, s talán a fenttartó egyházmegyék részéről is fokozódik; remélhetően megszűnik az a szükséglet is, hogy a tanárok hozzanak nagyon tiszteltetreméltó esőndben, rájuk nézve komoly terhet jelentő anyagi áldozatot/lelkér elmaradása, díjtalan német társalgás/- A kecskeméti gimnáziumról nincs külön mondanivalóm ezen a téren. Internátusa szerencsésen leküzdötte a legelső évét, sőt csak egy év gyermekbetegséget; vándordiókok nem kíséreltek meg Kecskeméten s az internátusi nevelés az iskola iránti bizalomnak egyik komoly erősítője.- A kiskunhalasi gimnázium jó munkája nagyon kívánja a mezőgazdasági irányban való kiegészítést, amint ezt tavaly kérték s a kérés az egyházközségek nevében a vallás- és közoktatásügyi minisztériumhoz el is ment. Sem erre, sem másra ugyan ilyen tárgyú kérelemre nem jött semmi válasz. Ezt a mezőgazdasági középiskolai ügyet valami kód veszi körül, nem csupán halasá vonatkozásban. Kunszentmiklósról és Nagykovácsról azonosan kell kifejeznem azt a, nem először mondott véleményemet, hogy nem tartom szerencsésnek sem a két iskolára, sem egyházunkra, sem a két város társadalmára nézve a leánytanulók nagy számát. Magokra a leányokra nézve sem. Meggyőződésem szerint téves ut ez. Természetes, hogy a fenttartók más véleményen vannak s természetes az is, hogy eszemben sincs tenni ez ellen valamit. De észre kell vennie mindenkinek, hogy Kunszentmiklóson a tanulónak csak 31.31 %-a volt helybeli, Nagykovácsra is csak 51.8 %; jelent valamit az is, amit már itt megemlítetek, hogy a most beírtak száma Kunszentmiklóson 29-cel, Nagykovácsra 41-gyel kevesebb a

tavaly végzetteknél, pedig mindkét helyen sokkal népesebb az internátus, mint Kecskeméten vagy Kiskunhalason. Csak feltevés, de azt hiszem, hogy ez a folyamat nem áll meg. Kötelességem ismételnem, hogy a két iskolában az internátus növelését nem tartom egészséges eljárásnak az iskolai létszám fenttartása céljából. Kötelességem az is - a fentartó egyházak áldozatkészsége az igazgatók létszám-növelő buzgósága és a tanári karok nevelő munkája iránt teljes megbecsüléssel, - hogy mindnyájukat arra kérjem: tekintse a két iskolának mint gimnáziumnak a jövőjét problémának, azaz megoldandó kérdésnek. A legtermészetesebb megoldást Nagykovács már elutasította; nézetem szerint könnyedén, bár elismerem, hogy a nagy alapítványok rendeltetésére tekintettel kell lenniük.

2. A leánygimnáziumok közül a Baár-Madaş leánygimnázium a helyszűkével kezd küzdeni, de remény van a gyors és kielégítő megoldásra. A tanári testület kialakulása még nem fejeződött be, de céltudatos vezetés alatt jó úton van. Lassanként gondot okoz a vezetőségnek a továbbképző tanfolyam elhelyezése is, ha a gimnáziumi bennlakók száma növekszik és a továbbképzőben is tovább tart a létszám gyarapodása. Ezt a pontot örövendetesnek tartom, mert a továbbképzőben egészséges nevelőintézmény kialakulását figyelem; gyakorlati irányu nőnevelésünkben még szerepe lehet. - A kecskeméti leánygimnáziumban három évig még csökken az osztályok száma; ezen átmenet nehézségei és fájdalmai addig nem szűnhetnek meg, de örömmel jelenthetem, hogy az új helyzet kialakulása, amit ebből látok, az érdeklők jóakarata következtében nyugodtan folyik.

3. A két tanítóképzőintézet áll már most és a közeli jövőben is a legnehezebb feladat előtt. A nagykovácsi a liceummá alakulásában nem ok nélkül félti száz éves képezői jellegének lényeges elemeit. Némiképp aggodalmam nekem is van, személyi okok miatt. Szerencsétlenül történik ez a nagy változás a tanári kar gyökeres újjáalakulása idején, amikor az új tanárok egyetlen kivétellel nem tanítóképzőben, hanem gimnáziumban nevelkedett, nem a tanítóképzői tanárságra, hanem gimnáziumra készült fiatal emberek s itt nem szolgáltak még annyi ideig, hogy a tanítóképzőintézetek minden más iskoláénál természetesen mélyebb nevelői szellemet sajátjukká tethették volna. Így az a veszedelem fenyeget, hogy az új középiskolába, a liceumba, nem a tanítóképzőintézet levégőjét viszik át, hanem önkéntelenül is a gimnáziumét. Megnyugtató, hogy az igazgató és a ma már legregibb két fiatal tanár egészen tisztán és nagyon tudatosan látja: mily sokat ér a régi tanítóképzőintézet nevelői szelleme s ezt megismerik. Annál inkább biztosíték ez a kovácsi liceum benső alakulására nézve, mert ez a három férfiú szintén középiskolai képesítésű; példájuk tehát az új tanárok előtt annál inkább irányadó lehet. - A kecskeméti intézetben egyelőre ez a gond nincs meg, de a most csodálatos személyi változások ott is felvethetik. A református egyház iskolapolitikájának egyik nagy hiánya ugyanis éppen az, hogy nem gondoskodott tanítóképzőintézeti tanárok neveltetéséről. Ezt csak azért említem, hogy az itt említett helyzet forrására rámutassak. A liceummá alakulás különben mindkét helyen igazgatók és tanártársaik tudatos gondja alatt és tapasztalatgyűjtő közben zavartalanul, szinte észrevétlenül folyik. - Kecskeméten nem könnyű feladat a liceum és a leánygimnázium lelki és szervezeti egyesítése. A lelki egyesülés az egy testületté alakulást értem. Erről-mindkét fél kölcsönös jóakarata tapasztalva elmondhatom, hogy szépen halad s remélhetően végbe is megy akkorra, mire a szervezeti egységnek is késznek kell lennie. Ez a három év nyugodtan megérlelheti a nőnevelőintézet szervezeti szabályzatát, amelynek előkészítése már nem halasztható. Annál fontosabb ez, mert a harmadik évben már élesen ott áll majd a vezetőség előtt a tanítóképzőakadémia megnyitásának kötelességétől súlyos feladata. Ez mindkét intézetnek egyaránt gondot ad, annál többet, mert a percben sejtelmenél több semmi sem áll rendelkezésünkre az akadémia benső kialakításáról. Azt tartom jónak, ha csendben neki kezdnek az akadémiai munkára való előkészületnek is. A nagykovácsiek gondja egy tekintetben itt is könnyebb lesz a

kecskeméti gondjánál: Kecskeméten komolyan szükséges a szertárak hiányait aldirra tervszerűen, fokozatosan kiegészíteni. Egyszerre sokkal nehezebb lenne.

4. A polgári iskolák helyzete egyenként más és más. A budapesti sajátos rendeltetését nyugodtan szolgálja, bár ez a szolgálat az új törvények következtében lényegesen megnehezült viszonyok között folyik. - Dunavescsén komolyan vették az egyházkerületi közgyűlés tavalyi intelmét, hogy a tanári testület személyesen igyekezzék az iskola iránt az érdeklődést fokozni. Már látszik is a hatása. Meggyűvés, hogy mind az egyházközség, mind a politikai község vezetői megértik és segítik a tanári kar munkáját, a község nagy anyagi támogatást is ad. Ezeknek köszönhető a dunavescsei iskolának az a jelentése a nyilvánossági jogot három évre megadó miniszteri rendelet figyelmeztetésére, hogy szertárai és könyvtárai gyarapítását megkezdte, a tanárok a helyi illetményeket július 1. óta pontosan megkapják s a nyugdíjhátralékot /16.000 P !/ a község 1941-től teljesíteni fogja, a rendes járulékot pedig az egyház rendszeresen fizeti július 1. óta. A multhoz képest ez nagyon örvendetes változás. Kiskunhalasnak nem alaptalan gondja, hogy ha a leányokat a gimnázium bemenő magántanulónak felveheti, a jobb tanuló leányokat elvonja a polgári leányiskolától; tett is az iskola erre vonatkozó javaslatot, hogy ott, ahol református polgári leányiskola van, egyáltalában ne fogad hassa el a gimnázium leányok jelentkezését. A kiskunhalasi gimnáziumnak a leánytanulókra nincs szüksége, nyilvános tanulóul itt régen sem vették fel őket; a dolognak ez az oldala tehát rendben van. Külön határozatnál azonban jobbnak tartom, ha a gimnázium igazgatója és a lelkészek barátságosan tanácsolják a jelentkező szülőknél, hogy leányaikat a leányiskolába vigyék s csak továbbtanulásra alkalmas voltak esetén vigyék majd a gimnázium V. osztályába. - Nagykőrösön a református közösség mintha ma sem értené a polgári iskolát, holott ott is elismerést érdemlő munka folyik. Nyilván nem is a polgári iskola itt a hibás, hiszen a gimnáziumot sem töltik meg körösiek, a képzőben is kevesen vannak. Mintha Nagykőrösön nem volnának fiúk vagy csak nem kívánnak tanulni? Mi lesz akkor, ha majd az elemiben is megmaradnak, aminél az időpontját a vallás és közoktatásügyi miniszter hír szerint már ki is szánította?! A polgári iskola református növendékeinek számát talán az elemi iskolai tanítók útmutatásai szerint, egyenként felkeresett szülői segítségével lehetne megnövelni. - Pécsen megszilárdult az iskola a közönség bizalmában; a bennlévők száma is növekszik, de elég különös tünet, hogy aránytalanul sok a római katolikus növendék. Ennek mindig örülök, de mégis sokkal jobban örülnék, ha a baranyai papok, tanítók és gazdálkodók leányai ülnének azokon a helyeken. Ez az iskola magához képest olyan zsufolt, mint a budapesti gimnázium ócsahelyezése czénél csak azért jobb, mert udvara nagyobb van, s a szabad levegője több. - Szentendrén állandóan küzd tervszerű és szívós ellenszéllel; egyelőre a fiúiskola olyan népes, hogy nincs semmi aggodalom miatta, de a leányiskola népszerűsége megapadt az utóbbi években. Az a küzdelem ebben is nyilvánul, hogy igen éber érzékenységgel figyelik a másik oldalon az iskolánk tanári karának minden mozdulatát, emellyel az iskolát erősíteni, népszerűségét megtartani és növelni akarja; még főigazgatói közbelépés is volt a püspök úrnál az igazgatóság egyik - bizonyosan jóhiszemű, de minden szavában óvatos-körlelvele vagy hirdetőmenny miatt. A testület ismeri ezt a véleményemet, hogy csak az iskola benső életének, az osztályokban folyó munkának színvonala, ennek állandó emelkedése biztosítja az iskola becsületét; ez a legjobb vonzó és megtartó erő. Ott különben most bőven van személyi változás, több a kelletténél. Igyekezni kell az állandóságra és a jó bélyegre a testületben is, a városban is.

IV. Mindazzal, amit elmondtam, az volt a szándékom, hogy az ilyen jelentések számára az egyházkerület nyilvánosságát jelentő tanügyi bizottság tisztán lássa egyrészt az iskolák életét és állapotát, másrészt a tanügyi előadó munkáját. A kép nem foglal magában mindent s most inkább, mint eddig, óvakodtam attól, hogy a

h₂ h₂

jövőre vonatkozóan közvetlen feladatokról többről beszéljek. Az idő
csere nem alkalmas. Elég nehézséget okoz az is, ami saját körünkön
tulról jövő, nem engedi az iskolai munkát következtetni, nyugodt-
nak lenni. Azonban mégis szükséges, hogy mindnyájan előre gondolja-
nak a kiki a maga területén már most igyekezzék készülni a kedvezőbb
idő gyors felhasználására. E készüléshöz tartozik ama gondolat han-
goztatása is, hogy most őrizésre van szükség mindenekfelett. Őrzé-
sére minden érdeknek, a rendnek, a munkaerőnek, hogy a munkáról ne-
tudjuk felezni. Evégre tartani kell a lelket: önmagunkban és a
rcánk bizottakban, emberekben és intézményekben. El merem mondani,
hiszen csak a szándékról beszélek, hogy ebben az évben is erre tö-
rekedtem. Ezt látom a tanügyi előadó egyre világosabbá alakuló fel-
adatának czután is. Ezért gondolok a pillanatban is iskoláink taná-
raira. Aki az iskolában lélekkel dolgozik, az iskoláért élnek,
azoknak nem kell innen innen, hogy a munkájuk érdeme szerint be-
csülésben részesül és személyük tiszteltben áll. Aki pedig többre
volnának képesek, azok is tudják, hogy amint ezt a többet napfényre
juttatják, a kézfogásunk melegebb lesz. És gondolok az iskolák fen-
tartóira: látom az áldozatokat, látom sok helyen a vergődést is a
terhek miatt; bizonyosan erősítő lehet számokra az a megállapítás,
hogy iskolájuk híven szolgálja rendeltetését és megérdemli, hogy a
több és jobb munka anyagi eszközöiről a fenntartók gondoskodjanak.

E jelentést a dunamelléki reformá-
tus egyházkerület 1939. évi közgyűlése
144. számú határozatával tudomásul vette.

202/5

202/5